CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE

BiBLIOTHECA RERUM
TRANSSILVANI/£
X

ISBN 973-9155-004-0
Copyright © Fundaţia Culturală Română

Ioan-Aurel Pop

Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV
Qeneza statului medieval în Transilvania

CENTRUL DE STUDII TRANSILVANE
FUNDAŢIA CULTURALĂ ROMÂNA
Cluj-Napoca, 1996

Redactori: Vasile Sălăjan, Virgil Leon

Tehnoredactare computerizată: Zoe Herdlicska, Adrian Moldovanu

Cuvânt înainte

în urmă cu peste 1100 de ani, românii, şi ungurii veneau pentru prima oară în contact pe teritoriul Pannoniei şi apoi al Transilvaniei, iar de atunci destinul celor două popoare s-a împletit mereu.

Cele dintâi cronici ungare medievale îi prezintă pe unguri drept urmaşi ai hunilor, iar pe români drept urmaşi ai romanilor. Cel puţin sub aspect teritorial, afirmaţiile sunt integral adevărate, în sensul că ungurii au luat locul hunilor în *Pannonia,* iar românii trăiau în locul romanilor în *Dacia, Pannonia, Moesia* şi zonele vecine. Cercetările istorice maghiare au demonstrat că, sub aspect genetic, legătura dintre unguri şi huni nu se verifică, deoarece cele două popoare au, în esenţă, origini diferite. Insă ideea descinderii ungurilor din huni a persistat de-a lungul întregii epoci medievale. Cercetările istorico-filologice moderne au confirmat faptul că românii sunt, nu doar prin teritoriu, dar şi prin origine şi limbă, urmaşi ai romanilor şi membri ai marii familii a popoarelor neolatine.

Lucrarea de faţă îşi propune să prezinte, pe baza izvoarelor scrise mai ales, cele dintâi contacte între români şi maghiari, chestiunea originii şi geneza celor două popoare, problema denominării lor, a creştinării şi a formării statelor la Dunărea Mijlocie şi de Jos.

încercarea poate să pară deopotrivă temerară şi superfluă. Pe de o parte, aceste chestiuni sunt foarte greu de lămurit, iar pe de alta, puţinele izvoare scrise cunoscute au fost mereu studiate şi comentate, fără ca părerile istoricilor să concorde. In linii mari, este adevărat şi nu avem naivitatea să credem că lucrarea aceasta va lămuri lucrurile siva elimina controversele şi ipotezele ce par ireconciliabile, cel puţin de două sute de ani încoace.

Insă cartea de faţă poate să redea pentru prima oară amănunţit în traducere ceea ce narează cronicile latino-maghiare despre *Menumorut,*

Glad, Gelou, Gyla-Jula sau *Ahtum-Ohtum,* despre români, maghiari şi secui, despre revărsarea maghiarilor în *Pannonia,* despre expediţiile lor în Transilvania şi despre realităţile pe care le-au întâlnit etc. S-ar putea obiecta că esenţa acestor cronici este arhicunoscută, iar amănuntele nu au valoare istorică, dat fiind caracterul gestelor medievale. Nu credem că este aşa. Adesea, din amănunte semnificative, dar neglijate, corelate cu alte mărturii, se relevă adevăruri surprinzătoare.

In al doilea rând, cercetarea se justifică prin seria de rezultate pozitive acumulate în ultimii circa 20 de ani, dar neaşezate într-o sinteză referitoare la secolele IX-XIII. Ne gândim la valoroasele rezultate ale unor specialişti ca Radu Popa, Stelian Brezeanu, Victor Spinei, Virgil Ciocâltan, Mircea Rusu, Ştefan Matei, Petre Iambor, Eugen Gliick, Sever Dumitraşcu, Adrian Bejan şi alţii. Aceste rezultate s-au clădit pe mai vechile contribuţii ale lui Ioan Lupaş, Ioan Moga, Aurel Decei, Ştefan Pascu, Francisc Pali, Kurt Horedt şi ale multor altora. Când remarcăm lipsa unei sinteze, ne gândim la o carte care să concentreze şi să coreleze concluziile cercetărilor asupra raporturilor româno-maghiare, în primul rând în secolele IX-XI şi în primul rând pe baza izvoarelor narative păstrate. Este ceea ce se va încerca în lucrarea de faţă.

In al treilea rând, abordarea se justifică şi datorită unei alunecări spre exagerare în istoriografia română înainte de 1989 şi reproşurilor formujate, mai ales de străini, în acest sens. Pe baza unor asemenea interpretări forţate (de genul *Glad* - „conducător al unei uniuni politice româneşti" sau *Glad* şi *Menumorut* consideraţi indubitabil români etc), nu mai devreme decât în 1991, un distins cercetător englez prelua din concluziile unei alte istoriografii şi susţinea că, plecând de *laAnonymus,* nu se poate dovedi nimic cert despre români sau despre *Gelou* (Dennis Deletant, *Studies in Romanian History,* Bucureşti, 1991, p. 332-351). Dacă istoricul în cauză ar fi ignorat asemenea exagerări, ghidat de o lucrare obiectivă, ar fi putut aplica principiul *audiatur et altera pars* şi, poate, concluziile domniei sale nu ar fi fost atât de aspre la adresa istoriografiei româneşti. Altminteri, este evident, pentru cine doreşte să vadă, că nici produsele istoriografiei ungare nu au strălucit prin obiectivitate: respingerea unor surse ca

fiind legendare, modificarea nejustificată a datei şi drumului urmat de unguri spre *Pannonia,* contestarea existenţei unor formaţiuni politice şi personaje, pe motiv că ar rezulta din toponimie (când, de fapt, procesul e invers în toată Ungaria), contestarea, în ciuda evidenţelor, a continuităţii daco-romane în Transilvania, considerarea românilor ca urmaşi ai *qarluq-'Aov,* o obscură populaţie turcică, sau plasarea locului de origine a românilor lângă Başchiria, dincolo de Volga etc. sunt doar câteva din aceste concluzii tendenţioase. Până la urmă, ne întrebăm ce este mai grav: a-i considera pe *Glad,Menumorut* şi *Gelou* drept romani şi drept personaje reale sau a-i declara pe români drept turci şi asiatici, în ciuda limbii pe care o vorbesc şi a locurilor lor cunoscute de origine?

Când se discută despre *Anonymus* se uită, de cele mai multe ori, un lucru esenţial, deoarece cronicarul şi gestele sale sunt scoşi din contextul istoric general. Se uită astfel, cum a făcut şi dl Deletant, că opiniile lui *Anonymus,* în mare măsură, sunt confirmate de alte surse, care-l preced şi care-l urmează. *Anonymus* nu i-a putut inventa pe români, deoarece aceştia, prin înaintaşii lor, erau prezenţi în *Dacia, Moesia* şi *Pannonia* înainte de anul 900 şi continuă să fie prezenţi şi ulterior, cel puţin pe teritoriul fostei Dacii. Şi apoi, toate cronicile latino-maghiare îi pomenesc pe români la nord de Dunăre la venirea ungurilor şi îi asociază pe români cu romanii. Să fi greşit, ca la o comandă, toate aceste cronici sau să fi fost organizată, de pe atunci, o conspiraţie antimaghiară? Ne îndoim. E drept că nu toate numele prezente la *Anonymus* sunt confirmate de alte surse. De pildă, *Ahtum* şi *Geula (Gyla* sau *Iula* sau *Iulus)* capătă o asemenea confirmare, în vreme ce *Menumorut, Glad* sau *Gelau* nu. Dar cine dă dreptul unora ca, prin aceasta, să-i excludă pe ultimii trei din istorie? Dacă am exclude din trecutul universal toate faptele şi realităţile menţionate doar de o singură sursă, am sărăci drastic memoria colectivă.

Pe baza unor asemenea procedee anistorice, românii, de pildă, şi înaintaşii lor latinofoni sunt adesea complet eliminaţi de pe harta Europei între secolele IV-XIV. Aici nu este vorba despre plasarea acestui popor la nord sau la sud de Dunăre în mileniul menţionat, ci despre absenţa totală a poporului român de pe hărţi. Ce fel de

onestitate au acei istorici care uită că cel mai numeros popor din sud-estul Europei are şi el un trecut şi un loc de formare şi de afirmare? De *aceea,* repudiem procedee care, recurgând la demolarea lui *Anonymus,* decretează absenţa românilor din spapile pe care aceştia le locuiesc. Dacă nu au alcătuit regate şi imperii, dacă nu au fost romano-catolici sau protestanţi, dacă nu au prădat şi atacat Occidentul, dacă au fost adesea supuşi dominaţiei altora, nu înseamnă că românii nu au existat. Nu se discută existenţa unui popor în aceşti termeni.

E drept că, exasperată de un asemenea tratament, istoriografia română a exagerat uneori în evaluarea izvoarelor, şi aceasta nu numai în perioada „naţionalismului comunist". Dar, în ansamblu, creaţia istoriografică românească este onestă şi onorabilă, cu nimic mai prejos decât nivelul unor istoriografii central şi sud-est europene. Lucrarea de faţă nu ar fi putut fi elaborată fără temeiul de mare consistenţă oferit de cercetările româneşti în domeniu.

înainte de a încheia acest cuvânt lămuritor, se cuvine să ne oprim asupra termenului de Transilvania, ce va fi foarte des menţionat în lucrare, şi asupra realităţii pe care acesta o incumbă.

Termenul Transilvania, în ciuda celor două cuvinte latine care-1 alcătuiesc, nu este un termen românesc sau dat de români. El a fost precedat de un altul - un sinonim - şi anume *Ultrasilvana* sau *terra Ultrasilva?ia şi* s-a născut în secolele X-XI, adică în perioada în care graniţa Ungariei a fost în zona marii păduri ce separa Crișana de regiunile intracarpatice. Din punct de vedere maghiar, ţara stăpânită atunci de unguri era „dincoace" de marea pădure, iar ceea ce era „peste" sau „dincolo de" *(—ultra, trans)* pădure era un loc, deocamdată, necunoscut. De aceea, acest loc, unde domnia o avusese românul *Geloti,* a fost numit de unguri *Erde-elw* (mai apoi Erdely), adică „peste pădure" sau „ţara de peste pădure" şi acest nume a rămas apoi consacrat, atât în *maghiară,* cât şi în latină (forma latină este sinonimă cu cea maghiară). Evoluţia numelui latin, în ordine cronologică, este următoarea: de la *Ultrasilvana,* la *Transilvana şi,* apoi, la *Transilvania.*

In afară de aceste nume, Transilvania a mai fost numită, de la sfârşitul secolului XIII, *Septem Castra,* nume preluat de saşi în formă germană ca *Siebenbiirgen* şi însemnând „şapte cetăţi". Termenul pare

legat de rolul important atribuit în evul mediu cifrei şapte si de modul cum acest rol s-a reflectat chiar în realităţile Transilvaniei: şapte conducători unguri *{Hetumoger),* şapte triburi, şapte comitate, şapte scaune etc.

Românii nu au avut, probabil, o denumire specifică pentru întreaga regiune intracarpatică, deoarece ei nu au apucat, în nume românesc, să facă din această zonă o ţară, adică o alcătuire politică feudală, un stat centralizat. Desigur, ei vor fi avut un nume pentru „ducatul" lui *Gelou, dar* izvoarele nu ni-1 transmit, aşa cum au avut nume pentru toate ţările de pe cuprinsul Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului, ca şi pentru cele de la sud şi est de Carpaţi. Asemenea nume vor fi fost Ţara Haţegului, a Oltului, a Maramureşului, a Bârsei, a Beiuşului, a Năsăudului etc. La sud şi est de Carpaţi, unde ţările (statele) cele mici s-au unit în cuprinsul celor mari, centralizate, a apărut la români, în chip firesc, un nume înglobant, general şi generic. In Transilvania, ţările mici nu au mai apucat să dea naştere ţării celei mari, decât prin cucerirea străină. De aceea, Transilvania, nefiind un stat în nume românesc, cu putere politică românească, nu a avut în română o denumire specifică. Târziu, probabil din raţiuni administrative, a fost preluat în română termenul de Ardeal, după maghiarul Erdely. încercările unor cercetători de a stabili o altă etimologie pentru cuvântul Ardeal, deşi tentante, nu s-au dovedit suficient de convingătoare. Ulterior, pe măsura evoluţiei limbii literare şi sub influenţă livrescă a fost preferat în română - lucru valabil şi astăzi - termenul Transilvania, calchiat mai bine caracterului romanic al limbii române.

Sub aspect geografic şi istoric, Transilvania reprezintă teritoriul fostului voievodat, care a funcţionat până la 1541. Ulterior, principatul a înglobat şi Maramureşul, Crişana şi părţi din Banat, de aceea sensul noţiunii de Transilvania s-a lărgit. Astăzi, Transilvania, în sens larg, înseamnă zona intracarpatică, Banat, Crişana şi Maramureş. In lucrare, se va folosi noţiunea cu ambele sensuri, făcându-se, după necesităţi, precizările cerute de context, dar cercetarea noastră a avut în atenţie deopotrivă părţile vestice şi teritoriul intracarpatic.

în ciuda acestor nume diferite date de ceilalţi locuitori şi a puterii de stat străine, românii au avut multă vreme sentimentul, chiar conştiinţa că trăiesc într-o ţară a lor, românească, şi au numit-o ca atare. O dovadă în acest sens este un şir de documente emise în Banat în jur de 1500, în care se menţionează judecăţi făcute nu după „dreptul românesc" - cum se consemna în mod curent -, ci după obiceiul sau dreptul Ţării Româneşti *(ritus seu ius Volachie).*

E drept că celor opt districte româneşti mai importante din Banat le fuseseră confirmate vechile libertăţi încă din 1457, sub forma unui privilegiu ce limita imixtiunile organelor politico-administrative oficiale (inclusiv ale regelui), sporind impresia de *ţară românească pe* care o aveau locuitorii. Folosirea noţiunii de *Volachia* în Banat, pentru a denomina acel ţinut, confirmă intuiţia lui Nicolae Iorga, conform căreia „Ţara Românească a avut odinioară un sens pe care foarte mulţi l-au uitat şi unii nu l-au înţeles niciodată; ea însemna tot pământul locuit etnograficeşte de români". Din acest punct de vedere, şi teritoriile locuite de români, dar ajunse sub putere politică străină, au rămas pentru români tot *ţări româneşti,* mai ales acolo unde nucleele vechilor formaţiuni politice au fost puternice şi nu au putut fi dislocate complet. Altminteri, la 1599-1601, pentru o clipă, Transilvania (în sens larg) va deveni şi politic românească sub sceptrul lui Mihai Viteazul, care, împlinind ceea ce putea să fie la cumpăna de milenii şi n-a fost, prefigura ceea ce urma să fie în finalul mileniului II.

Transilvania nu a fost o ţară curat daco-romană sau românească de-a lungul veacurilor şi nici nu putea să fie, deoarece era un loc de ispititoare abundenţă şi de trecere a oştilor. S-au aşezat în ea mereu mai multe neamuri, în chip paşnic sau violent - sciţi, celţi, sarmaţi, romani, goţi, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, secui, saşi, cavaleri teutoni, alţi germanici, evrei, ţigani, sârbi, croaţi, ruteni, armeni etc. - dar de aproape două milenii romanitatea şi romanitatea i-au conferit personalitatea distinctă şi i-au trasat esenţialmente destinul.

In spiritul înţelegerii mai judicioase a acestui destin au fost scrise,, cu veneraţia datorată celor ce l-au făurit, modestele rânduri de faţă.

Notă

în lucrarea de faţă, notele infrapaginale sunt prescurtate. Pentru întregirea prescurtărilor, se va consulta *Bibliografia selectivă* din finalul cărţii, unde modul de prescurtare este marcat între paranteze.

La unele izvoare din perioada antică şi medievală timpurie nu s-au făcut trimiteri paginale, după o ediţie anume, ci s-au indicat, după cutumă, nume sau numere de capitole şi subcapitole.

Numerotarea notelor infrapaginale s-a făcut pe capitole, iar, în cazul capitolului 3, mai întins, pe subcapitole grupate, pentru a evita ajungerea la numere prea mari şi pentru a nu îngreuna lectura.

1. De la daco-romani la români: identitatea etnica, religioasă şi politică a românilor în Europa spre sfârşitul mileniului J

1.1. Europa postromană şi lumea barbară. Moştenirea Romei

Criza şi apoi destrămarea Imperiului Roman, petrecute prin secolele III-V d.Hr., au lăsat, cu precădere în Europa, un vid politic imens. Imperiul - modelul clasic de organizare statală - a reprezentat mereu un miraj pentru populaţiile situate spre nord şi est. întins, în perioada sa de maximă expansiune, din ceţurile reci ale Britaniei, pană în nisipurile fierbinţi ale Africii şi de la Oceanul Atlantic până la Tigru şi Eufrat, statul roman, printr-o operă de legiferare şi de organizare unică, a creat o zonă tricontinentală relativ stabilă. Stabilitatea s-a datorat în mare măsură procesului de romanizare care, omogenizând civilizaţii şi culturi diferite sub semnul limbii latine, al credinţelor şi tradiţiilor romane, a aşezat „sigiliul Romei"[1] asupra unei mari părţi a Europei. Din perspectivă contemporană, Imperiul Romei a fost prima încercare - reuşită parţial şi temporar - de „uniune politică europeană".

Aventura romană în formă latină a durat în jur de 1250 de ani, de la 753 î.Hr. până la 476 d.Hr. In Răsărit, o parte a statului roman s-a menţinut sub numele de Imperiul Roman de Răsărit şi apoi Bizantin

---

N. Iorga, *HistoiredesRoumains,* passim (voi. 1/2, intitulat *Lesceau deRome),*

încă aproape 1000 de ani, de la 476 la 1453. In Apus, titlul de *imperator Romanorum,* justificat doar în măsură infimă în planul realităţii, a existat o altă mie de ani, din 800 - anul încoronării lui Carol cel Mare - până în 1801, cândNapoleon Bonaparte apus capăt acestui anacronism.

Prin urmare, Roma clasică a lăsat o moştenire deosebită, perpetuată de-a lungul mileniilor. Sub aspect politic, însă, mari părţi ale imperiului au ajuns în secolele III-V, mai ales în Apus, în afara autorităţii romane[2]. Nu insistăm aici asupra cauzelor ce au determinat o asemenea evoluţie. Cert este că, de la o vreme, metaforic vorbind, nu toate drumurile duceau la Roma, cum se întâmplase secole de-a rândul anterior.

Populaţiile care au profitat de pe urma crizei Imperiului Roman şi au accentuat mult această criză au fost aşa-zisele seminţii migratoare venite din est şi nord şi numite de greci şi de romani „popoare barbare"[3]. Evident, pe ruinele fostelor provincii romane, aceste populaţii au făurit o serie de formaţiuni politico-militare, cel mai adesea efemere, din care doar câteva au devenit ulterior state medievale propriu-zise. înainte de a stabili specificul acestor „state barbare", se cuvine însă lămurită o altă chestiune: ce au găsit sub aspect etnodemografic aceşti migratori atunci când au năvălit pe teritoriile Imperiului Roman? In genere, au găsit o densitate demografică relativ ridicată, generată de populaţia latinofonă ce alcătuia atotcuprinzătorul *Orbis Romanus.* Categoric, în secolele III-V, această populaţie nu era clar definită, se afla pe cale de tranziţie. Coloniştii romani, prezenţi pretutindeni, se naturalizaseră, erau veritabili provinciali, oameni ai locului, dar nu reuşiseră peste tot şi deplin să asimileze popoarele autohtone preromane: lusitanii, celtiberii, galii, italicii, tracii, ilirii, traco-daco-geţii etc. In contextul colonizării cu vorbitori de limbă latină, al convieţuirii dintre localnici şi colonişti şi al superiorităţii civilizaţiei romane, s-a produs pe vaste suprafeţe o sinteză între aceste popoare băştinaşe, preromane şi romani, sinteză în urma căreia, prin romanizare, valorile romane s-au impus[4]. „Sigiliul Romei" s-a aplicat

---

F. bot, *La fin du monde antique,* passim; idem, *Les destines de l'Empire,* passim.

L. Musset, *Les invasiom,* passim.

Vezi D. Tudor (coord.), *Enciclopedia,* p. 682-683 (cu bibliografie).

factorii

cale d«
«

sau chiar opnt
s - a m a i a '

P fortif icate

proces ul
P d

au
roroane șl

bască din în

Penin

procesul de impune» aa
decât în alte regiuni. In

fe epoca in,pe
ţn provincnle p

^ ^
în

ia tl01pune

P^
ca p

dominaţ
^ 1 anl

dat numele ducatului omonim, ostil apoi politicii de centralizare a regilor Franţei. O mare parte din nordul Galliei a fost cucerită de franci, care, în 486 d. Hr., victorioşi la Soissons, au pus capăt stăpânirii romane la nord de Loire. Francii (si burgunzii) au găsit în *Gallia* secolului V o realitate etnică destul de complexă, dominată însă clar si ireversibil de galo-romani, care au conferit personalitate romanică si latinofonă întregii provincii. Singura regiune (a viitorului regat medieval al Franfei) unde romanizarea a fost absentă ori superficială a fost Peninsula Bretagne. Aici s-au perpetuat până în epoca modernă vechile graiuri si dialecte celtice sau gaelice. In rest, însă, sigiliul Romei a fost atât de puternic, încât elita subţire a cuceritorilor germanici a fost asimilată în masa latinofonă si s-a creştinat, pierzându-şi specificul germanic şi vechile credinţe. Astfel, în mod paradoxal, germanicii franci şi burgunzi, deşi nu au supravieţuit din punct de vedere etnic, au lăsat numele lor asupra unei ţări şi, respectiv, provincii neolatine, iar, în cazul francilor doar, şi asupra unui popor şi a unei limbi romanice. Franceza a cunoscut două dialecte (devenite, în acord cu mulţi lingvişti, limbi deosebite), anume *langue d'oil* (franceza propriu-zisă, în nord) şi *langue d'oc* (prcrvensala, în sud).

Şi în Peninsula Iberică[7] procesul de romanizare era foarte avansat în secolele IV-V, când atacurile migratorilor devin mai insistente. Vandalii şi alte triburi (unele tot germanice), înfrânte de romani în *Gallia,* se revarsă spre *Hispania* la începutul secolului V (409) şi ocupă *ca.foederatiiniin.se.* zone ale peninsulei. O parte însemnată a vandalilor, în 429, trec în Africa de Nord, unde *fondează* un vremelnic regat, în care au inclus Balearele, Sardinia şi Corsica, şi de unde, în 455„au atacat Roma, lăsând lumii trista faimă a „vandalismului" lor. Regatul Vandal a fost cucerit de Imperiul Roman de Răsărit (Bizantin) în 534. Vidul politic lăsat de vandali în Spania a fost umplut, tot temporar, de vizigoţi, care - după ce au atacat şi jefuit succesiv fosta Dacie, Peninsula Balcanică, Italia (şi Roma la 410) şi *Gallia* - au trecut în 415 şi la sud de Pirinei. Din sud-vestuJ Galliei şi din cea mai mare parte a Peninsulei Iberice, vizigoţii şi-au alcătuit propriul regat (cu

---

J.M. Blasquez, *La Romunizaăon,* passim.

centrul la *Tolosa* = Toulouse). în urma înfrângerii de către francii lui Clovis I în 507, Regatul Vizigot îşi mută centrul de greutate în Spania, unde rezistă până în 711. Convieţuind cu populaţia romanică din peninsulă, vizigoţii şi puţinii vandali rămaşi au fost asimilaţi, nu fără a lăsa unele elemente de vocabular germanic în spaniolă, catalană si portugheză. In secolul VIII, Regatul Vizigot este atacat din sud de către arabi, care-şi vor impune pentru câteva secole propria lor stăpânire în Spania, modificând sensibil aspectul etno-lingvistic al Peninsulei Iberice. Până la urmă, în timpul *Reconquistei* (718-1492), arabii au fost alungaţi sau hispanizaţi, zona menţinându-şi peste veacuri aspectul neolatin.

Procesul de romanizare s-a petrecut în mod intens şi temeinic şi în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, anume în *Pannonia, Moesia* şi *Dacia. Pannonia** a fost integrată de timpuriu (anul 9 d.Hr.) lumii romane, sub al cărei control a rămas mai bine de trei secole. Elementele autohtone găsite de romani în *Pannonia propriu-zisă* (zona dintre Munţii Alpi, Drava şi Dunăre) şi în regiunea dintre Dunăre şi Tisa (aflată între *Dacia* şi *Pannonia),* anume iliri, celţi şi chiar dacogeţi, au fost puternic şi ireversibil romanizate. Numai că *Pannonia,* ca şi *Dacia* şi *Moesia Inferior,* a fost supusă foarte intens asalturilor populaţiilor migratoare. Primii agresori barbari ai Pannoniei au fost sarmaţii iazigi de la est de Dunăre şi suebii germanici, în timpul lui Domitianus (81-96 d.Hr.). Sub Marcus Aurelius (161-180) au atacat marcomanii (şi ei germanici), alături de alte triburi. Din secolele III-IV începând, provincia *Pannonia* a scăpat practic de sub controlul autorităţilor romane, pentru ca în jur de anul 400 regiunea să fie definitiv pierdută. Peste populaţia romanizată s-au aşezat succesiv sau concomitent sarmaţi, germanici (goţi, gepizi, longobarzi), turanici (huni, avari), slavi, protobulgari, bizantini şi, în fine, ungurii de neam fino-ugric, toate acestea petrecându-se între secolele III şi IX d.Hr. Unele din aceste populaţii, cum au fost hunii, gepizii, avarii, slavii, au întemeiat în *Pannonia* şi între Carpaţii Apuseni şi Dunăre chiar regate barbare, de scurtă durată, dar spoliatoare prin jaful practicat

---

M. Pavan, *Lap'ovinda Pannonia,* passin

asupra populaţiilor sedentare romanizate. Această succesiune de dominaţii străine cu centrul în Câmpia Pannonică, precum şi relieful jos, uşor de controlat de către noii stăpâni, au diminuat cu timpul numărul latinofonilor din zonă, deşi aceştia s-au menţinut cel puţin până în secolele VIII-IX. Invazia ungurilor din 895-896 în estul vechii Pannonii şi între Dunăre şi Tisa va schimba cu timpul structura etnică variată a acestei regiuni, prin eliminarea sau asimilarea elementelor nemaghiare.

In *Moesia Inferior*[9], procesele etno-demografice şi lingvistice prezintă formal unele analogii cu *Pannonia.* Provincia, situată la sud de Dunăre, de la Drava şi Sava până la Marea Neagră, a fost creată, probabil, prin 15 d.Hr. şi avea o bază etnică traco-getică, asemănătoare Daciei. Şi aici, procesul de romanizare a fost cvasitotal, cu excepţia litoralului Pontului Euxin. Incursiunile dese ale barbarilor, atraşi de mirajul Constantinopolului, aşezarea unora din aceşti migratori ca *foederati* în provincie şi influenţa culturii greco-orientale, mai ales după divizarea Imperiului Roman, au slăbit însă romanitatea moesică. Aceasta era încă destul de puternică pe la anul 600, când revărsarea masivă a triburilor slave la sudul Dunării de Jos avea să modifice apoi substanţial şi definitiv structura etnică a zonei. Latinofonii, izolaţi astfel de romanitatea nord-dunăreană şi copleşiţi de numărul şi forţa noilor veniţi, s-au retras spre regiuni muntoase şi depresionare mai ferite spre sud şi vest, dând naştere ulterior românilor balcanici. Slavii au asimilat o parte a acestor romanici şi români de-a lungul secolelor, aşa cum au făcut şi cu protobulgarii de neam turc, veniţi peste slavi ca federaţi ai Imperiului Bizantin pe la 679-680. Primul Tarat Bulgar (681-1018) dispunea în fapt de o elită bulgară care, cu timpul, s-a topit în masa slavă, mai ales după ce, la 864-865, ţarul Boris şi apropiaţii săi acceptă botezul de la biserica constantinopolitană şi introduc creştinismul ca religie oficială. După 1018, asupra Bulgariei se reinstaurează stăpânirea bizantină. Totuşi, romanicii sud-dunăreni, deveniţi între timp români sau vlahi, rămăseseră destul de numeroşi şi de puternici pentru cala 1185 să iniţieze o răscoală antibizantină condusă

A. Premerstein, *Moesien,* passim.

de fraţii Petru şi Asan, să dea ţării o nouă dinastie şi să creeze, împreună cu bulgarii, Taratul Româno-Bulgar (sau Al doilea Tarat Bulgar), recunoscut de Bizanţ la 1201.

1.2. Dacia Traiană după retragerea stăpânirii romane

Din multe puncte de vedere, cazul Daciei[10] este similar celor evocate mai sus. Provincia a cunoscut vreme de cinci generaţii (cea 100-275 d.Hr.) un masiv şi intens proces de romanizare, în urma căruia autohtonii daco-geţi, ramura de nord a tracilor, au devenit latinofoni, aidoma coloniştilor veniţi în provincie. împăratul Aurelianus (270-275), „văzând că *Illyricum* e devastat şi *Moesia* ruinată, a părăsit provincia transdanubiană întemeiată de Traian"[11] şi, pentru a nu se spune că Imperiul Roman a pierdut *Dacia,* a întemeiat o nouă provincie cu acest nume, la sud de Dunăre, între cele două Moesii. In noua provincie, împărţită nu peste mult timp în două - *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea* -, au fost strămutate armata, administraţia, înalţii demnitari şi aristocraţi, precum şi o parte a populaţiei latinofone din *Dacia* nord-dunăreană. Evident, propaganda oficială romană, prin scriitorii puşi în slujba împăraţilor, a susţinut, în general, că întreaga populaţie a Daciei Traiane a fost retrasă la sud de fluviu, numai că acest lucru era imposibil din punct de vedere practic. Pe de altă parte, atitudinea oficialităţilor este normală: ele nu puteau recunoaşte că un mare număr de cetăţeni romani au rămas fără protecţie, în afara graniţelor imperiului.

Populaţia Daciei la finele secolului III d.Hr. era de cea 800.000 de locuitori[12]. Niciodată în decursul istoriei, nici măcar în perioada

---

De la V. Pârvan, *Dada,* passim, până azi s-au elaborat lucrări fundamentale dedicate Daciei Romane şi etnogenezei românilor, scrise de C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, D. Protase, LI. Russu, R. Vulpe, D. Tudor ş.a.

Histona augusta, cap. Vita Aureliani, 39, 7.

[12] D. Protase, *Autohtonii,* p. 264.

contemporană, nu se cunoaşte o strămutare de populaţie de o asemenea amploare. Este evident că nici romanilor, oameni practici prin excelenţă, nu le-a trecut prin cap că ar putea realiza aşa ceva. De altfel, există o mărturie indirectă în acest sens: cu mai bine de 150 de ani înainte de Aurelian, la moartea lui Traianus (117), se spune că noul împărat Hadrianus, având de gând să abandoneze *Dacia,* a fost sfătuit de prieteni să no facă pentru ca „să nu cadă în mâna barbarilor atâţia cetăţeni romani"[13]. Este clar, deci, că la 271-275 au rămas la nord de Dunăre un mare număr de provinciali ai fostei Dacii. Nici măcar noua provincie sud-dunăreană - un teritoriu restrâns, cu propria reţea demografică - nu avea cum să absoarbă o populaţie atât de numeroasă. Pe de altă parte, cercetările ultimilor 70 de ani au adus argumente solide, de natură arheologică, epigrafică, numismatică şi lingvistică, în favoarea continuităţii, a prezenţei populaţiei latinofone daco-romane şi protoromâneşti la nord de Dunăre, după retragerea aureliană[14]. In acest sens, stau mărturie zecile de aşezări şi cimitire de după secolul III, aparţinând daco-rornanilor, mulţimea de monede şi tezaure postaureliene (cu precădere, circulaţia monedelor mărunte de bronz este semnificativă), inscripţiile în limba latină, prezenţa grupurilor de populaţie creştină latinofonă, evoluţia limbii române, hidronimia de origine daco-romană perpetuată până *astăzi* etc. Continuitatea de locuire în regiunile din sudul Banatului, Olteniei, din Dobrogea şi chiar din sudul Munteniei, adică de pe Valea Dunării pe ambele sale maluri, nu poate fi pusă la îndoială şi datorită faptului că în aceste zone stăpânirea romană şi apoi romano-bizantină a continuat până spre 602 d.Hr., consolidându-se sub împăraţi precum Constantin cel Mare (306-337) şi Iustinian (527-565). Dar, în *Dacia* nord-dunăreană, regiunea cu cea mai densă locuire, unde s-au păstrat cele mai numeroase mărturii ale prezenţei daco-romane după 275, este Podişul Transilvaniei. Faptul nu are de ce să mire pe nimeni, deoarece Transilvania a fost o zonă căreia autorităţile romane i-au acordat o atenţie specială. De altfel, raţiunea economică principală pentru care

---

Eutropius, VIII, 6,2.

Vezi lucrările lui Gh. I. Brătianu, C. Daiooviciu, H. Daicoviciu, I.I. Russu, D. Protase f.a.

Dacia a devenit parte a Imperiului Roman au fost resursele Transilvaniei: aurul, argintul, alte minereuri, sarea. Aceste resurse trebuiau exploatate în condiţii optime, fără incidente, opoziţii sau chiar răzvrătiri. Aceste incidente riscau să apară - iar romanii ştiau acest lucru - deoarece tocmai în Transilvania fusese nucleul statului dac liber, capitala religioasă şi politică a daco-geţilor, precum şi centrul rezistenţei antiromane. De aceea, în Transilvania a fost plasată capitala noii provincii - Ulpia Traiana Sarmizegetusa, aici au rezidat cele mai multe legiuni şi trupe auxiliare (legiunile a XIII-a Gemina şi a V-a Macedonica, singurele care au staţionat cvasipermanent în *Dacia,* şi-au avut garnizoanele la Apulum şi, respectiv, la Potaissa), aici au funcţionat, raportat la teritoriu, cele mai multe colonii şi municipii, cu cea mai numeroasă populaţie, faptul atestând existenţa în zona intracarpatică a celei mai active vieţi urbane din provincie. In Transilvania s-a făcut cea mai intensă colonizare cu populaţie latinofonă *ex toto Orbe Romano* (Eutropius), pentru extragerea eficientă a minereurilor, prelucrarea lor, cultivarea ogoarelor etc.

Romanitatea românilor, prioritar lingvistică şi spirituală, s-a manifestat însă în varii domenii, cum ar fi tehnicile de muncă sau structurile social-politice. Astfel, după 275, se perpetuează la nord de Dunăre vechile artefacte romane, continuă prelucrarea metalelor ca şi activitatea minieră, extragerea sării şi construcţiile din piatră[15]. Contrar unor supoziţii, oraşele au continuat să fie locuite şi după retragerea aureliană, iar gradul de civilizaţie, inclusiv urbană, era net superior în raport cu barbarii. De asemenea, în *Dacia* s-au păstrat diferenţierile sociale, mai exact distincţia dintre *honestiores* şi *humiliores*[u]. Tezaurele în valoare de mii de sesterţi, personajele care dăruiesc candelabre bisericilor sau care poartă fibule cu inscripţii ca însemne ale puterii derivate din arsenalul funcţionarilor imperiali în secolul IV sunt suficiente mărturii în acest sens. Marea majoritate a acestor mărturii sunt concentrate în interiorul arcului carpatic, adică in Transilvania.

---

[15] A. Diaconescu, C. Opreanu, *Câteva puncte de vedere,* p. 573-574.

Ibidem, p. 578.

Cu alte cuvinte, Transilvania a fost un nucleu al romanităţii orientale înainte de retragerea aureliană şi a rămas un asemenea nucleu şi ulterior. In aceste condiţii, era firesc ca Transilvania să fie centrul de formare a poporului neolatin, moştenitor al acestei romanităţi, anume poporul român.

Până la formarea deplină a acestui popor, însă, peste populaţia daco-romană, rămasă la nord de Dunăre fără scutul statului roman, s-au abătut o serie de grave dificultăţi. încă înainte de retragerea oficială a autorităţilor imperiale, în timpul crizei de sub Gallienus (253-268), carpii - un trib de daci liberi - pătrund în Transilvania şi se adaugă vechilor comunităţi daco-romane. După 275, aşezarea carpilor şi a altor daci liberi veniţi din Moldova, Crişana, Muntenia continuă în fosta provincie. în Banat, au intrat atunci grupuri de sarmaţi iazigi de la apus de Tisa[17].

Contrar opiniei curente, goţii au pătruns mult mai târziu, în secolul IV, după 350, pe teritoriul provinciei. Descoperirile aparţinând lor, mai precis vizigoţilor, sunt mai numeroase la sud şi est de Carpaţi, ceea ce demonstrează că masa lor era situată în afara fostei provincii romane *Dacia.* Aici, unii dintre vizigoţi se vor creştina şi vor trece în imperiu, la sud de Dunăre. Ceilalţi, în 376, în regiunile est-carpatice, vor fi înfrânţi de năvălitorii huni şi vor trece şi ei, în mare măsură, la sud de fluviu sau, cei puţini rămaşi, se vor topi treptat în masa populaţiei băştinaşe. Ostrogoţii au trecut mai târziu peste teritoriile nord-dunărene, în drumul lor spre Apus (secolul V).

Hunii, populaţie nomadă de neam turanic, venită din Asia, provoacă o perturbare generală printre germanicii din regiunea Dunării de Jos. După victoria lor din 376, hunii nu pătrund în vechea Dacie, ci trec prin păsurile Carpaţilor Păduroşi (Nordici) în Câmpia Pannonică. De aici, mai ales sub „regele" lor Attila, vor organiza numeroase expediţii de jaf, unele şi asupra daco-romanilor din Banat, Oltenia şi Transilvania. „Imperiul" hunilor dispare în 454, când ei sunt învinşi de germanicii gepizi la Nedao.

Gepizii, stăpâni formali asupra Daciei timp de peste un secol, sunt prezentaţi ca o populaţie liniştită *(quietagens),* trăitoare mai ales

---

D. Protase, *op. cit.,* p. 262-263.

în părţile vestice, în Crişana şi pe valea Mureşului. Ei au convieţuit cu autohtonii. In 566, ei sunt zdrobiţi de către longobarzi şi avari. Cei din urmă, de neam turanic ca şi hunii, vor profita de victoria asupra gepizilor şi vor prelua dominaţia asupra unor regiuni din Europa Centrală, avându-şi centrul („ringurile avare") în Câmpia Pannonică. Unele descoperiri arheologice le atestă prezenţa modestă în Transilvania, în secolele VII-VIII. După expediţii de pradă în peninsulele Balcanică, Italică şi în Germania, avarii sunt înfrânţi în 796 de către franci şi bulgari, după care viitorul împărat Carol cel Mare le desfiinţează „khaganatul" (statul).

Populaţiile barbare enumerate până în prezent - goţi, huni, gepizi, avari -, deşi au provocat mari bulversări pe teritoriul nord-dunărean prin jafurile şi distrugerile comise, nu au putut schimba în mod hotărâtor soarta populaţiei daco-romane din *Dacia.* Există mărturii clare că această populaţie, rămasă în vechile aşezări sau retrasă din calea năvălitorilor în locuri mai ferite din zona colinară şi de munte, pe văile superioare ale râurilor, s-a adaptat situaţiei create şi a supravieţuit. Pe de altă parte, populaţiile migratoare şi-au avut centrele vremelnicelor lor stăpâniri în afara Daciei, de obicei în *Pannonia,* şi de acolo şi-au organizat expediţiile de pradă spre est. Lungi perioade de timp, însă, raporturile au fost paşnice, în sensul că şefii migratorilor percepeau o cotă-parte sub formă de tribut din roadele muncii autohtonilor. Uneori, grupuri de migratori s-au stabilit printre daco-romani, au convieţuit cu aceştia şi au sfârşit prin a fi asimilaţi[18].

In raport cu toţi ceilalţi năvălitori, situaţia slavilor prezintă o serie de particularităţi. Ei au jucat în ţinuturile romanice dunărene rolul pe care l-au avut populaţiile germanice în apusul Europei.

Izvoarele literare şi arheologice atestă prezenţa slavilor pe teritoriul de azi al României, în anumite zone extracarpatice, în a doua jumătate a secolului VI. O bună parte a lor trec prin Moldova şi Muntenia spre Peninsula Balcanică, unde înaintează până în Grecia şi spre ţărmul Adriaticei. Şi la sud, ca şi la nord de Dunăre, slavii au găsit o populaţie romanizată, peste care şi-au impus propria dominaţie. Iordanes şi

---

Vezi *Relations,* passim.

Procopius din Caesarea scriu despre atacurile slavilor împotriva Imperiului Bizantin. Pe teritoriul României, cei mai mulţi slavi au pătruns în secolul VIL Ei se ocupau cu creşterea animalelor, vânatul, pescuitul şi cu agricultura, cultivând mai ales mei şi ovăz. La nord de Dunăre, deşi destul de numeroşi în comparaţie cu alţi migratori, slavii au sfârşit prin a fi asimilaţi de daco-romani, protoromâni şi români, până prin secolul XII. Ei au exercitat însă asupra românilor anumite influenţe în domeniul vieţii materiale, al organizării social-politice şi al limbii[19].

1.3. Etnogeneza românilor - dincolo de aspectul enigmatic şi miraculos

Formarea poporului român şi a limbii sale sau, altfel spus, etno-' geneza românilor şi glotogeneza românească sunt două laturi fundamentale ale aceluiaşi proces şi nu pot fi privite şi tratate separat[20].

Pentru simplificarea exprimării, vom folosi mai ales noţiunile de etnogeneza a românilor ori de formare a poporului român, subînţelegând în cadrul lor şi fenomenul lingvistic adiacent.

Etnogeneza este chestiunea esenţială a istoriei europene în finalul lumii antice şi la începuturile perioadei medievale. In mileniul I al erei creştine se formează pe bătrânul continent popoarele care, în Jinii mari, vor fi personajele colective principale ale evoluţiei europene până astăzi. Simplificând acest tablou complicat, se poate spune că în Europa contemporană se află trei mari grupuri de popoare, considerate astfel după originea lor şi după înrudirile lingvistice: popoarele romanice sau neolatine (italienii, spaniolii, portughezii, francezii, românii etc); popoarele germanice (germanii propriu-zişi, englezii, olandezii, danezii, norvegienii, suedezii, islandezii etc.) şi popoarele slave (ruşii, ucrainenii, belarusii, polonezii, cehii, slovacii,

---

I. Fischer, *Latina dunăreană, p.* 207-211. Vezi

H. Daicoviciu, *The Ethnogenesis,* passim.

bulgarii, sârbii, croaţii, slovenii etc). Evident, cu această clasificare *didactică* nu s-a acoperit decât circa 90% din populaţia Europei. Mai rămân grecii moderni, care se trag, în linii mari, din vechii greci, apoi maghiarii, finlandezii şi estonienii, aparţinând grupului fino-ugric, urmând letonii şi lituanienii ca popoare baltice, albanezii, urmaşi în oarecare măsură ai vechilor iliri, turcii, care prelungesc masa poporului lor dinspre Asia Mică, irlandezii, scoţienii, velşii, bretonii, urmaşi ai celţilor (galilor) din antichitate, bascii din nordul Spaniei, de origine străveche, preindo-europeană etc.

Nu intră în intenţia noastră încercarea de a analiza geneza acestui mozaic de popoare, populaţii şi limbi. Ne vom opri însă cu oarecare insistenţă asupra tipicului de formare a poporului român, prin comparaţie cu celelalte popoare romanice. Popoarele romanice apusene (la cele enumerate mai sus, îi mai adăugăm pe romanşii sau retoromanii din Elveţia, pe dalmaţii, azi dispăruţi, pe provensali - azi aproape complet integraţi francezilor -, pe catalani, înrudiţi strâns cu spaniolii etc.) sunt moştenitoare ale puternicei romanităţi occidentale. Romanitatea orientală, care a trecut prin complicate procese de grecizare şi slavizare, a dat naştere doar poporului român. In ciuda acestui fapt, poporul român s-a format, ca orice popor romanic, din două elemente etnice esenţiale: elementul preroman sau autohton (în cazul românilor - traco-daco-geţii, la francezi - galii, la spanioli - celtiberii, la portughezi - lusitanii etc.) şi elementul roman, comun tuturor popoarelor neolatine, de fapt, factorul de bază pentru profilul viitor al acestor popoare. Spre finalul etnogenezelor, când aceste noi popoare erau aproape formate, s-a mai adăugat, în cazul tuturor, un al treilea element, secundar sau derivat, anume elementul postroman sau migrator (în cazul românilor - slavii, la francezi - francii, la spanioli - vizigoţii, la portughezi - suebii etc). Prin urmare, popoarele romanice de astăzi din Europa sunt rezultatul unei duble asimilări: mai întâi a elementelor preromane, autohtone de către elementul roman şi apoi a elementelor migratoare de către populaţiile sau popoarele romanice pe cale de desăvârşire[21]. In acest proces, elementul

---

C.C. Giurescu, *Formarea,* p. 5-6.

roman apare drept factor hotărâtor, drept caracteristică de bază sau marcă a individualităţii acestor popoare. Datorită vitalităţii şi forţei acestui element, elementele migratoare de mai mică importanţă (arabii în Spania, Portugalia şi sudul Italiei, normanzii în Franţa de nord şi Italia de sud, pecenegii şi cumanii pe teritoriul României etc.) au sfârşit prin a fi asimilate, lăsând influenţe minime în profilul etnolingvistic al poporului neolatin respectiv. Există deci o similaritate perfectă între modul de formare a poporului român şi modul de formare a celorlalte popoare romanice[22].

Similaritatea se remarcă şi în ceea ce priveşte timpul de formare, în sensul că procesele de etnogeneză au fost paralele în cazul popoarelor romanice. Cu alte cuvinte, aceste procese au început efectiv o dată cu ocuparea provinciei respective de către romani (adică în secolele I î.Hr.-II d.Hr., cu excepţia Italiei, unde procesul a debutat mai devreme), au atins apogeul în timpul apartenenţei efective a provinciei respective la statul roman (până în jurul anului 400 d.Hr.) şi au continuat până prin secolele VII-VIII, dată după care, cu mici variaţii, popoarele neolatine apar consemnate în izvoarele scrise cu numele lor medievale.

Paralelismul continuă şi în ceea ce priveşte locul de etnogeneză, în sensul că toate popoarele acestea s-au format, cum era şi firesc, pe teritoriile acelor provincii romane pe care s-a produs dubla asimilare de care se amintea mai sus. Astfel, francezii s-au format acolo unde galii, cuceriţi de romani, au devenit latinofoni şi unde galo-romanii i-au asimilat pe franci adică în *Gallia,* devenită cu timpul *Francia.* Tot aşa, italienii s-au format de la sud de Alpi până în Sicilia, spaniolii şi portughezii în Peninsula Iberică, retoromanii pe locurile unde trăiesc, în număr tot mai mic, şi astăzi, adică în fosta provincie *Raetia* etc. Este logic ca şi românii să se fi format acolo unde au trăit traco-daco-geţii, peste care au venit ca stăpâni romanii. Acest loc s-a numit în antichitate *Dacia* şi a dat numele unor provincii romane situate atât la nord, cât şi la sud de Dunăre. Elementele etnice constitutive ale poporului român (traco-daco-geţii şi romanii), precum şi elementul

---

Ibidem, 6.

secundar (slavii) au convieţuit, aşadar, atât în spaţiul carpato-dunărean si în spaţiul dunăreano-balcanic, nu numai în Dacia Aureliană, cât şi în *Moesia Inferior.* Prin urmare, disputa dacă poporul român s-a format la nord sau la sud de Dunăre este o falsă problemă. Poporul român s-a format pe ambele maluri ale fluviului, unde procesul de romanizare a fost la fel de intens. Ca singur moştenitor al romanităţii orientale şi fiind cel mai numeros popor din sud-estul Europei, poporul român a avut la început o arie de formare mult mai vastă decât teritoriul României de azi. Până în secolul al Vl-lea, această arie s-a menţinut relativ unitară, în sensul că Dunărea de Jos nu era o graniţă etnolingvistică, ci axa romanităţii orientale. Migraţia masivă a slavilor la sud de fluviu, cu precădere după 602, a frânt unitatea romanităţii orientale în sensul arătat mai sus. De la această dată cel puţin, nucleul etnogenezei româneşti devine spaţiul carpato-dunărean şi, cu deosebire, Transilvania intracarpatică. Populaţia străromanească de la sud de Dunăre, care nu a rămas pe loc în urma copleşitorului val slav, s-a deplasat în vecinătate, spre sud şi sud-vest. Evident, se poate presupune logic că o parte din romanicii de pe Valea Dunării s-au alăturat romanicilor din nord, dar nu există nici o mărturie istorică explicită, nici în jurul anului 600 şi nici ulterior în evul mediu, în legătură cu vreo mişcare masivă de populaţie de la sud spre nord. Dimpotrivă, toate mişcările semnificative de populaţie care se petrec in acest timp au sensul invers, de la nord şi nord-est spre sud. Protagoniştii unor asemenea mişcări pe distanţe mari au fost însă populaţiile migratoare, pentru care raţiunea de a fi era mişcarea, căutarea de noi pământuri pentru păşunat şi pentru pradă. Strămânii şi românii nu s-au antrenat niciodată în astfel de deplasări, aşa cum nu au făcut-o nici celelalte popoare romanice. Ocupaţia principală a daco-romanilor şi apoi a românilor a fost cultivarea pământului, îmbinată în chip firesc cu creşterea animalelor. In acest sens, ei au practicat de multe ori şi în multe regiuni ale spaţiului românesc un păstorit pendulatoriu, cu sălaşe speciale pentru turmele lor în perioada vârâtului (mai-octombrie) în zonele păşunilor alpine şi cu locuinţe şi aşezări stabile şi permanente pentru restul timpului. E drept că românii au avut faima unor iscusiţi crescători de animale şi a

unor excelenţi producători de brânzeturi, întocmai cum au avut-o francezii în apusul Europei, dar nimănui nu i-a trecut prin minte ca, accentuând acest fapt, să pretindă că francezii au fost nomazi. Popoarele romanice nu au practicat nomadismul, deoarece mecanismul lor de formare şi specificul lor nu le-au permis acest lucru.

Formarea poporului român a putut fi privită ca un „miracol" sau ca o „enigmă" din perspectiva faptului că acest popor este - cum s-a văzut - singurul romanic din răsăritul continentului, singurul izolat de restul romanităţii şi înconjurat de popoare de altă origine şi cu alt specific, şi că este, pe de altă parte, singurul popor romanic de credinţă creştină ortodoxă. „Miracolul" mai poate fi invocat în ceea ce priveşte chestiunea supravieţuirii acestui popor până astăzi, în condiţiile împrejurărilor nefavorabile prin care a trecut. Dar chestiunea „miracolului" nu poate fi pusă în nici un caz în ceea ce priveşte geneza propriu-zisă a românilor ca popor.

In afara argumentelor istorice aduse mai sus, este evident că, fiind un popor romanic, vorbitor de limbă neolatină, românii s-au format la fel ca toate popoarele romanice.

Mutarea locului de formare a românilor în altă parte decât în regiunile pe care le populează şi azi, unde au locuit daco-romanii şi unde a fost provincia romană *Dacia,* se poate face numai prin ignorarea izvoarelor istorice şi eludarea analogiilor fireşti şi nu rezolvă nici una din chestiunile tulburătoare invocate mai sus, în sensul că românii rămân în continuare cel mai numeros popor din sud-estul Europei, rămân mai departe izolaţi sub aspect geografic de restul popoarelor romanice etc.

Marele istoric Ferdinand Lot, sceptic în privinţa continuităţii daco-române la nord de Dunăre, după lectura unei cărţi fundamentale dedicate temei de Gheorghe I. Brătianu, afirmă: „Totuşi, unde ar trebui să-i plasăm pe daco-români? Ungurii, sârbii, bulgarii şi grecii sunt de acord că ei nu au ce căuta, cu nici un preţ, nici în Transilvania, nici în Serbia, nici în Bulgaria, nici în Macedonia sau în Pind. Ei nu au căzut totuşi din cer şi nu au venit nici din fundul iadului. Această unanimitate împotriva românilor incită, prin urmare, la adoptarea tezei cu privire la dăinuirea daco-romanilor la nordul Dunării.

Am fost primul care am făcut observaţia că nici o mărturie sigură nu este în mod necesar şi peremptorie. Afirmaţia că întreaga populaţie din *Dacia* nord-dunăreană a fost adusă în sudul fluviului poate să fie la fel de neadevărată ca şi afirmaţia că populaţia romană din nordul Alpilor (din Noricum) a fost adusă în Italia.

A priori, este mult mai probabil ca o bună parte din populaţie să fi rămas pe loc. *Dacia* se întindea pe 250 până la 300.000 kxnp. Socotind 10 locuitori pe kmp, aceasta ar însemna 2 până la 3 milioane de fiinţe omeneşti. Aceştia nu pot fi transportaţi dintr-o dată, nici măcar în mai multe rânduri"[23]. Ferdinand Lot a exagerat suprafaţa Daciei Romane, de aceea istoricii au estimat azi populaţia provinciei la circa 800.000 - 1.000.000 de locuitori, fără ca acest lucru să modifice sensul aprecierilor de mai sus.

Prin urmare, concluzia este că poporul român s-a format pe un spaţiu vast din regiunea carpatică şi a Dunării de Jos, de o parte şi de alta a fluviului, dar având drept teritoriu-nucleu de formare deplină şi conservare regiunile de deal şi de munte ale fostei Dacii Romane fondate de Traian. Poporul român s-a format într-un proces îndelungat, între secolele I-II şi VII-VIII d.Hr., ca un popor romanic din romanitatea estică, în urma colonizării şi romanizării Daciei. Invazia slavilor a slăbit în chip sensibil romanitatea sud-dunăreană, diminuându-i mereu potenţialul uman. Datorită romanizării, limba latină s-a impus peste tot în provincia traiană, iar apoi şi în celelalte regiuni ale Daciei, aşa cum se impusese şi în *Moesia* şi Dacia Aureliană. Limba latină vorbită la Dunărea de Jos (latina populară) a evoluat pe o cale proprie, ca şi latina vorbită în Peninsula Iberică sau în *Gallia* şi a dus treptat la formarea unei noi limbi - limba română. Unitatea limbii române şi faptul că la sud de Dunăre nu s-au format limbi romanice distincte, ci doar dialecte ale limbii române demonstrează încă o dată strânsele contacte dintre romanicii de pe ambele maluri ale fluviului, precum şi faptul că izolarea protoromânilor şi românilor de la sud de fluviu de masa nord-dunăreană a poporului lor s-a făcut relativ târziu, prin secolele VII-VIII, când etnogeneza şi glotogeneza erau aproape terminate.

Gh.I. Brătianu, *Une enigme,* p. 173-174.

1.4. Istoria cuvintelor: cum apar pomeniţi românii în evul mediu

In mod paradoxal, multe popoare sunt cunoscute cu mai multe nume în aria în care trăiesc. Astfel, germanii se numesc pe sine *Deutschen,* dar francezii îi numesc *Al/emands,* italienii *Tedeschi,* englezii *Germans,* românii *nemţi,* maghiarii *nemetok,* iar slavii utilizează termeni similari celor român şi maghiar, care, de altfel, au origine slavă.

Maghiarii s-au numit întodeauna pe sine *magyarok,* dar străinii i-au numit *Hongrois* (francezii), *Hungarians* (engelzii), *Vengri* (slavii), *Unguri* (românii) etc. De fapt, maghiarii au nume dublu, deoarece numele date lor de către străini derivă din acelaşi termen.

Polonezii au fost numiţi de către români, în trecut, *Ieşi,* iar de către maghiari *lengyelok.* Exemplele ar putea continua cu albanezii, grecii, evreii, olandezii etc. De regulă, popoarele au câte două nume, unul intern, dat de ele însele, şi altul extern, dat, în forme relativ apropiate, de către străini. Nici românii nu fac excepţie de la această regulă. Astfel, ei s-au numit pe sine, întotdeauna, *rumâni* sau *români*[1]*, termen derivat direct din latinescul *Romanus.* Prin aceasta, românii au păstrat şi cu ajutorul numelui lor amintirea Romei - care le-a pus pentru vecie pecetea latinităţii - şi au rămas singurii, cu excepţia micului grup al romanşilor din Elveţia de azi *(Raetia* romană), care au făcut acest lucru. Dar amintirea Romei la români nu a rămas doar formală şi nu s-a făcut doar prin nume, ci şi prin conştiinţa romanităţii, încă în evul mediu, românii, prin anumite elemente din rândul lor, au păstrat convingerea că ei se trag din romani, că strămoşii lor au venit de la Roma (din lumea romană), o dată cu împăratul Traian[25]. Ulterior, savanţii ridicaţi din rândul românilor, dar nu numai ei, au alăturat acestei convingeri tradiţionale o teorie ştiinţifică, argumentată. Cert este că marii cronicari români ai secolului XVII (Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul Constantin Cantacuzino) nu au avut nevoie

---

V. Arvinte, *Român,* passim.

Ş. Papacostea, *La Romănite des Roumains,* p. 15-24.

să apeleze la umaniştii italieni sau la alţii pentru a afla că românii sunt de origine romană, deoarece s-a demonstrat că aceşti umanişti italieni, călători străini ş.a. au aflat tot de la reprezentanţii românilor care era originea celui mai răsăritean popor romanic.

Cum au ajuns românii să păstreze acest nume cu rezonanţă atât de apropiată de numele *romanus,* în vreme ce toate marile popoare romanice occidentale l-au pierdut? Nu este uşor de răspuns la o astfel de întrebare. Totuşi, păstrarea numai pentru români a etnonimului *romanus* a prilejuit specialiştilor descoperirea câtorva explicaţii: 1) necesitatea populaţiei romanizate de la Dunărea de Jos de a se delimita şi prin numele său de barbarii înconjurători; 2) prestigiul civilizaţiei şi al Imperiului Roman care se afla în spatele denumirii de *romanus;* 3) credinţa românilor că mai sunt parte a Romei, prin legăturile cu Imperiul de Răsărit şi chiar prin apartenenţa temporară, sub aspect politic şi religios, la acest imperiu; 4) absenţa unor state barbare durabile în centrul şi sud-estul Europei de la care să se fi putut crea etnonime noi, ca în Apus (de tipul francez, lombard, burgund, catalan etc.)[26]. De curând, o cercetare aplecată nu doar asupra etnonimului *român,* ci şi asupra adjectivului *românesc* şi adverbului *româneşte* a adus în atenţie noi explicaţii pertinente[27]. Autorul observă că izolarea comunităţii romanice răsăritene a dus la ruperea legăturilor cu limba latină cultă şi la lipsa unei opoziţii între latina scrisă şi latina vorbită. In Apus, opoziţia *lingua latina* (limba de cultură) - *lingua romana* (limba populară) a fost restabilită, cu precădere prin Renaşterea carolingiană, dar nu s-a menţinut mult, în locul ei, în *Gallia,* apărând o altă opoziţie, anume între *lingua latina* (limba bisericii şi a culturii) şi *lingua francisca* (limba populaţiei romanice şi a francilor romanizaţi). Practic, în tot occidentul Europei, prezenţa limbii latine ca limbă de cultură a determinat comunităţile lingvistice romanice să renunţe la expresia *lingua romana* şi să recurgă la alte denominări. In plus, în Occident a apărut şi nevoia de delimitare, deoarece erau mai multe popoare romanice, care nu mai puteau revendica, în paralel, pentru

---

[26] V. Arvinte, *op. cit.,* p. 75-80.

Ibidem, p. 80-96.

sine, noţiunea de *mmam/s.* în România de Răsărit nu a existat o asemenea situaţie, deoarece comunitatea romanică de aici nu avea în preajmă alţi romanici de care să trebuiască să se diferenţieze şi, de la sfârşitul secolului IV, nu a mai suferit vreo influenţă din partea limbii latine de cultură. *Lingua romana* vorbită în Răsărit - limba populară - nu va mai suferi nici o influenţă din partea latinei bisericeşti sau savante în evul mediu.

Astfel, după mărturia unor călători străini medievali, românii au păstrat cu mândrie numele de *romanus* şi amintirea Romei.

Străinii i-au numit întotdeauna pe români, până în secolul XIX, *vlahi* sau cu un cuvânt derivat ori înrudit cu acesta. Denumirea de *vlah* vine, se pare, de la numele unui trib celt - *Volcae* - amintit de Caesar[28]. De aici, termenul a trecut la germani, însemnând în germana veche roman sau gal romanizat. Termenul a fost preluat apoi de slavi, la care a ajuns să aibă sensul de străin, de neslav de limbă romanică. Până la urmă, oricât de variată a fost seria formelor sale, noţiunea desemna aceeaşi realitate etnică, anume un popor de origine romană. Pentru zona sud-est europeană, unde exista un singur popor de origine romanică, românii, este evident că el a ajuns să desemneze direct acest popor. Insă statornicirea numelui de *vlah* acordat românilor în izvoare latine nu s-a făcut pe cale occidentală, ci prin Bizanţ[29]. Bizantinii desemnau cu numele de *Blachoi* numai ramura orientală a romanităţii europene, iar apoi numai pe români, pe care autorii bizantini i-au cunoscut dintru început şi direct. De la bizantini, termenul acesta referitor la români a pătruns în sursele latine occidentale: în secolul XI, *Analele de la Bari* se referă la participarea vlahilor din Imperiul Bizantin la o expediţie imperială în Sicilia[30]. Cu alte cuvinte, în conştiinţa latină cultă occidentală, termenul a pătruns cu referire la români şi s-a păstrat apoi acest sens.

Termenul a căpătat, în timp, diferite variante, dar realitatea etnică acoperită este aceeaşi, anume românii. Exemple de variante: *Balchoi*

A. Armbruster, *Romanitatea,* p. 19-23.

[29] St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blachi",* p. 1332.

[30] *Ibidern.*

sau *Vlahoi* la bizantini, *vlahi* la slavii meridionali, *volohi* la slavii de răsărit, *valachi,* în lumea latino-catolică apuseană, *blach* la maghiari, la care, în limba vorbită devine *oldh, Bloch* la saşii din Transilvania'[1], *i/ac, ulah, oulagh* la popoarele orientale etc. Cu timpul, rareori, ■ termenul a ajuns să însemne şi *păstor* sau *creştin,* tocmai fiindcă românii erau creştini şi, în parte, păstori, dar acestea sunt sensuri secundare, aflate mereu în legătură directă cu sensul primar, etnic al cuvântului.

Apariţia termenului *Blac, Vlah etc.* în surse referitoare la bazinul inferior al Dunării şi la Carpaţi marchează, cu siguranţă, intrarea în memoria colectivă a poporului român ca nouă entitate etnică. S-a remarcat, pe bună dreptate, că apariţia unui nume nou pe tabelul popoarelor marchează momentul desprinderii unui nou neam dintr-o comunitate mai mare şi că originea denumirii date de vecini trebuie căutată întotdeauna în sânul poporului nou apărut, că ea oglindeşte caracteristici ale cadrului geografic şi istoric ori trăsături spirituale ale poporului respectiv - limba, credinţa, obiceiurile, numele cu care membrii unui neam se desemnează pe sine etc.[32]

In cazul românilor, este evident că a contat originea lor romană şi modul cum se denumeau pe sine. într-un fel, termenul de *Valachus* aplicat românilor reprezintă o traducere a numelui de *româji,* pentru uzul internaţional. Bizantinii, slavii şi, mai târziu, maghiarii au aflat direct că românii se denumeau pe ei înşişi cu un termen ce deriva din *romanus,* că păstrau conştiinţa romanităţii şi atunci le-au aplicat numele potrivit.

Recapitulând, observăm că românii au două nume: cel de *român,* cu care s-au denumit întotdeauna şi exclusiv ei înşişi, şi cel de *vlah,* cu care i-au denumit străinii. Termenul de *vlah* a avut un sens generic, de popor romanic, şi un sens special, aplicat exclusiv poporului român. Acest din urmă sens s-a impus şi răspândit prin filieră bizantină, deoarece bizantinii au folosit numele de *Blachoi* numai cu referire la moştenitorii romanităţii orientale - românii. De la bizantini, termenul a trecut în sursele latine occidentale în aceeaşi formă ca-n greceşte -

---

A. Armbruster, *op. cit.,* p. 20.

Ibidem.

Blachi. De aceea şi sursele latine din jurul anului 1000 şi de la începutul mileniului II, când folosesc acest termen (cu variantele sale) şi au în atenţie bazinul inferior al Dunării şi zona carpatică, se referă exclusiv la români.

1.5. Istoria cuvintelor: când apar menţionaţi românii în izvoarele scrise externe

Consemnarea românilor sub numele de *Blachi, Valachi* etc. este un fapt istoric cu o semnificaţie aparte în sensul afirmării originii romane a acestui popor în conştiinţa europeană. Adolf Armbruster arată foarte bine importanţa acestui fapt: „ *Valachus* îndreaptă gândul spre o altă lume; el este o punte simbolică, dar trainică, spre patria antică a neamului [românesc], spre lumea occidentală latină, cea romană în primul rând, dar şi cea germană, prin faptul că aceasta din urmă preluase moştenirea tradiţiei politice romane chiar în veacul de naştere a poporului român. Noul popor, singurul popor romanic din România orientală, se va bucura de cele mai multe atestări ale originii şi esenţei sale romane tocmai în această lume apuseană care, deşi despărţită de insula romană răsăriteană din pricina evenimentelor mult discutatului an 1000, i-a păstrat amintirea care va lua forme concrete ori de câte ori se va restabili nemijlocit contactul"[3].

Cercetătorii, mai ales în ultimele două decenii, au căzut de acord că, atunci când germanii preluau oficial tradiţia politică romană (în 2 februarie 962, Otto I era încoronat la Roma ca împărat), românii erau deja constituiţi ca popor. Despărţirea „insulei romane răsăritene" de lumea apuseană în jurul anului 1000, despărţire evocată de A. Armbruster, s-a produs, susţine autorul, prin catolicizarea Poloniei şi Ungariei, fapt care a făcut ca Europa creştină să devină o unitate catolică, din care Europa Răsăriteană ortodoxă era, cel mai adesea, exclusă. Observaţia este exactă, cu adăugarea corectivului că prima despărţire sau izolare a romanicilor din Est de lumea romanică occi-

---

[3] *Ibidem,* p. 21-22.

dentală se produsese, cum s-a văzut anterior, prin invazia şi stabilirea slavilor la sud de Dunăre, precum şi la vest şi nord de teritoriul actual al României.

In urma acestor consideraţii, se vede clar că remarca unor autori conform cărora românii apar târziu în izvoarele scrise este superfluă atât cu referire la teritoriul din nordul, cât şi la cel din sudul Dunării. Este evident că românii apar ca atare în izvoare numai după constituirea lor ca popor şi că era o imposibilitate consemnarea lor anterioară. Cu alte cuvinte, dacă desăvârşirea etnogenezei româneşti s-a petrecut prin secolul VIII, este firească menţionarea numelui românilor în surse ulterioare, care se refereau la secolul IX şi la secolele ce au urmat. Deci, după formarea lor ca popor, românii, cu anumite intermitenţe, sunt pomeniţi în izvoare. Desigur, ca exerciţiu pur teoretic, se poate presupune că, înainte de secolele IX-X, trebuiau pomeniţi în surse romanicii aflaţi pe cale de a da naştere poporului român. Intr-adevăr, până la un moment dat, aceşti romanici sunt vag menţionaţi în scris, dar apoi menţiunile dispar pentru câteva secole, atât în ceea ce priveşte nordul, cât şi sudul Dunării. Se poate oare trage de aici concluzia că romanicii orientali au dispărut cu totul? Nicidecum. Trebuie doar descoperite cauzele care au dus la o asemenea situaţie. Pentru romanitatea sud-dunăreană, se ştie că traco-romanii, dislocaţi din teritoriile pe care le-au locuit în preajma fluviului, au fost împinşi de către slavii invadatori spre regiunile muntoase din sud, spre Macedonia centrală şi meridională şi spre Grecia, depăşind linia de demarcaţie care separa odinioară populaţia de limbă greacă de cea romanizată; unele grupuri au ajuns chiar pe coasta dalmată, iar altele, probabil, şi la nord de Dunăre, unde vor fi consolidat romanitatea carpato-dunăreană, repliată în jurul coroanei munţilor[34]. Cu alte cuvinte, la sud de Dunăre, s-au creat insule de populaţie romanică (protoromânească), cuprinsă în mărunte formaţiuni politice slave sau în Hanatul Bulgar. La nord de fluviu, situaţia a fost asemănătoare. In faţa repetatelor invazii, trecătoare, e drept, dar distrugătoare, populaţia romanică s-a retras din zonele deschise, uşor de supravegheat, controlat

---

St. Brezeanu, *Les roumains,* p. 388-389.

şi jefuit, preferând regiunile împădurite, văile superioare ale râurilor, depresiunile submontane etc.

Cu alte cuvinte, înaintaşii românilor şi străromânii au încetat să mai fie un factor politic. Dar un asemenea fenomen nu s-a petrecut doar în cazul romanităţii orientale, ci şi în Apus. Aici, formaţiunile politice din primele secole ale evului mediu, cu o structură etnică foarte eterogenă, sunt desemnate de sursele externe după numele clanului politic dominant[35]. Astfel, *Gallia* francă figurează la autorii străini - italieni, iberici, bizantini - sub numele de *regnum Francorum* sau *Francia,* în timp ce populaţia întregului stat este numită *Franci,* fără deosebire de etnie. La fel se întâmplă cu numele de *regnum Longobardorum* sau *Longobardi,* referitoare iniţial la Peninsula Italică şi la populaţia de la sud de Alpi. Şi mai înşelătoare este terminologia politică a surselor privitoare la realităţile etnice din bazinul dunărean, unde succesiunea „regatelor" şi „imperiilor" barbare din secolele IV-VIII este mai rapidă decât în Apus. Sub numele de *Gothia, Hunnia, Gepidia* sau *Avaria,* adevărate „faţade politice", se ascund realităţi etnice complexe[36].

Istoricul Lucien Musset, marele specialist al problemei migraţiilor, atrăgea atenţia asupra populaţiei stabile vechi, existente în cadrul acestor „imperii" succesive, fragile şi trecătoare: „Oamenii, foarte adesea, rămân, aşteptând ca soarta să se schimbe, şi intră curând într-o altă combinaţie. Multe imperii, care ne par foarte diferite pentru că nu ne sunt pomenite decât clanurile conducătoare, care într-adevăr se schimbă, pot fi construite astfel succesiv cu aceleaşi materiale"[37]. Cu alte cuvinte, majoritatea acestei populaţii tăcute, ignorate de surse, era formată cu mare probabilitate din locuitorii provinciilor romanizate. Este firesc ca, acolo unde apar mai târziu popoarele romanice medievale, această populaţie să se fi menţinut.

Prin urmare, s-a observat cu îndreptăţire că *sursele externe* menţionează cel mai adesea expresia politică dominantă a unui teritoriu,

---

[5] *Ibidem,* p. 389-390. " *Ibidem,*

p. 390. L. Musset, *op, cit.,* p.

63.

ignorând realitatea etnică, pe când *sursele interne* (documente de cancelarie, cronici etc), acolo unde există, redau imaginea cvasireală a compoziţiei etnice dintr-o anumită formaţiune politică[38]. Nici în Occident, izvoarele externe nu-i menţionează în mod direct pe galo-romani, pe celtibero-romani, pe lusitano-romani etc, ci menţionează regatele francilor, vizigoţilor, burgunzilor sau ostrogoţilor. Deci, era normal ca şi în Răsărit, lucrurile să se petreacă la fel. Insă, spre deosebire de Apus, în lumea romanică orientală lipsesc pentru o bună perioadă de timp sursele scrise interne, care ar fi putut oferi detalii despre structura etnică a alcătuirilor politice barbare. Aceasta nu înseamnă însă că lipsesc celelalte surse care să ateste, deopotrivă Ja nord şi la sud de Dunăre, prezenţa populaţiei romanizate. In multe cazuri, identificarea acestei populaţii s-a făcut cu ajutorul mărturiilor paleocreştine.

1.6. Creştini şi păgâni la Dunărea de Jos în secolele III-X. Cazul românilor

Astăzi este neîndoielnic faptul că în toate provinciile dunărene ale Imperiului Roman, inclusiv în *Dacia,* creştinismul a avut o anumită răspândire, încă din secolele II-III d.Hr. Urmele directe, izvoarele privitoare la acest creştinism sunt însă foarte puţine, deoarece atâta vreme cât credinţa era ilegală, interzisă, cei care ar fi lăsat asemenea urme s-ar fi expus gravelor persecuţii. După edictul de la Mediolanum (Milano), din anul 313, al împăratului Constantin cel Mare, o dată cu legalizarea creştinismului în imperiu, situaţia se schimbă. In *Dacia* nord-dunăreană, libertatea credinţei creştine s-a afirmat chiar mai de timpuriu, imediat după retragerea aureliană (cea 275)[39].

începând cu secolul IV, credinţa implantată în limba latină în *Dacia* printre daco-romani este întărită şi răspândită cu ajutorul misionarilor veniţi din imperiu. Rolul fundamental în acest sens 1-a avut domnia lui Constantin cel Mare, acela care a acceptat oficial şi a încurajat

---

Şt. Brezeanu, *Les Roumains,* p. 389-403.

[9] N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului,* p. 130.

deschis creştinismul. El a recucerit, cum se ştie, o serie de teritorii nord-dunărene, a impulsionat evanghelizarea şi creştinarea daco-românilor, pe fondul structurilor politico-sociale romane, perpetuate în Dacia Traiană şi în zonele vecine. S-a remarcat, pe bună dreptate, că predicarea mesajului Domnului în limba latină a avut un rol important în desăvârşirea romanizării, în impunerea definitivă a latinei, care capătă astfel un prestigiu sporit peste tot în imperiu sau unde a fost imperiul[40]. De aceea, în ciuda dispariţiei bruşte din *Dacia,* prin retragerea aureliană, a doi factori de romanizare, anume armata şi administraţia, creştinismul, prin compensaţie, a dat un nou impuls continuării acestui proces după 275-313. Izvoarele care stau mărturie pentru amploarea creştinismului latin la nord de Dunăre sunt tot mai numeroase în prima jumătate a secolului IV. Aceste surse - simboluri creştine (cruci, porumbei, peşti, monograme ale numelui lui Hristos) însoţite de texte în limba latină - nu lasă nici o îndoială asupra purtătorilor noii credinţe: ei nu pot fi decât daco-romanii, deoarece numai ei vorbeau şi scriau latineşte şi numai ei puteau la acea dată, la nord de fluviu, să fie creştini, în condiţiile în care primii barbari se vor creştina ceva mai târziu. Primii barbari evanghelizaţi la nord de Dunăre (dar nu în fosta Dacie Romană) au fost un grup de goţi, pentru care a fost trimis ca episcop misionar *Ulfila (Wulfila),* între 341-348, dar acesta predica şi în limba latină, nu doar în gotică, semn că între ascultătorii săi se aflau şi daco-romani[41].

Creştinismul a fost transmis românilor prin strămoşii lor traco-daco-romani, care primiseră cuvântul lui Dumnezeu în limba latină. Noţiunile fundamentale ale credinţei sunt denumite în limba română prin termeni moşteniţi din limba latină: Dumnezeu din *Domine Deus,* biserică din *basilica,* cruce din *crucem,* creştin din *christianus,* a cumineca din *comunicare,* a boteza din *baptizare,* rugăciune din *rogationem* etc. Principalele sărbători creştine au tot nume latineşti: Rusalii, Florii, Crăciun, Paşti, Sângeorgiu, Sânziene, Sântămărie etc. însuşi cuvântul generic „sărbătoare" este şi el de origine latină. Prin

---

" Al. Madgearu, *Romanizare,* p. 480-481. [1]

Fmtes,p. 110-111.

urmare, românii au fost creştinaţi treptat, în perioada timpurie a etnogenezei lor, începând cu secolele II-III, creştinarea înfăptuindu-se în limba latină.

Din acest punct de vedere, ca şi din cele ale originii şi limbii, românii se deosebesc de toate popoarele vecine lor, în sensul că ei sunt cei mai vechi creştini din această zonă şi singurii care nu s-au creştinat la o dată anume, prin voinţa unui conducător, cum au făcut-o bulgarii, sârbii, croaţii, cehii, slovacii, polonezii, ruşii, ungurii. Dintre toate popoarele din vecinătate, numai grecii - şi ei autohtoni în această parte de Europă - s-au creştinat de timpuriu (cu ceva înaintea daco-românilor) şi treptat, ca şi românii, fără impunerea credinţei de sus, numai că, firesc, ei au primit creştinismul în limba greacă.

Până aici nimic nu pare neobişnuit, numai că ulterior evoluţia a fost de aşa natură încât românii vor fi singurul popor romanic din Europa devenit ortodox, adică dependent de Constantinopol şi având drept limbă a cultului limba slavonă. Ortodoxia şi slavonismul au însoţit întreaga evoluţie medievală a românilor şi cu toate că, începând cu secolele XV-XVI, s-au scris şi s-au tipărit tot mai multe lucrări şi acte în limba română, alfabetul chirilic s-a menţinut până în secolul XIX[42].

Desigur, nu este uşor de explicat şi de urmărit o asemenea evoluţie. Sunt însă câteva fapte incontestabile. Stabilirea capitalei imperiului la Constantinopol (330) şi apoi împărţirea statului în Imperiul Roman de Apus şi cel de Răsărit (395) au făcut ca provinciile dunărene şi populaţia creştină a fostelor provincii romane să menţină legături tot mai anevoioase cu Roma. Pentru daco-romani, protoromâni şi români situaţia a devenit fără ieşire după stabilirea masivă a slavilor în Peninsula Balcanică. Slavii şi statele lor au întrerupt pentru un timp legăturile, firave, câte mai erau, ale romanicilor dunăreni cu Roma, astfel încât singurul centru religios cu vocaţie ecumenică rămas accesibil acestora a fost Bizanţul. Mai mult, după o perioadă de existenţă a unei aşa-numite „biserici populare", fără o organizare ierarhică riguroasă şi canonică, atunci când s-a ivit posibilitatea şi nevoia organizării temeinice a bisericii la români, nici măcar legăturile

---

P.P. Panakescu, *începuturile,* passim; idem, *Introducere,* passim.

cu Patriarhia constantinopolitană nu mai erau simple şi nemijlocite. Intre timp, slavii, care profitaseră de decăderea Imperiului Bizantin şi preluaseră ei înşişi, în forme alterate, ideea imperială bizantină, deveniseră intermediari între centrul Bisericii Răsăritului şi români. De aceea, prin slavii sud-dunăreni - cu veleităţi de dominaţie politică şi la nord de fluviu - au ajuns românii să-şi menţină legăturile cu Bizanţul, să-şi desăvârşească organizarea bisericească şi să înlocuiască limba latină ca limbă a cultului cu slavona. Această înlocuire trebuie să se fi petrecut prin secolele IX-X, deşi există indicii că în unele regiuni limba latină s-a menţinut în biserica românească mai mult timp[43].

Aceasta nu înseamnă că românii au rămas ataşaţi ierarhiei răsăritene în mod definitiv. Lupta între Roma şi Bizanţ pentru întâietate în spaţiul românesc, pentru subordonarea bisericilor românilor a continuat până în secolul XIV, cu sorţi schimbători de izbândă. Totuşi, apropierea geografică de Bizanţ şi influenţa slavo-bizantină dinspre sud au făcut ca imperiul să constituie mereu un model şi un protector pentru români, chiar şi atunci când acesta nu mai reprezenta decât o idee. Prin urmare, nu ortodoxia şi slavonismul au determinat ruperea contactelor românilor cu Occidentul, ci realităţile geopolitce şi istorice ale zonei central-sud-est-europene de după secolul IV. Se poate spune chiar că din cauza acestor evoluţii care au condus la izolarea românilor faţă de Apus, au ajuns românii să adopte ortodoxia şi slavonismul. Nu este mai puţin adevărat că, ulterior, după adoptare, ortodoxia şi slavonismul - fenomene circumscrise unui spaţiu relativ izolat şi profund ataşate tradiţiei - au favorizat menţinerea românilor departe de cultura Apusului şi de realizările adiacente ei.

Vezi unele istorii ale culturii, bisericii şi limbii române, semnate de P.P. Panaitescu, Şt. Lupşa, Gh.l. Moisescu, Z. Pâdişanu, O. Densusianu, A. Philippide, Al. Rosetti, I. Coteanu ş.a.

1.7. între Roma şi Bizanţ: state incipiente (formaţiuni statale) în centrul şi sud-estul Europei spre finalul mileniului I al erei creştine

După invazia şi aşezarea slavilor pe spaţii vaste din centrul şi estul Europei, spre deosebire de ceea ce se întâmplase după venirea migratorilor anteriori, tabloul etnic al regiunii s-a modificat. Nici valurile barbare care vor urma slavilor (protobulgari, pecenegi, cumani), cu excepţia ungurilor, nu vor supravieţui sub aspect etnic, ci vor fi asimilate de populaţiile şi popoarele preexistente. Alcătuirile politice ale barbarilor care i-au precedat pe slavi în zonă au fost labile, fără consistenţă. Slavii, deveniţi de timpuriu sedentari, au examinat o vreme modelele de state pe care le aveau în preajmă (Imperiul Bizantin, statele germanice, mai ales statul franc merovingian), dar, în general, nu au putut trece efectiv la alcătuirea de organizaţii statale, fără impulsuri şi încurajări venite din exterior sau din lumea neslavă vecină. Cu ajutorul unor asemenea factori, însă, slavii au avut capacitatea de a-şi organiza până la urmă în jurul Daciei şi Pannoniei state temeinic constituite, durabile, unele orientate până la urmă spre spiritualitatea apuseană, altele spre cea răsăriteană.

In secolul VII, slavii din Peninsula Balcanică formează prima lor formaţiune politică - „Uniunea celor şapte triburi" - fără prea mare consistenţă şi unitate. Cu ceva mai devreme, în stepele de la nordul Munţilor Caucaz, se formase uniunea triburilor protobulgare („Bulgaria Mare"), sub conducerea hanului Kubrat. Protobulgarii erau o populaţie de neam turc, înrudită cu hunii şi avarii. După moartea lui Kubrat, o parte dintre ei, în frunte cu Asparuch, s-au îndreptat spre apus, oprindu-se pentru un timp la nordul Dunării de Jos. Aici, ostile bizantine au încercat să-i oprească (cea 680), dar au fost înfrânte de bulgari, care au trecut la sud de fluviu şi au ocupat regiunea din nord-estul Bulgariei de astăzi. Astfel s-a făurit statul bulgar, cu capitala la Pliska. Această alcătuire politică s-a consolidat abia sub hanii Krum (802-814) şi Omurtag (814-831), în vremea cărora statul devine o puternică forţă politică şi militară şi începe să ducă o politică de

expansiune. Bulgarii s-au creştinat în anul 864, sub hanul Boris (852-889), devenit prin botez Mihail. După creştinarea forţată, s-a accentuat asimilarea elementelor etnice bulgare (=protobulgare) de către slavi, astfel că în jur de 900 acest proces de topire în masa slavă era, în linii mari, încheiat. Prin urmare, bulgarii cuceritori de neam tiirc au lăsat doar numele lor unui popor slav. La cumpăna secolelor IX şi X, bulgarii îi vor avea în frunte pe ţarii Simeon (893-927) şi Petru I (927-969), implicaţi în conflictul kieveano-bizantin şi interesaţi de evoluţia politică la nord de Dunăre. Intre timp, slavii îi asimilaseră şi pe tracii romanizaţi, obligându-i pe românii sud-dunăreni, cum s-a văzut, să se retragă spre Dunăre ori spre locuri mai ferite. In anul 1018, Imperiul Bizantin, iritat de expansiunea bulgară şi de încercarea acestora de preluare a ideii imperiale, a ocupat Bulgaria şi a pus capăt astfel „Primului Tarat Bulgar". Al doilea tarat, întemeiat pe la 1185-1187, avea să fie iniţial, conform surselor, româno-bulgar ca structură etnică şi cu dinastie românească în frunte[44].

Este interesant că, începând cu secolul VIII, sursele greceşti şi latine menţionează existenţa în Peninsula Balcanică a numeroase formaţiuni politice slave incipiente, numite *Sdavinii,* în Grecia, Macedonia, în regiunile din vestul şi nordul peninsulei. In multe dintre ele, era clar că slavii erau doar clanul politic dominant şi că populaţia majoritară era formată din greci - care sprijineau politica imperială de elenizare a grupurilor alogene -, din traco-romani şi iliro-romani[43].

La sârbi, alcătuirea unor structuri politice incipiente a fost frânată o vreme de lupta dintre Bizanţ, Khaganatul avarilor, statul franc şi Bulgaria, pentru dominarea teritoriilor din sud-estul Europei. Totuşi, prin secolele VIII-IX, se încheagă mici formaţiuni ca Raşka, Duklja, Zahumlje etc. Spre finalul secolului IX, puterea aristocraţiei creşte, iar cnejii îşi lărgesc posesiunile. Ca urmare, jupanul Vlastimir se poate opune expansiunii bulgare şi primeşte creştinismul în formă răsăriteană, în jurul anului 874. Totuşi, la începutul secolului X, regiunile sârbeşti intră în componenţa Taratului Bulgar şi este nevoie de un

---

E. Stănescu (coord.), *Răscoala Asâneştilor,* passim. St. Brezeanu, *Les Roumains,* p. 391.

St. Brezeanu, *Les Roumains,* p. 391.

efort deosebit, susţinut de cneazul Rasciei, Ceaslav Clonimirovici (cea 928-950), pentru ca Serbia să obţină din nou independenţa şi să-şi mărească teritoriul. La începutul veacului XI, Serbia intră sub stăpânirea Imperiului Bizantin, se eliberează până spre finalul secolului, dar se destramă în urma rivalităţilor interne în secolul XII.

Nici croaţii şi slovenii nu au avut o soartă mai bună în privinţa organizării lor statale. Micile cnezate din secolul VIII reprezentau în fapt uniuni tribale. La sfârşitul secolului VIII cnezatele slovene din Carintia şi cele croate au fost cucerite de ostile lui Carol cel Mare. După moartea lui Carol, slovenii şi croaţii ajung sub stăpânirea Franciei de Est (Germaniei). După mijlocul secolului IX, o mare parte din Croaţia s-a eliberat de sub germani şi s-a unit sub cneazul Trpimir (845-864), care şi-a consolidat autoritatea şi a cucerit teritorii de la bulgari. Pe la 879, devine cneaz Branimir care, pentru a evita ingerinţele bizantine, intră în legături cu Papalitatea. In anul 925, cneazul Tomislav (910-930) este proclamat rege al Croaţiei, moment în care biserica apuseană devine oficială. De la 1102, Croaţia va ajunge parte a Coroanei Sf. Ştefan, adică a Ungariei, pentru câteva secole.

Slavii de apus erau prin veacurile VI-VII sub autoritatea şefilor de triburi, stânjeniţi însă de dominaţia avară. Sub conducerea francului Samo, triburile ceho-morave se răscoală contra Khaganatului Avar (623) şi se unesc într-o formaţiune care rezistă şi în faţa francilor, dar se destramă la moartea creatorului său, la 658. Mai târziu, în prima jumătate a secolului al IX-lea, s-a format cnezatul Moraviei Mari, primul cneaz atestat istoriceşte fiind Mojmir I (830-846). Sub cneazul Rostislav (846-870), prin anii 863-864, ajung în Moravia fraţii Kiril (Constantin) şi Metodiu care impulsionează opera de creştinare în formă răsăriteană şi introduc liturghia slavă. *Legenda Sancti Metodii* relatează că, înaintea fraţilor Kiril şi Metodiu, la slavii moravieni au venit misionari de la români, greci şi nemţi[46]. Prin urmare, alături de bizantini şi carolingieni, românii au contribuit la creştinarea slavilor, chiar în afara spaţiului dacic. Intre 870 şi 894 domneşte cneazul

---

M. Rusu, *Consideraţii,* p. 194.

Svatopluk, care, ca şi predecesorii săi, Mojmir şi Rostislav, se află în luptă cu germanii. Statul morav este slăbit şi împărţit între fiii lui Svatopluk în momentul când triburile maghiare îl atacă, prin 905-906, distrugându-i principalele structuri şi anexând ulterior o parte a lui - Slovacia - statului maghiar. Cehii au fost parte a Moraviei Mari, până în jur de 900, când, cu circa 10 ani înainte de prăbuşirea statului, s-au separat, punând bazele propriei formaţiuni politice. Sub cnejii Vaclav (Venceslas), Boleslav I şi Boleslav II, între 921-999, statul ceh se consolidează. Cu precădere sub Vaclav (921-935), politica de creştinare forţată trezeşte mari nemulţumiri. Totuşi, creştinarea continuă şi, după înlăturarea ultimelor influenţe creştine răsăritene şi a liturghiei slave aduse de Kiril şi Metodiu, cehii şi slovacii vor trece definitiv sub influenţa bisericii romane. Afectat de raidurile maghiare de jaf, Boleslav I va contribui la victoria germană de la Lechfeld (955), victorie ce va pune capăt asalturilor ungureşti spre Apus.

Unirea triburilor polone s-a făcut relativ târziu în jurul câtorva centre mai importante. Astfel, pe la mijlocul secolului IX, s-au creat cnezatul vislianilor, în Polonia Mică, şi cnezatul polianilor, în Polonia Mare. La 899, după tradiţie, cnezatul vislianilor a fost cucerit de către Polonia Mare, iar procesul formării statului s-a încheiat spre anul 1000. Primul suveran cunoscut este cneazul Mieszko I (960-992), din neamul Piaştilor. In 966, Mieszko este convertit la creştinismul apusean de către misionari din Cehia. Sub Boleslav cel Viteaz (992-1025), statul cunoaşte o perioadă de extindere şi de înflorire, deşi se acutizează conflictul polono-german, care va conduce adesea la impunerea suzeranităţii germane asupra Poloniei şi la prefigurarea expansiunii germane spre est, în detrimentul slavilor.

Triburile slave de răsărit, locuind teritorii imense şi având slabe legături între ele, au suferit timp îndelungat de pe urma atacurilor dinspre est şi nord. Primele formaţiuni politice certe sunt semnalate în secolul IX (Slavia, Kuiavia, Artania) şi, unele dintre ele, au primit un impuls în organizarea lor din partea varegilor (vikingilor). Astfel, primul cneaz important al Novgorodului, Oleg, era de origine varegă. El a cucerit, pe la 882, Kievul, devenit capitală a formaţiunii ruse şi a supus o serie de alte triburi slave. încep campaniile ruse, împotriva

Bizanţului, continuate de cneazul Igor, de soţia sa Olga (devenită cneaghină) şi de cnejii Sviatoslav şi Vladimir în secolul X. Sub Vladimir (980-1015), statul kievean atinge apogeul puterii sale. In jur de 988-989, Vladimir se căsătoreşte cu sora împăratului bizantin Vasile II Bulgaroctonul şi se botează, marcând astfel adoptarea oficială de către ruşi a creştinismului răsăritean. Urmează conflicte numeroase cu polonii, cu Bizanţul, cu alte triburi slave, cu năvălitorii pecenegi şi cumani. Toate acestea vor slăbi mult şi vor fărâmiţa statul Rusiei kievene. Prin urmare, cu puţine excepţii, până prin secolele VIII-IX şi chiar ulterior, slavii din centrul, sud-estul şi estul Europei au trăit organizaţi în triburi şi uniuni de triburi. Din secolele VIII-IX, aceştia au trecut la organizarea unor formaţiuni statale incipiente, fără să renunţe total la vechea structură tribală. Adevăratele state medievale s-au constituit însă în zonă numai după creştinarea popoarelor slave (cea 864-1000) şi s-au consolidat şi centralizat abia în primele secole ale mileniului II[47].

1.8. Structuri teritorial-politice ale protoromânilor şi românilor între secolele IV-IX d.Hr.

Din punct de vedere oficial şi formal, viaţa politico-statală în Dacia Traiană a încetat la finele secolului III d.Hr., o dată cu retragerea autorităţilor romane, a armatei şi administraţiei la sud de Dunăre. Această viaţă politică tradiţională şi-a urmat cursul însă în celelalte provincii de la Dunărea de Jos sau, altfel spus, în zona sudică a romanităţii orientale. Pe de altă parte, cum s-a văzut, întinse regiuni din Banat, Oltenia şi Muntenia, adică de la nord de fluviu, au continuat, până prin secolul VI, să facă parte oficial, cu intermitenţe, din imperiu. Spre acesta, spre imperiu, a continuat să graviteze, intens şi permanent, populaţia romanizată de la nord de Dunăre.

Pentru formarea structurilor statale medievale la slavi, vezi Fr. Dvornic, *Les Slaves,* capitolele dedicate începuturilor evului mediu.

Imperiul a rămas chiar şi pentru romanicii abandonaţi un model de organizare politică şi este de presupus că, în forme adaptate, unele instituţii politice romane au continuat să existe. Nicolae Iorga, cu o deosebită putere de evocare, a sesizat cu mult timp în urmă continuarea formelor de existenţă romane după retragerea stăpânirii imperiale şi după dispariţia imperiului: „...Populaţiile romane, în *Gallia* ca şi la Roma, în vechea capitală, ca şi pe ţărmul Adriaticii, în văile Balcanilor, pe Dunăre şi în Carpaţi, în Sardinia, silite să se apere ele însele, s-au constituit în democraţii populare, cu mândria de a reprezenta, în faţa unui dominator stabilit în vecinătatea lor sau pe însuşi teritoriul lor, *romanii (Romaniae),* ţări de romanitate naţională, a cărei amintire s-a perpetuat în numele Romagnei italiene, ca şi în cel al romanşilor din Alpi, al românilor din Peninsula Balcanică şi de pe teritoriul vechii Dacii"[48]. Nicolae Iorga reconstituie insule de latinitate, organizate judicios, care, acolo unde vor fi mai numeroase şi mai temeinic aşezate, vor supravieţui, se vor uni şi vor da naştere statelor medievale ale popoarelor de limbă neolatină de mai târziu. P.P. Panaitescu vedea această vieţuire şi convieţuire sub forma „pânzelor de populaţie", imaginându-şi populaţia romanică (devenită poporul român) întinsă din nordul Dunării până în Pind şi la Salonic, în simbioză cu populaţia slavă[49].

Istoricii şi lingviştii au evidenţiat prezenţa acestor *romanii* devenite apoi *Vlahii,* adică *ţări româneşti,* din Grecia, Macedonia şi Pind până în Maramureş şi Bucovina. Pe măsura evoluţiei proceselor etnolingvistice, pe măsura impunerii slavilor dominatori, ele se vor rări şi micşora la sud de Dunăre. Pe valea fluviului, însă, în jur de 600 d.Hr., ideea apartenenţei spirituale a autohtonilor la lumea romană era foarte puternică. Pe când generalul bizantin Petru, fratele împăratului Maurikios (582-602), sosea la Dunărea de Jos, „infestată de incursiunile acestor noi «briganzi» [slavii], cu o egală lipsă de respect faţă *Aefoedera* şi *societates,* el găseşte castele adăpostind o populaţie care, în această vreme, ca şi cu câteva decenii în urmă, considera teritoriul ei ca o

---

' N. Iorga, *Studii,* p. 29-30. P.P. Panaitescu, *Introducere,* p. 121; A. Armbruster, *op. cit,,* p. 22.

România opusă *barbaricum-uhil* şi se intitula romani *{Romani)"™.* Nicolae Iorga vede aceste *romanii* sau *romanii populare* ca fragmente de romanitate organizate autonom, după ce autoritatea imperiului nu le-a mai putut ocroti; în aceste *romanii,* situate pe întreg teritoriul ce aparţinuse imperiului, s-a aflat principalul factor de continuitate romanică şi principalul element constitutiv al lumii medievale[51].

Societatea europeană a evului mediu timpuriu a avut trei forme de organizare politică, potrivit opiniei lui Nicolae Iorga - imperiul, formaţiile barbare şi romaniile. *„România* reprezintă acum în Occident [secolul VII] acelaşi lucru ca în Orient încă în secolul VI. Ea e teritoriul care nu a fost ocupat şi care nu e dominat permanent de barbari. Există deci trei forme politice şi naţionale posibile în această vreme: imperiul care guvernează, regii barbari care au putere şi, între imperiul care guvernează prin mijloacele sale şi pentru scopurile sale şi regii barbari, şefi ai unui teritoriu care le aparţine, cu un drept şi sub o formă sau cu un alt drept şi sub o altă formă, o *România* populară. Acolo unde viaţa antică, viaţa latină, s-a menţinut datorită doar populaţiei, nu există «imperiu», ci *această România."*[52]

Şi pe teritoriul locuit de traco-daco-romani, de protoromâni şi apoi de români, aceste *romanii* trebuie să fi fost o realitate. Intre momentul retragerii autorităţii imperiale şi cel al apariţiei primelor formaţiuni politice menţionate *expressis verbis* în documente există o perioadă de tranziţie prin care este evident că s-au transmis românilor valorile lumii romane antice.

Autoritatea lumii barbare nu a putut înăbuşi asemenea realităţi, cum s-a văzut, deoarece „regatele" şi „imperiile" migratorilor şi-au avut centrele în afara Daciei, pe de o parte, şi pentru că, oricum, aceste „state" aveau regulile lor de „colaborare" de la distanţă cu populaţia locală. Cu alte cuvinte, între autoritatea nominală a barbarilor şi amintirea autorităţii imperiului - autoritate redevenită realitate uneori - romanicii şi-au conservat propriile forme de organizare, de

---

N. Iorga, *Studii,* p. 35.

Ş. Papacostea, în *Postfaţa* vo!. N. Iorga, *Studii,* p. 405.

Ibidem.

tradiţie romană şi romano-bizantină. Astfel, când s-a cristalizat deplin primul stat centralizat şi independent românesc, el s-a numit *Domnia a toată Ţara Românească,* adică *Dominatio totius terrae romana^.* De aceea, şeful statului real s-a numit *domn* (din latinescul *dominui),* iar şeful statului model, care fusese şi mai exista acum, dar departe, fapt pentru care devine personaj de basm, s-a numit *împărat* (din latinescul *imperator).* Autoritatea domnului se întindea asupra *ţării* (din latinescul *terra),* conduse de *dregători* (din latinescul *dirigo, -ere),* întruniţi, alături de alţi fruntaşi, în *adunări* (din latinescul *adunare).* Ţara cea mare era împărţită în ţări mai mici, fortificate natural (era o „ţară de ţări"), în judecii sau judeţe (din latinescul *iudicium,- ii)* şi ducate (din latinescul *ducatus),* devenite, sub influenţa slavă, cnezate şi voievodate, fără ca vechile denumiri să dispară integral. Organizarea judiciară se baza pe *lege, pe judecată* şi pe *dreptate,* toate cuvinte de origine latină. Apărarea ţării, judeţului, judeciei-cnezat sau ducatului-voievodat se făcea prin *oaste,* prin *cetăţi,* iar *luptătorii* aveau *spade, arcuri, săgeţi, măciuci* şi *ghioage* (toţi termenii subliniaţi au fost moşteniţi în română din limba latină). *Biserica* (din latinescul *basilica)* fusese şi ea organizată, cum s-a văzut, pe baza vechiului model roman, influenţat însă serios după secolul IX de rânduiala slavo-bizantină.

Rezultă că nici în epoca daco-romană târzie (a doua jumătate a secolului IV) şi nici în epoca migraţiilor, populaţia locală din *Dacia* nu a revenit la forme strict egalitare, ancestrale de organizare, ci a perpetuat structuri sociale şi politice ale antichităţii din perioada imperiului, cum a făcut peste tot populaţia romanică[54]. Astfel, comunităţile rurale străromaneşti nu-şi datorează organizarea lor modelului slav, ci celui din epoca romană târzie. Pământul arabil, în sistemul roman, se împărţea prin tragere la sorţi, iar loturile se numeau *sortes,* ca şi la români, mai târziu. Posesorii sorţilor purtau la romani numele de *vicini,* iar la români cel de *vecini^.* Pădurile şi păşunile erau folosite în condiviziune şi la romani, iar defrişările şi desţelenirile

---

Ibidem, p. 406.

A. Diaconescu, C. Opreanu, *op. cit.,* p. 588. [5]

Ibidem, p. 589-590.

făcute pe seama acestor locuri neîmpărţite se numeau *curaturi,* după un termen latin. Pământul se măsura în *fălcii,* cuvânt derivat din latinescul *falces,* iar loturile se mai chemau *moşii* (cuvânt dacic) sau *bătrâni* (din latinescul *veterani)**'.

Se vede cum formele de conducere a satelor şi organizarea vieţii economice şi cotidiene în aceste comunităţi au păstrat pecetea structurilor romane. Aceste structuri s-au transmis de la sat la stat.

Prin urmare, toate instituţiile marcante ale statului medieval românesc - puterea centrală, administraţia, armata, justiţia, biserica - au rădăcini romane. Acest lucru nu era posibil dacă, după secolul III, nu se menţineau forme şi formule de organizare politică romană la strămoşii românilor. Unele din aceste forme au fost numite generic, cum s-a văzut, *romanii* sau *romanii populare,* deşi caracterul lor „egalitar" sau „democratic" nu trebuie exagerat. Ele erau formate din *sate* sau */sate* (din latinescul *fossatum),* adică din aşezări întărite, conduse de juzi sau cnezi. La vreme de pericol, mai multe judecii-cnezate se uneau, având în frunte un conducător militar numit ducă sau, sub influenţa slavă, voievod. Cu timpul, ducatul-voievodat se menţine şi după trecerea primejdiei. Aceste formaţiuni, mai mari sau mai mici, aveau în cadrul lor, *in nuce,* toate instituţiile care urmau să prezideze la alcătuirea statului propriu-zis de mai târziu: o conducere formată de juzi-cnezi, duci-voievozi, „oameni buni şi bătrâni", organe de ordine şi de apărare, instanţe de judecată ce împărţeau dreptatea după rigorile acelui *ius valachicum,* şi locaşuri bisericeşti.

înaintaşul unui asemenea conducător român pare să fi fost creştinul latinofon *Ze?iovius,* acela care, după anul 300, dăruia un candelabre ca ofrandă *{votum)* unei basilici din centrul Transilvaniei şi marca ofranda cu un chrismon (monograma numelui lui Hristos) şi cu o inscripţie în latineşte[57]. Faptul mărturiseşte indubitabil existenţa în secolul IV, la Biertan, a unei comunităţi creştine de limbă latină. Exemple de acest gen există mai multe, referitoare la Transilvania, Oltenia şi Banat, dar mai ales la Dobrogea, unde viaţa oficială romană Şi romano-bizantină a continuat până târziu.

[56] *Ibidem,* n. S90. s Em. Popescu, *Inscripţiile,* p. 387-389.

Ji

Evident, ca peste tot pe teritoriul fostului imperiu, şi *romaniile* din *Dacia* au rămas multă vreme în umbră, în anonimat. Cvasitotalitatea „regatelor" pomenite în Occident după căderea Romei sunt barbare, adică sunt de creaţie barbară. Abia târziu a ieşit la iveală şi elementul latinofon din aceste regate.

Convieţuirea românilor cu slavii şi afirmarea pentru o vreme a slavilor ca element dominator sub aspect politic, înainte ca ei să se topească între români prin asimilare, au făcut ca formaţiunile politice de la Dunăre şi Carpaţi să aibă o anumită componentă slavă. Dominaţia, mai mult nominală, a Primului Tarat Bulgar la nord de Dunăre a susţinut această componentă.

Asemenea formaţiuni politice, cu o structură etnică destul de complexă, dar consemnate şi afirmate ca slavo-române, şi-au consolidat cu timpul statutul. Acelea dintre ele care au reuşit să supravieţuiască dominaţiei ungare, pecenege, cumane şi tătare şi-au afirmat identitatea românească şi au dat naştere statelor medievale româneşti[38].

Ş. Papacostea, *Geneza,* passim.

2. Societatea ungara timpurie. De la Munţii Urali spre centrul Europei

2.1. Ungurii înainte de secolul X: deplasarea de la Munţii Urali la nordul Mării Negre

După invazia protobulgarilor la sud de Dunăre (cea 680 d.Hr.) au trecut mai bine de două secole până când un nou val de migratori, anume ungurii, să-şi facă apariţia din stepele nord-pontice, în secolul IX. Cam în aceeaşi vreme cu ungurii sau chiar cu puţin înainte de ei, în anumite zone ale spaţiului dunăreano-pontic şi intracarpatic, au început să atace pecenegii, populaţie de neam turc, originară din Asia Centrală. Din secolul XI încep atacurile uzilor şi cumanilor, cei din urmă exercitând chiar o dominaţie mai îndelungată asupra spaţiului extracarpatic. In fine, la 1241, spaţiul românesc a fost atacat de tătari[1].

Revenind la unguri sau maghiari, constatăm că aceştia erau o populaţie fino-ugrică, din ramura ugriană, originară din spaţiul cuprins între Munţii Altai şi nordul Iranului. In secolul I d.Hr., ei au plecat din această regiune şi s-au aşezat pentru un timp în ţinuturile cuprinse între Munţii Urali, fluviul Volga şi râul Kama.

Sursele prime referitoare la unguri sunt orientale, apoi bizantine şi, în final, latine occidentale şi slave. Cele mai importante izvoare bizantine în acest sens sunt *Taktika* împăratului Leon Filosoful (886-912) şi *Deadministrando imperio,* lucrare aparţinând urnii alt împărat, anume Constantin Porfirogenetul (913-959).

in teritoriul dintre Urali şi Volga, ungurii ajung, alături de unele triburi turcice şi slave, sub dominaţia Khaganatului Khazar. Acest

---

V. Spinei, *Români şi turanici,* passim.

„stat", întemeiat la sfârşitul secolului VII, a durat peste 300 de ani şi a vegheat ca prin poarta dintre Munţii Urali şi Marea Caspică să nu mai treacă mari valuri nomade spre Europa. S-a exprimat, pe bună dreptate, opinia că de efectele acestei *pax khazarica* au beneficiat şi regiunile româneşti, deoarece acestea, de la trecerea protobulgarilor la sudul Dunării (cea 680) până la invazia ungurilor (cea 895-896), s-au bucurat de o anumită perioadă de linişte dinspre est[2].

Profitând de decăderea Khaganatului Khazar, incapabil să mai oprească, după 800, deplasările nomazilor, ungurii şi pecenegii se desprind treptat de sub controlul khazarilor şi înaintează spre vest, în regiunea dintre Don şi Nipru. Pe Don, contra ungurilor şi altor migratori, khazarii, cu ajutor bizantin, au ridicat la 837 cetatea Sarkel. In lungul lor periplu de la Urali şi Volga spre Nipru, ungurii au intrat în contact cu populaţii iraniene, cu alanii, cu slavii şi cu triburi turce, precum cel al *onogurilor,* nume de la care, se pare, derivă şi cel al ungurilor. Explicaţiile climatologice, anume instaurarea climei excesiv de aride în stepă, pot fi tentante în justificarea drumului fino-ugricilor spre vest[5], dar ele nu trebuie absolutizate, deoarece marile migraţii barbare dinspre est spre vest au reprezentat o constantă circa un mileniu. Or, în acest interval de timp,variaţiile climatice au fost aleatorii şi, indiferent de ele, nomazii s-au scurs spre vest şi sud-vest.

Pentru perioada de timp cât ungurii au staţionat în stepele dintre Marea Caspică şi Marea Neagră, există date precise în lucrarea amintitului împărat bizantin - Constantin VII Porfirogenetul -, terminată pe la 950, deşi interpretarea acestor date astăzi nu este întotdeauna uşoară.

Scriitorul împărat ştia că cele mai vechi sălaşe ale ungurilor fuseseră situate în vecinătatea Khazariei, într-o regiune numită *Lebedia* sau *Levedia,* după numele unui conducător de uniune tribală ungur[4]. E posibil ca *Lebedia* să fi fost situată undeva în zona Don-Nipru. Deşi dependenţi formal de khazari, ungurii nu au putut fi apăraţi de aceştia

---

Idem, *Migraţia,* p. 106; B. Kopeczi (coord.), *Histotre,* p. 113.

V. Spinei, *Migraţia,* p. 106.

Ibidern, p. 107; B. Kopeczi, *op. cit.,* p. 113.

în momentul când pecenegii i-au invadat. Atacul peceneg a fost distrugător şi, în urma lui, uniunea tribală a ungurilor s-a divizat: o parte a lor s-au refugiat spre Persia, iar o altă parte au pornit, după tradiţie, spre vest, ajungând în regiuna *Atelkuzu* sau *Etelkuzu.* Sensul denumirii este, se pare, *mesopotamia* sau *între râuri.* Intre care râuri se vor fi aşezat ungurii în drumul lor spre Apus este mai greu de *precizat.* Ipotezele au fost multiple: Nipru şi Prut sau Bug şi Şiret ori Nistru şi Prut. In stadiul actual al cercetărilor, cu toată gama de hidronime - unele bizare de-a dreptul - care apare în izvoare, este greu de formulat o concluzie definitivă[5]. Să reţinem, însă, ca ipoteză de lucru, că *Atelkuzu* ar putea să fie situat între Nipru şi Prut sau între Nipru şi Nistru, adică undeva la nordul Mării Negre. Ţinând seamă de faptul că în cronicile latino-maghiare, *Etul (Etef)* este identic cu Donul[6], limita estică a ţinutului în discuţie ar putea fi acest din urmă râu sau Doneţul, dacă nu cumva „între râuri" înseamnă, în cazul de faţă, „între Donuri", adică între Don şi Doneţ. In primele decenii ale secolului IX, triburile ungurilor migraseră deja în această regiune.

încă din această perioadă există ştiri că ungurii s-au apropiat temporar de zona de la nord de gurile Dunării. Astfel, pare că la 837, chemate de bulgari, cetele ungurilor au venit spre a-i opri pe adrianopolitanii deportaţi în vremea hanului Krum la nordul Dunării să se repatrieze. Dar grecii au respins atacul unguresc, iar exilaţii s-au putut îmbarca pe navele bizantine[7]. Ungurii vor mai fi menţionaţi la Dunărea de Jos prin 895-896, când se angajează în luptă contra bulgarilor, ţinând partea bizantinilor[8].

Prin urmare, conform izvoarelor narative, nu există nici o dovadă peremptorie că ungurii şi-ar fi avut sălaşe stabile în secolul IX în preajma gurilor Dunării. îmbinând extrasele izvoarelor narative cu rezultatele investigaţiilor arheologice şi lingvistice, istoricul Victor

---

V. Spinei, *Migraţia,* p. 107-110.

Ibidem, p. 109.

lbidem. Ibidem, p. 110.

Spinei a ajuns la opinia pertinentă că, în ultimele şapte decenii ale secolului IX, teritoriul locuit temporar de unguri era „de la Don şi Doneţ, până spre Bugul de Sud sau eventual chiar până la Nistru, acest spaţiu corespunzând cu *Atelkuzu/Etelkuzu* (Etelkoz) din *De administrando imperio"*[9].

In perioada cât ungurii au vieţuit vremelnic la nordul Mării Negre, ei s-au implicat, în a doua jumătate a secolului IX, în conflictele din zona Dunării pannonice[10]. In această zonă, la 796, se produsese destrămarea Khaganatului Avar, al cărui loc voiau să-l preia deopotrivă Imperiul Franc, Moravia Mare şi Taratul Bulgar. Prima intervenţie ungurească este consemnată la 862. Intre timp, se produsese revolta lui Karlomann contra tatălui său Ludovic Germanicul (împăratul Franciei de Est, viitoarea Germanie), iar moravienii, aflaţi de partea fiului răzvrătit, solicitaseră ajutorul ungurilor. Aceştia trec pentru prima oară Carpaţii Păduroşi, pătrund în răsăritul statului franc *(Pannonia* de pe malul drept al Dunării) şi trec la măcelărirea populaţiei. O altă expediţie ungară similară a avut loc, probabil, în zonă, în 863. In acelaşi an, împăratul Ludovic face apel la ajutorul bulgarilor contra moravienilor. Cu această ocazie vin amintiţii Kiril şi Metodiu, care încep creştinarea acestor slavi de apus, orientând temporar spre Bizanţ statul morav, dependent deocamdată, cum s-a văzut, de Francia Răsăriteană.

In 881, o nouă invazie ungurească s-a produs, cu înaintarea până la Viena (concomitent cu o expediţie a khabarilor), probabil tot cu asentimentul unui suveran (acum Svatopluk) al Moraviei Mari. Expediţia a fost din nou urmată de un atac bulgar antimoravian, declanşat la cererea francilor.

Ibidem, p. 115.

Ibidem, p. 115-117. Vezi *Annales Bertiniani, Reginonis Chronicon, Annales Alamanid, Annales Weingartenses, A nnales Sangallenses Maiores, Annales Fuidenses, A nnales ac annalibus Suvavensibus antiqms excerpti,* coate publicate în colecţia *MGH, Scriptores,* voi. I şi voi. XXX; *Annalium Fuldensium* şi *Chronicon cum continuatione Treverensi,* ed. Fr. Kurtze, în *Scriptores;* C-tin Porphyrogenitus, *De administrando imperio.* Toate aceste lucrări constituie izvoare pentru expediţiile ungurilor spre vest în secolul IX.

După aceste intervenţii de partea moravienilor, în 892, ungurii se alătură armatelor germanice ale lui Arnulf şi se îndreaptă contra foştilor aliaţi. In 894, când moravienii lui Svatopluk erau iar în conflict cu germanii, ungurii revin în *Pannonia,* de data aceasta de partea moravienilor. Ei se dedau la jafuri, omoruri şi iau în captivitate populaţie din dreapta Dunării. In timpul acestei expediţii, cneazul Svatopluk moare, iar statul se divide între fiii săi.

In concluzie, înainte de stabilirea definitivă în *Pannonia* (896), ungurii au urmat o evoluţie politică relativ complexă, rămânând însă la stadiul de populaţie nomadă, de stepă. După o şedere îndelungată în ţinuturile dintre Munţii Urali şi Volga (secolele I-VIII d.Hr.), unde au fost influenţaţi de triburi turcice, ungurii se deplasează spre vest (probabil la cumpăna secolelor VIII-IX), spre *Lebedia* (între Don şi Nipru), iar de aici, cândva în primele decenii ale secolului IX, ei ajung în *Atelkuzu* (probabil între Nipru şi Nistru), unde rămân până la 895-896.

In secolul IX, din *Atelkuzu,* ungurii participă la o expediţie spre gurile Dunării (în 837) şi la câteva incursiuni în *Pannonia* (în 862, 863, 881, 892 şi 894). Trecerile spre Dunărea pannonică s-au făcut, după toate indiciile, prin păsurile Carpaţilor Păduroşi, adică prin cea mai rapidă şi lesnicioasă cale de acces în zonă.

2.2. Realităţi social-politice şi economice în cadrul triburilor ungureşti înainte de secolul X

In momentul stabilirii în *Atelkuzu* şi al expediţiilor spre Bulgaria şi *Pannonia,* ungurii prezentau caracteristici tipice ale unei societăţi nomade, aflate în stadiul gentilico-tribal de organizare.

Viaţa economică a triburilor ungureşti în secolul IX a fost relativ recent detaliată pe baza împrumuturilor lingvistice de origine bulgară, turcică, alană şi iraniană pătrunse în limba ungară, după aprecierile specialiştilor, „între a doua jumătate a secolului VI şi sfârşitul secolului IX"[11]. Prin această metodă s-a stabilit că ocupaţiile principale ale

---

A. Bartha, *Hungariun,* p. 49.

ungurilor în perioada „cuceririi patriei" lor erau creşterea animalelor, prelucrarea produselor animaliere, cultivarea pământului (cereale, legume, pomi fructiferi, viţă-de-vie etc), metalurgia şi alte variate meşteşuguri[12].

Numai că izvoarele scrise, cele arheologice, analogiile şi evoluţia triburilor ungureşti între secolele VI-IX nu permit formularea unor atât de entuziaste concluzii. O societate caracterizată prin ocupaţii de genul celor enumerate mai sus trebuie să fie exclusiv sedentară; or, mărturiile referitoare la populaţia aflată în discuţie conduc categoric la concluzia că triburile ungureşti erau nomade până la stabilirea lor în centrul Europei.

Din toate mărturiile istorice aflate la dispoziţia cercetătorilor reiese clar că ocupaţia principală, fundamentală, a ungurilor, până în jur de 900, era creşterea animalelor (mai ales vite, oi, cai), combinată, evident, cu vânătoarea şi pescuitul. Existau şi ocupaţii adiacente creşterii animalelor, cum ar fi prelucrarea rudimentară a produselor animaliere care nu se consumau pe loc; se practica, probabil, în anumite situaţii, şi o cultivare primitivă a plantelor, dar este cvasigeneral acceptat faptul că, aidoma celorlalte populaţii nomade, ungurii se axau prioritar pe creşterea animalelor, celelalte preocupări fiind incidentale.

S-a demonstrat că, în condiţiile ecologice ale Eurasiei, crescătorul de vite din stepe era obligat - în scopul de a-şi hrăni turmele - la un mod de viaţă nomad sau seminomad[13]. Numărul mare de animale deţinute de nomazi pretindea păşuni foarte întinse. De pildă, conform unor aprecieri, în stepele Asiei Centrale, o singură oaie avea nevoie vara de un hectar de păşune[14]. Numărul mare de animale epuiza repede resursele nutritive ale păşunilor, de aceea trebuiau căutate permanent alte locuri cu vegetaţie bogată. De aici decurge modul de viaţă nomad al crescătorilor de animale din stepă şi de aici se desprinde faptul că nomadismul propriu-zis nu se poate practica decât în câmpie.

Nomadismul ungurilor reiese şi din denumirea de *turci, are* li se da acestora în izvoare contemporane bizantine şi, mai rar, orientale.

[12] *Ibidem,* p. 49-54. V. Spinei, *Migraţia,* p. 133. *Ibidem.*

Prin acest nume erau desemnate, de regulă, toate populaţiile ce locuiau în stepele sudice ale Europei Răsăritene, indiferent de originea lor etnică reală, dar mai ales populaţiile nomade. Situaţia este asemănătoare cu cea din antichitate, când, prin termenul de *sciţi,* în afară de sciţii propriu-zişi, erau denumite şi alte triburi, mai ales cele nomade[15]. Izvoarele scrise se referă neîndoielnic la acest trai nomad în cazul ungurilor. Astfel, geograful arab Ibn Rusta (cea 900)[16] spune că ungurii locuiau în corturi, ducând un trai nomad, în căutare de păşuni, că teritoriul lor era delimitat de două fluvii care se vărsau în Marea Neagră şi că iarna ei se îndreptau spre malurile celor două fluvii, practicând pescuitul. Este drept că autorul arab pomeneşte şi suprafeţe agricole pe teritoriul vast controlat de unguri, dar nu menţionează cine lucra aceste terenuri.

Geograful Al-Bacri scrie şi el că ungurii trăiau în corturi[17]. Un tratat anonim de geografie redactat în 982 în Afganistan menţionează, în acelaşi spirit, că ei „stau iarna pe malul râului care îi separă de ruşi" şi se hrănesc cu peşte[18]. Aceleaşi detalii le dau şi Gardizi şi Marvazi, cel din urmă adăugând că ungurii migrează, ghidându-se după vegetaţie[19].

Un alt argument în favoarea unei vieţi nomade a ungurilor, cu accent pe creşterea animalelor, este oferit de călătorii occidentali ajunşi in bazinul Volgăi, înainte de declasarea marii invazii tătaro-mongole[20]. Aceşti călători şi trimişi pretind că i-au descoperit pe strămoşii ungurilor sau o populaţie înrudită cu ungurii, locuind o ţară denumită *Magna Hungaria,* pe malurile Volgăi. Acei oameni erau păgâni, nu cultivau pământul şi aveau herghelii uriaşe, hrănindu-se cu carne, lapte şi sânge de cal. Cu alte cuvinte, erau nomazi. Alţi călători confirmă aceste constatări: Wilhelm de Rubruck întâlnea între Volga

---

Ibidem.

A. Decei, *Gardizi,* p. 884.

V. Spinei, *Migraţia,* p. **134.**

Ibidem.

19

A. Decei, *op. at.,* p. 882; V. Spinei, ***Migraţia,* p. 134.** V. Spinei, *Migraţia,* p. 134-135.

şi Ural pe başchiri, despre care spune că aveau aceeaşi limbă cu ungurii, că erau păstori şi nu aveau oraşe. Giovanni de Plano Carpini, cam în aceeaşi vreme (secolul XIII), spune că Başchiria este *HungariaMagna,* iar un însoţitor al acestuia nota că başchirii *sunt antiqui Ungari.* Chiar şi pentru ungurii din *Pannonia* s-a utilizat o vreme de către geografii şi cronicarii orientali numele de başchiri *(Pascatur, Bascard, Basghird),* plasaţi, în acest caz, în vecinătatea românilor[21].

Ajunşi în *Pannonia,* ungurii au mai practicat o vreme traiul nomad şi au continuat să locuiască în corturi. Despre *Arpdd* se ştie că, ajuns în insula *Sepel* (Csepel), a rămas acolo din aprilie până în octombrie, în acord cu perioada păşunatului de vară[22]. Bazinele râurilor au fost împărţite între triburi şi s-au înregistrat, în *Pannonia,* unele tendinţe de regrupare în cadrul comunităţilor tribale.

Constantin Porfirogenetul oferă detalii despre organizarea social-politică a ungurilor[23]. El dă numele triburilor ungare şi menţionează triburile khabare care li s-au alăturat. Pe conducătorii unguri, împăratul scriitorii aseamănă cu voievozii (comandanţii militari) şi arată că primul astfel de conducător a fost *Levedi.* Cercetările mai recente au completat şi corectat acest tablou. Conducătorul triburilor ungurilor este numit în unele surse cu titlul de *kundii* sau *kende,* cuvânt de origine khazară. A doua demnitate era, se pare, *gulaş, gylas* (devenită *gyula),* cunoscută şi la pecenegi şi la protobulgari. Mai jos decât *gylas* în ierarhie era *karkha,* ceea ce poate să fi însemnat judecător ori soldat[24]. Majoritatea numelor triburilor ungureşti sunt de origine turcică şi semnifică, în multe cazuri, o demnitate. Explicaţia este lunga convieţuire şi influenţa suferită de fino-ugrici în stepele Eurasiei din partea populaţiilor turce. Ca în orice societate gentilico-tribală, şi la unguri munca sclavilor nu era utilizată în cadrul economiei.

Prin urmare, la venirea lor în *Pannonia,* ungurii erau organizaţi după modelul gentilico-tribal, duceau un tip de viaţă nomad şi erau

---

V. Ciocâltan, *Rubruck,* passim. V. Spinei, *Migraţia,* p. 135. A. Bartha, *op. cit.,* p. 57. *Ibidem;* B. Kopeczi, *op. cit.,* p. 125.

păgâni. Cucerirea Pannoniei de către unguri nu a avut ca scop întemeierea unui stat, ci găsirea unui nou loc de popas în lunga deplasare a lor dinspre est spre vest. Mutările periodice se explică prin exigenţele nomadismului şi prin presiunile duşmanilor externi, cu precădere ale altor migratori.

Nomadismul ungurilor este atestat de toate izvoarele scrise care se referă la ei pe parcursul mileniului I, până în secolul X. însăşi lunga lor deplasare, cu popasuri periodice între râurile Ural şi Volga, în *Lebedia,* în *Atelkuzu* şi *Pannonia,* ilustrează acest lucru. Un asemenea mod de viaţă presupune ca ocupaţie de bază creşterea animalelor şi împinge pe plan secundar alte îndeletniciri adiacente, precum cultivarea pământului, meşteşugurile sau comerţul. Astfel de îndeletniciri s-au practicat, cu siguranţă, dar numai tangenţial, periferic şi întâmplător, deoarece ele nu ţin de esenţa vieţii nomade care le subminează. Evident, în cadrul popasurilor mai lungi sau mai scurte (cel din nordul Mării Negre a durat, de pildă, câteva decenii), se practicau pendulările sezoniere cu turmele, atestate la toate populaţiile stepei din zona de climă temperată a Eurasiei[23]. Este de presupus că şi după stabilirea în *Pannonia,* ungurii au continuat mult timp asemenea pendulări, în vederea practicării ocupaţiei lor de bază. Păstoritul pendulatoriu este cunoscut şi apreciat din vechime şi de către popoarele şi populaţiile sedentare din regiunile colinare şi montane, numai că la asemenea populaţii el nu se asociază cu nomadismul.

Presupunerea că ungurii trebuie să fi avut şi alte ocupaţii de bază se leagă de faptul că produsele animaliere nu pot asigura exclusiv nevoile de viaţă ale unei populaţii. In esenţă, judecata este corectă, numai că sursa principală de venit a ungurilor, ca şi a altor migratori, pană la sedentarizare, nu este economia proprie, ci prăzile capturate prin jafuri. Chiar şi după venirea în *Pannonia,* când economia proprie s-a consolidat mult, ungurii au întreprins în cea 60 de ani (896-955) 33 de mari incursiuni de jaf în nordul Germaniei, centrul Franţei şi Italia. Numai Bavaria a fost atacată în 11 rânduri, iar Lombardia de 13 ori[26]. Toate aceste expediţii s-au soldat cu prăzi uriaşe. Totuşi,

---

V. Spinei, *Mivraţia,* p. 135-138.

[26] O. Drimba, *Istoria,* II, p. 352.

după aşezarea în *Pannonia,* societatea ungurilor va cunoaşte treptat transformări fundamentale, sesizabile cert în ultima treime a secolului X.

2.3. Invazia şi aşezarea ungurilor în Câmpia Pannonică: momentul producerii lor

Chestiunea momentului stabilirii definitive a ungurilor în Câmpia Pannonică, precum şi cea a căii urmate de aceştia din *Atelkuzu* spre ţinta lor au rămas, în ciuda izvoarelor relativ clare în acest sens, probleme controversate. Istoriografia mai veche părea să fi căzut de acord în mod cvasiunanim că ungurii s-au revărsat în *Pannonia* în anul 896, trecând prin nordul vechii Dacii, prin Carpaţii Păduroşi şi pasul Verecke. In anii din urmă, lucrurile nu mai par să fie atât de clare.

De curând, s-a elaborat, primordial pe baza imaginaţiei, un întreg scenariu, cu totul schimbat faţade datele oferite de izvoare[27]. Atacul pecenegilor - aliaţii bulgarilor - asupra ungurilor din *Atelkuzu* este plasat în 894 şi nu în 895. Campania ungurilor conduşi de *Levente* în Bulgaria ţarului Simeon nu ar fi condus la victoria bulgarilor în acelaşi timp cu succesul peceneg din *Atelkuzu,* ci în 895. Se presupune, în continuare, că, din cauza atacului peceneg, armata învinsă nu s-a mai putut întoarce spre *Atelkuzu,* ci a trebuit să traverseze Carpaţii Meridionali în Transilvania, unde tocmai se revărsau ungurii din *Atelkuzu,* ce veneau prin toate păsurile Carpaţilor Orientali. In fine, s-a mai avansat ideea că, la moartea lui Svatopluk, în 894, călăreţii unguri din *Pannonia* nu ar mai fi revenit în stepele nord-pontice, ci ar fi iernat pe cursul superior al Tisei. In acest fel, concluzia venea de la sine: în 895, „toate forţele importante ale ungurilor se găseau în bazinul Carpaţilor", pe care-l ocupară fără probleme (vreo 300.000 kmp), căci nimeni, afară de bulgari, nu li s-a opus[28].

B. Kopeezi, *op. cit.,* p. 116-117.

Ibidem, p. 117.

Construcţia de mai sus, deşi ingenioasă, este fragilă şi contrazice o serie de izvoare importante.

Cronicile greceşti, izvoarele germane şi arabe oferă o cu totul altă versiune a evenimentelor din finalul secolului IX, petrecute pe fondul conflictului dintre Bulgaria şi Imperiul Bizantin. Astfel, Niketas Skleros, trimis cu flota la Dunăre, a luat legătura, în numele împăratului Leon VI Filosoful (886-912), cu principalii conducători unguri, *Arpâd* şi *Cursan (Kusan),* pe care i-a cointeresat să colaboreze în războiul contra bulgarilor[29]. Călăreţii unguri au trecut la sud de Dunăre şi, împreună cu bizantinii, l-au înfrânt pe ţarul bulgar Simeon cel Mare (893-927) şi au prădat capitala Preslav. Ulterior, beligeranţii au ajuns la pace. Analele de la Fulda plasează o invazie a ungurilor în Taratul Bulgar în vara lui 895 şi o alta, cu un clar impuls bizantin, în 896. E posibil ca, de fapt, să fie vorba de o singură expediţie[30].

în ciuda păcii încheiate, ţarul Simeon a făcut apel la pecenegi care, determinaţi la rândul lor şi de presiunea altor turanici, îi asaltau pe unguri dinspre răsărit. Atacul conjugat al bulgarilor şi pecenegilor, care a condus la înfrângerea ungurilor, a avut loc, conform Analelor de la mănăstirea Fulda şi cronicarului arab Tabari, în anul 896. In acelaşi an, împăratul german Arnulf, datorită unui pericol iminent, lua măsuri pentru apărarea oraşului *(urbs)* Mosaburg (Mosburg) din *Pannonia*[n].

Aceste date, coroborate cu cele din cronicile latino-maghiare, conduc la concluzia că, în 896, uniunea tribală a ungurilor a fost dislocată din stepele nord-pontice şi s-a repliat în *Pannonia.* Zona, cum s-a văzut, era cunoscută de unguri, datorită participării lor la acţiunile militare de acolo, în a doua jumătate a secolului IX, pe fondul disputelor dintre franci (germani), bulgari şi moravieni, accentuate după distrugerea Khaganatului Avar. Este posibil ca ideea mutării sălaşurilor lor din stepele nord-pontice la Dunărea pannonică să fi apărut la unguri înainte de 896'[2], dar actul propriu-zis, în toată

V. Spinei, *Migraţia,* p. 117.

Ibidem, p. 118. *Ibidem,* p.

119. *Ibidem.*

amploarea lui, s-a pus în practică numai în 896. Astfel, uniunea de triburi ungureşti, condusă de *Arpdd,* fiul lui *Almos,* formată, conform tradiţiei, din şapte triburi la care se adăugase un trib aliat de khabari, pătrunde în Câmpia Dunării pannonice, unde ocupă un teritoriu relativ întins, fără a întâmpina o rezistenţă deosebită.

In concluzie, se poate spune că nu există nici o mărturie certă privind mutarea ungurilor din *Atelkuzu* în *Pannonia* înainte de anul 896. In acord cu majoritatea izvoarelor, evenimentele anilor 895-896 se derulează astfel: bizantinii încheie o alianţă cu ungurii contra bulgarilor şi dezlănţuie concomitent un atac asupra acestora din urmă; revenindu-şi după şocul suferit, bulgarii îi atrag pe pecenegi de partea lor şi declanşează în mod concertat un război contra ungurilor, în urma căruia, în vederea supravieţuirii, aceştia din urmă aleg soluţia mutării mai spre apus, în *Pannonia.*

In legătură cu invazia şi cu aşezarea ungurilor în *Pannonia,* tot în sensul deplasării mai adânc în timp a evenimentului, s-a formulat şi teoria „dublei descălecări"[33], similară ideii vehiculate de cronicile latino-maghiare, idee conform căreia venirea hunilor (consideraţi înrudiţi cu ungurii) ar fi marcat prima *descălecare,* iar venirea ungurilor pe cea de-a doua. In noua variantă, modernizată, a teoriei, ungurii apar drept descălecători secunzi, iar *onogurii* (plasaţi în locul hunilor din varianta tradiţională) sunt consideraţi drept primii veniţi şi infiltraţi în *Pannonia* în jur de 670, cam în vremea când protobulgarii migrau spre Peninsula Balcanică.

Teoria nu se susţine, deoarece se bazează doar pe deducţii şi speculaţii, nu pe surse. Nu există nici o mărturie certă despre identitatea dintre onoguri şi unguri şi nici chiar despre prezenţa onogurilor în *Pannonia* în perioada invocată. Pe de altă parte, nu a putut fi dovedită continuitatea între presupuşii invadatori din jurul anului 670 şi ungurii veniţi în 896. Prin urmare, ca şi „teoria" înrudirii şi continuităţii între huni şi unguri (transpusă în legenda eroilor eponimi *Hunor* şi *Magor),* „teoria" onogură rămâne la stadiul de ipoteză lipsită de fundament istoric real.

Ibidem,p. 119-120.

2.4. Drumul urmat de unguri din Atelkuzu spre Câmpia Pannonică

Şi chestiunea traseului, a itinerarului urmat de unguri din stepele nord-pontice spre *Pannonia* a devenit, în ultimul timp mai ales, o problemă controversată. Două sunt, în principal, opiniile exprimate de istorici în legătură cu acest traseu: 1) deplasarea ungurilor spre apus prin trecătorile Carpaţilor Nordici, în speţă prin pasul Verecke, aşa cum făcuseră mai toate populaţiile migratoare anterior; 2) trecerea ungurilor prin păsurile Carpaţilor Orientali, peste Transilvania şi, poate, chiar pe la Porţile de Fier, ceea ce ar fi condus, după unii, la luarea în stăpânire a Transilvaniei, în 895-896, înaintea Pannoniei[34].

Desigur, nu se poate exclude *apriori* varianta pătrunderii unei coloane a ungurilor spre patria lor actuală prin Carpaţii Orientali, numai că sursele interne latino-maghiare şi cele externe sunt cvasi-unanime în a susţine o cu totul altă cale de înaintare spre vest a respectivelor triburi. Astfel, în Cronica lui *Anonymus,* se prezintă clar trecerea ungurilor prin Carpaţii Nordici (Păduroşi), printre slavii din Halici: „Şi aşa, venind prin pădurea *Hovos,* ei au descins în părţile Ungului şi, în timp ce treceau pe acolo, au numit acel loc pe care l-au ocupat mai întâi *Muncas* [Munkacs, azi Mukacevo, în Ucraina]"; în altă parte, acelaşi cronicar spune că triburile ungurilor au plecat de la Kiev *(Kyeu)* şi au trecut prin Vladimir *(Lodomer)* şi Halici *(Galicia),* „astfel ca, peste *Howos,* să coboare spre apus în ţara Pannoniei"[35]. Descinderea în *Pannonia,* în chip real sau mitic, este pusă pe seama sfatului ducilor (conducătorilor) rutenilor: „Şi după ce ducele *Almus* s-a folosit de locul din Halici o lună întreagă pentru odihnă, ducele din Halici şi ceilalţi însoţitori ai săi, ai căror fii fuseseră daţi ca ostatici, începură să se roage astfel de *Almus* şi de fruntaşii săi ca să se coboare peste *Howos,* spre apus, în *Pannonia.* [...] Iar ducele *Almus* şi fruntaşii săi, mulţumiţi de sfatul rutenilor, au încheiat cu ei cea mai statornică pace" şi „au plecat din Halici spre ţara Pannoniei"[36].

B. Kopeczi, *Erdely,* I, cap. III, 1, 2; Idem, *Histoire,* p. 116-117.

Anonymus, cap. XII. *Ibidem,* cap. XI.

Simon de Keza, un cronicar care s-a inspirat din alte izvoare decât *Anonymus,* scrie că, în drum spre *Pannonia,* ungurii „au trecut prin ţara pecenegilor, cumanilor albi şi prin cetatea Kievului, şi apoi s-au oprit la râul numit *Hung,* unde au întemeiat o cetate"[37]. Mai departe, acelaşi scriitor precizează: „Prin urmare, acest *Arpdd* cu oamenii săi a străpuns mai întâi Munţii Rutenilor şi şi-a împlântat iniţial cetatea sa pe râul Ung"[38]. Munţii Rutenilor sunt, fără îndoială, Carpaţii Nordici sau Păduroşi, care au format un timp hotarul între Regatul Ungariei şi cnezatul Halici-Volânia[39]. Dacă ungurii numeau acei munţi ai rutenilor, prin reciprocitate, ruşii îi numeau ai ungurilor. Se ştie acest lucru din vechea cronică rusească *Povestea anilor trecuţi (Povest' vremennych lei),* care spune despre drumul spre vest al ungurilor, plasat greşit în 898: „Ungurii trecură pe lângă Kiev [...]. Venind din răsărit, ei mergeau în grabă prin munţii cei înalţi care se cheamă ungureşti"[40].

Toate aceste denumiri geografice reale, cum ar fi Kiev, Vladimir, Halici, Ung, Munkacs, Munţii Ungureşti sau Ruteneşti etc, aflate în legătură cu drumul ungurilor spre *Pannonia,* nu pot duce decât la o singură concluzie, anume că acest drum s-a desfăşurat pe la nord de fosta Dacie, pe unde au trecut şi hunii şi mai toate popoarele stepei, în speţă prin pasul Verecke. De altfel, în sprijinul acestui adevăr vine şi arheologia, deoarece pe valea Tisei superioare, în zonele *Zemplin* şi Szabolcs, s-au descoperit cele mai vechi morminte maghiare primitive[41]. Trecerea ungurilor pe lângă Kiev, prin Vladimir şi Halici confirmă opiniile acelor istorici care plasează *Atelkuz-ul* undeva la sud de Kiev şi la vest de Nipru, spre Bug sau chiar spre Nistru, dar în nici un caz mai spre apus.

In *Cronica pictată de la Viena [Chronicon Pictum Vindobonense),* scrisă de Marcus de Katl, terminată în 1358, cu cea 150-200 de ani

---

Simon de Keza, p. 165.

Ibidem.

V. Spinei, *Migraţia,* p. 120.

" *Nestor,* p. 20

'V. '. 120.
Spinei, *Migraţia,* p.

după Cronica lui *Anonymus,* se consemnează acelaşi traseu al ungurilor spre *Pannonia,* prin Munţii Rutenilor şi pe la râul Ung[42]. Dar spre deosebire de vechile cronici latino-maghiare, această cronică intercalează la un moment dat în text relatarea că *Almos,* tatăl lui *Arpdd,* ar fi fost omorât în *Erdelw* (= Transilvania), iar ceata lui ar fi rămas o vreme acolo, pentru a se întări, înainte de a pătrunde în *Pannonia*[Ai]. In legătură cu această întâmplare, copiată apoi şi în cronici din secolul XV, există câteva îndoieli: 1) ea este în contradicţie cu texte din aceeaşi *Cronică pictată,* care spun că ungurii au venit în *Pannonia* prin Ruteni a; 2) este în contradicţie cu *Cronica lui Anonymus,* care menţionează numele tatălui lui *Arpdd* în legătură cu trecerea prin Carpaţii Păduroşi; 3) ea este în contradicţie şi cu scrierea lui Simon de Keza, care nu s-a inspirat din *Anonymus;* 4) are dezavantajul că pare o intercalare *târzie;* 5) la autorii bizantini, numele lui *Almos* nu este menţionat între conducătorii ungurilor din anii '90 ai secolului IX. Astfel, la Georgios Monachos, conducătorii uniunii tribale a ungurilor în preajma confruntării cu bulgarii lui Simeon sunt *Arpdd* şi *Cusan {Kursari),* iar la Constantin Porfirogenetul apare în asemenea postură numai *Arpdd*[u]*;* 6) pe baza acestor date şi a regulii de succesiune la populaţiile nomade, *Almos* pare să nu fi avut niciodată calitatea de şef al confederaţiei tribale ungare; 7) conform cercetărilor recente, calitatea de şef suprem al uniunii tribale a ungurilor a aparţinut cert la un moment dat lui *Cusan (Kursan)*[45].

In ciuda acestor argumente solide, nu putem exclude complet posibilitatea ca o ceată a uniunii tribale a ungurilor să fi trecut prin Transilvania spre *Pannonia.* Dar, chiar dacă, teoretic, acest lucru s-ar fi putut întâmpla, el nu a avut nici o importanţă şi nici o urmare imediată. In 896, ungurii abia au reuşit să se statornicească peste o parte a Câmpiei Pannonice. Transilvania, cum se va vedea, va fi cucerită târziu şi treptat, iar când au întreprins prima incursiune de jaf

---

[42] *Cronica pictam,* p. 6-8, 18-19, 119-121, **132-133.** "

lbidem,o. 19, 133-134.

[44] V. Spinei, *Migraţia,* 121.

[45] A. Bartha, *Hungarian,* p. 57.

asupra „ţării de peste pădure", după 900, ungurii nu aveau nici un fel de cunoştinţe despre regiunea atacată.

2.5. Numărul ungurilor în jurul anului 900

Aspectele numerice au fost şi vor rămâne mereu controversate, mai ales când ele se referă la perioada prestatistică. Totuşi, în ciuda nesiguranţei, se pot face unele estimări. Astfel, potrivit opiniilor specialiştilor, raportul numeric între sedentarii agrar-pastorali şi nomazii ce ocupau suprafeţe identice ca mărime ar fi de aproximativ 10 la l[46]. Proporţia net favorabilă celor ce se ocupau prioritar cu lucrarea pământului provine din faptul că un teren agricol putea furniza hrană cu mult mai multor persoane decât aceeaşi suprafaţă afectată păstoritului nomad. Cum, însă, la toate populaţiile sedentare, cultivarea pământului se completează cu creşterea animalelor şi chiar cu păstoritul pendulatoriu, iar nomadismul nu este întotdeauna pur (practicându-se temporar, ca în cazul ungurilor, şi o agricultură rudimentară, pe suprafeţe mici, mutătoare), raportul de mai sus se cuvine, pentru anumite zone, modificat uşor, poate în sensul de 4-5 sedentari la un nomad.

In ceea ce priveşte datele numerice absolute, oferite de izvoare sau deduse prin calcul, referinţele sunt foarte puţine şi, adesea, inutilizabile. Câteva exemple vor fi edificatoare în acest sens. Spre pildă, Procopius spune că războiul contra ostrogoţilor ar fi costat Imperiul Bizantin 10 milioane de vieţi omeneşti, ceea ce este de domeniul fantasticului[47]. Efectivele pecenegilor care ar fi trecut Dunărea la sud, în 1048, erau apreciate de Skylitzes la 800.000 de oameni, iar ale uzilor, în 1064, la 600.000[48]. Aceste numere, doar reduse de cel puţin 10 ori, s-ar putea apropia de realitate.

F. Ratzel, *Geogmphie,* p. 52; Ioan-A. Pop, *TheStructure,* p. 5.

M.R. Reinhard ş.a., *Histoire,* p. 60. V. Spinei, *Migraţia,* p. 99.

După calcule laborioase uneori, corelate cu o serie de mărturii complexe şi pertinente, istoricii moderni s-au încumetat să facă ei înşişi estimări numerice referitoare la populaţiile migratoare. Astfel, se consideră azi rezonabil ca numărul batavilor, spre anul 70 d.Hr., să fie apreciat la 50.000, al alamanilor care au luptat la Strasbourg în 357 d.Hr. la 20.000, iar al luptătorilor goţi la Adrianopol, în 378 d.Hr., la 10.000[49]. Vizigoţii, la intrarea lor în Spania, erau probabil 70.000-80.000 de suflete, iar vandalii, când au trecut în Africa de Nord, se poate să fi fost circa 80.000, deşi numărul acesta pare să aibă valoare de clişeu[50]. In secolul VI, hoarda avarilor nu număra mai mult de 20.000 de oameni, iar unele izvoare pretind că Mongolia lui Genghis-han, în secolul XIII, avea o armată de 129.000 de oameni[51]. In general, izvoarele, cu precădere cele bizantine, exagerează substanţial potenţa militară a inamicilor, pentru a dovedi, în caz de înfrângere, că victoria asupra unor atât de mari efective era imposibilă, iar, în caz de victorie, spre a trezi admiraţia cititorului faţă de armata care a nimicit un combatant atât de numeros.

Despre ungurii din secolele IX-X s-a păstrat o singură dată numerică, imposibil de verificat, aparţinând lui Dzaihani, din opera căruia s-au inspirat Ibn Rusta şi Gardizi, care relatează că marele şef al ungurilor putea ridica la război 20.000 de luptători[32]. Plecând de aici, s-a considerat că era nevoie de efortul a 4-5 familii pentru în-treţinerea unui luptător înarmat, de unde ar rezulta vreo 100.000 de familii şi o populaţie totală de aproape 500.000 de unguri cuceritori (dacă se admit, în medie, 5 membri de familie)[53].

Notăm, deocamdată, că numărul ni se pare mult exagerat, dacă se ia ca punct de plecare cei 20.000 de luptători. Să reţinem că estimarea lui Dzaihani pare corectă, în condiţiile în care autorul nu avea motive nici să exagereze, nici să diminueze numărul luptătorilor unguri. Pe

---

L. Musset, *Les invasions,* p. 235.

Ibidem.

M.R. Reinhard ş.a., *op. cit.,* p. 84.

A. Bartha, *op. cit.,* p. 110.

Ibidem; E. Fiigedi, *Tbur une analyse,* p. **1300.**

de altă parte, în nici un caz un războinic al stepei nu avea nevoie de 4-5 familii pentru întreţinere, deoarece, la populaţiile migratoare ale acelei vremi, fiecare bărbat valid era un luptător. Modelul valabil pentru lumea feudală apuseană şi central-europeană nu se poate aplica în condiţiile stepei, unde accesoriile necesare luptei (calul, arcul, săgeţile etc.) erau mult mai simplu de procurat şi mai puţin costisitoare. De asemenea, credem că media de aproape 5 membri de familie trebuie coborâtă mult spre 4, în condiţiile ridicatei mortalităţi infantile, mai ales la populaţiile nomade. Chiar şi în prima jumătate a secolului XIV, pentru popoarele sedentare din Europa, indicele de familie este apreciat la 4,3[54].

In lumina acestor mărturii şi consideraţii, ar trebui să admitem că ungurii cuceritori în jurul anului 900 au fost cam 80.000, număr comparabil cu al altor populaţii migratoare. Totuşi, luând o marjă de eroare în sens restrictiv, luând în calcul suprafaţa Pannoniei şi apreciind capacitatea ulterioară a ungurilor de a organiza un stat durabil şi de a asimila anumite populaţii din pustă, admitem că Dzaihani a minimalizat numărul războinicilor unguri, reducându-l la jumătate. In această situaţie, numărul total al ungurilor descinşi în *Pannonia* la 896 s-ar fi putut ridica la cel mult 150.000-200.000.

Care era atunci numărul populaţiilor premaghiare prezente în *Pannonia}* Istoricii maghiari socotesc acest număr la 150.000-200.000 de slavi şi resturi avare, dar apreciază populaţia „Ungariei" de atunci la circa 600.000 de locuitori[55], ca urmare a supralicitării numărului ungurilor cuceritori. O anumită preponderenţă a ungurilor ar putea să fie reală pentru Câmpia Pannonică propriu-zisă sau Alfold, adică pentru ceea ce reprezenta întinderea reală a teritoriului ocupat de noii cuceritori la 896, deşi structura etnică a acestei regiuni era, cum se va vedea, departe de a fi omogenă.

Croaţia, Slovacia, Transilvania, Crişana, Banatul, Maramureşul, Voivodina şi alte zone de margine nu intră deocamdată în discuţie,

---

Şt. Pascu, *Voievodatul,* II, p. 334, nota 9.

Exemple: Gy. Gyorffy, I. Szabo, J. Nemeskeri, Gy. Acsâdy, Ery, Kralovânszki, E. Fugedi, A. Bartha, J. Szucs ş.a.

deoarece acestea au ajuns mai târziu, treptat, în componenţa statului ungar. Armata ungară de la cumpăna secolelor IX-X şi chiar până dincolo de jumătatea secolului X era eminamente potrivită pentru razii (expediţii de jaf), dar nu era aptă - şi nici nu îşi propunea - să ocupe teritorii deja puternic populate de sedentari[56], mai ales când relieful acestor zone era colinar şi muntos. De altfel, ungurii, în acel timp, nu au fost în nici un grad - afară de Alfold, unde erau semi-nomazi - un popor cuceritor sau colonizator, apreciază Lucien Musset; ei nu aveau atunci nici o organizare politică şi nici o idee-forţă pe care s-o propună vecinilor lor[57]. De aceea, cucerirea celor mai multe din teritoriile vecine şi încadrarea lor în Ungaria medievală s-a făcut târziu şi treptat, mai ales după anul 1000, adică după sedentarizarea, creştinarea şi feudalizarea parţială a ungurilor.

2.6. Cronicile latino-maghiare din secolele XII-XV şi valoarea lor istorică

Istoriografia maghiară medievală dispune de câteva lucrări - azi devenite *Izvoare* narative ale epocii respective - esenţiale pentru înţelegerea societăţii care le-a generat.

In cadrul acestor izvoare narative (cronici) se reflectă realităţile zonei central-sud-est-europene din secolul IX până în momentul redactării lor: stadiul de evoluţie social-politică şi economică a ungurilor în preajma stabilirii lor în *Pannonia,* structura etno-demografică a Pannoniei la acea dată şi ulterior, expediţiile întreprinse de unguri în apusul, sudul şi estul Europei, conflictele cu unele state şi formaţiuni politice existente în zona pannoniană şi carpatică, transformările suferite de societatea ungară, de la nomadism la sedentarizare şi feudalizare, creştinarea ungurilor, colonizarea şi aşezarea unor străini in Ungaria, formarea statului ungar, succesiunea în cadrul dinastiei Arpadienilor, cuceririle întreprinse de unguri în detrimentul statelor

[56] L. Musset, *Le second assaut,* p. 270-271.

[57] *Ibidem,* p. 271.

şi popoarelor din jur etc. De aceea, de gradul de credibilitate a acestor izvoare depinde posibilitatea cunoaşterii corecte a realităţilor evocate mai sus.

Cea mai importantă asemenea lucrare este, fără îndoială, *Gesta Hungarorum,* alcătuită de un notar, rămas anonim, al regelui *Bila.* De aceea, lucrarea se mai cheamă *Cronica lui Anonymus.* Cronica a fost publicată pentru prima oară în 1746, de către J.G. Schwandtner şi M. Bel[58], ea constituind o adevărată revelaţie pentru oamenii de ştiinţă, care nu s-au gândit nici o clipă să-i pună la îndoială valoarea atunci. începând cu a doua jumătate a secolului trecut, acceptarea totală şi entuziastă a făcut loc unui criticism fără limite, cronica fiind socotită o fantasmagorie, o fabulă sau o legendă fără valoare, iar autorul fiind calificat drept falsificator al trecutului[59]. Schimbarea de atitudine poate să aibă cel puţin două explicaţii: 1) trecerea de la romantism la faza critică, pozitivistă în istoriografie, fază în timpul căreia s-a ajuns la exagerări notabile; 2) accentuarea luptei organizate de emancipare naţională a popoarelor cuprinse forţat în Imperiul Habsburgic şi Austro-Ungar. In cadrul acestei lupte, ideologia naţională a romanilor, slovacilor, croaţilor, sârbilor a acordat un rol important argumentului istoric, anume vechimii şi continuităţii de locuire a acestor popoare sau părţi de popoare în regiunile care vor deveni ulterior supuse coroanei ungare şi apoi Habsburgilor. Dar *Anonymus* aducea mărturii clare tocmai în sprijinul anteriorităţii şi continuităţii românilor şi slavilor faţă de maghiari, deopotrivă în provinciile în care aceşti români şi slavi erau majoritari şi în Ungaria propriu-zisă (Câmpia Pannonică). De aici, exacerbarea reacţiei de respingere a operei pomenitului cronicar, reacţie care a atins punctul culminant prin Robert Roesler, în 1871[60]. Perioada de respingere totală a Notarului Anonim s-a prelungit, cu precădere în Austro-Ungaria, timp de câteva decenii. Numai că eliminarea completă a lui *Anonymus* ca izvor istoric şi privarea astfel a vechii culturi maghiare de una din creaţiile sale

---

SRH, 1746.

St. Brezeanu, *„Romani" şi „Blacbi",* p. 1313.

R. Roesler, *Rumänische Studien,* passim.

fundamentale nu rezolvau problema prezenţei popoarelor nemaghiare în *Pannonia* şi in statul ungar de mai târziu. Celelalte cronici latino-maghiare îi menţionau şi ele pe români, slavi ş.a. pe teritoriile cucerite ulterior de maghiari, iar izvoarele externe confirmau acest fapt.

Primul istoric care a supus unei analize critice, ştiinţifice, istoriografia latino-maghiară din secolele XII-XV a fost Homan Bâlint, în deceniul al treilea al secolului XX[61]. Conform cercetărilor lui Homan, la originea vechilor cronici se află două arhetipuri de geste: primul, azi pierdut şi numit *Gesta Ungarorum,* cuprinde evenimente ale istoriei ungurilor, de la începuturile sale mitice până la 1091; al doilea, de asemenea pierdut, se chema *Gesta Hungarorum* şi a fost scris la sfârşitul secolului XIII sub domnia lui Ladislau IV Cumanul (1272-1290). Despre cel dintâi arhetip se mai ştie că a fost scris, probabil, de un cleric de cultură franceză şi italiană, care a utilizat în redactare *Cronica lui Regino, Annales Althaenses,* tradiţiile de familie ale regilor arpadieni şi ale nobilimii maghiare. Elaborarea acestui arhetip s-a petrecut spre finalul domniei lui Ladislau cel Sfânt (1077-1095) şi din el îşi trag documentaţia *Cronica lui Anonymus, Annales Posonienses, Raportul lui Ricardus* (circa 1237), *Cronica lui Thomas de Spalato* şi informaţiile verbale ale lui Odo de Deuil. Din cel de-al doilea arhetip s-au inspirat Simon de Keza (pentru cronica sa, terminată la 1285), *Chronicon pictum Vindobonense* (1358), *Chronicon Posoniense, Chronicon Dubnicense* şi *Chronicon Budense.*

In ceea ce-1 priveşte pe Magistrul zis R, notarul regelui *Bela* II (1131-1141) sau al regelui *Bela* III (1172-1196), supranumit astăzi *Anonymus,* el a folosit selectiv vechile geste regale din secolul XI, turnând materialul faptic existent acolo în forma gestelor franceze contemporane, pe care le-a cunoscut în mediul intelectual al Parisului, unde s-a instruit. Prin urmare, Homan vede în cronica lui *Anonymus* „o operă de savant ce domină epoca", o naraţiune „elaborată cu grijă, atât din punct de vedere strategic, cât şi geografic, vădind pătrunderea criticii sale, reflecţie metodică şi profunzimea cunoştinţelor sale [ale autorului]"[62]. Deşi remarcă anumite inadvertenţe, exegetul maghiar

---

°- Homan, *Le premiere,* passim; St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1314-1315. B. Homan, *op. cit.,* p. 160-161.

elogiază concepţia şi metoda lui *Anonymus,* valoarea documentară a cronicii, îi subliniază caracterul nobiliar, caracterizându-1 pe autor drept un reprezentant de excepţie al vechii istoriografii maghiare.

In epoca celui de-al doilea război mondial şi ulterior s-au formulat din nou serioase îndoieli în legătură cu valoarea documentară a gestelor lui *Anonymus,* uneori respingându-se în bloc întreaga lucrare, alteori eliminându-se doar pasaje anumite. întotdeauna, între pasajele puse sub semnul îndoielii erau cele privitoare la români. Strădaniile cercetătorilor maghiari s-au îndreptat în câteva direcţii, cu scopul de a acredita că: a) opera Notarului Anonim este relativ „nouă", fără bază în gestele de pe vremea lui Ladislau cel Sfânt; b) toate cronicile din secolele XII-XV, de la Simon de Keza încoace, s-au inspirat din *Atwnymus* şi au preluat necritic o parte din greşelile lui, *recte* ştirile referitoare la români; c) baza informativă a cronicii s-a constituit dintr-o serie de izvoare neconcludente, dar mai ales din tradiţiile orale genealogice, cu largă răspândire în Ungaria medievală[63]. De pildă, unul dintre aceşti detractori mai recenţi ai lui *Anonymus* spune că lucrarea acestuia „aparţine categoriei de geste romantice [sic!], apărute în Europa Occidentală în secolul XIII" şi că „creaţiile de acest gen au mai degrabă un caracter literar, neavând nici o tendinţă să facă o relatare fidelă a evenimentelor"[64]. Acelaşi istoric adaugă că „personajele figurând acolo sunt în parte copiii imaginaţiei autorului, neavând alt rol decât să facă mai colorate cariera eroilor autorului şi chestiunile istorice pe care ei le au de spus"[63]. Numai că aceste aserţiuni sunt contrazise de însuşi *Anonymus,* care ţine să-şi expună singur metoda riguroasă de lucru: „Dacă n-aţi voi să credeţi din scrisul acestor pagini războaiele acestora [ungurilor] şi faptele lor de arme, credeţi atunci cântecele limbute ale bufonilor şi istorisirile false ale ţăranilor care nu au dat uitării nici până acum faptele vitejeşti şi războaiele ungurilor... Eu însă, deoarece nu am aflat despre această faptă în nici

---

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1315.

Gy. Gyorffy, *Formation,* p. 29.

Ibidem.

o carte a vreunui istoric, ci am auzit-o numai în istorisirile false ale ţăranilor, nu mi-am propus s-o descriu în lucrarea de faţă"[66].

Prin urmare, nu există motive să se creadă că, deliberat, *Anonymus* a transpus în mod curent legende şi fabule în lucrarea sa, deoarece el repudiază *expressis verbis* acest procedeu. Nu este mai puţin adevărat că autorul, format în veacul XII occidental, „trăieşte voga eposului cavaleresc" şi preia în opera sa forme şi formule din acest epos. Dar nu o face până acolo încât să falsifice conştient trecutul sau să pună în prim-plan fantezia sa. El acţionează într-o manieră critică şi respinge, cum s-a văzut, tradiţia orală. In altă ordine de idei, ca purtător de cuvânt al vechii nobilimi maghiare, notarul regelui *Bila* scrie o lucrare militantă, deoarece apără interesele descendenţilor însoţitorilor apropiaţi ai lui *Arpâd,* ale căror poziţii erau ameninţate de noua nobilime originată mai ales în străinii aduşi ulterior în regat de suveranii arpadieni şi de biserica catolică[67]. In acest sens, *Anonymus,* ca şi Simon de Keza, exprimă în operă conştiinţa naţională elitară din epocă, susţinând că nobilimea tradiţională era urmaşa adevăraţilor unguri cuceritori şi că ţărănimea provenea din popoarele şi populaţiile supuse, găsite de unguri la năvălirea lor[68]. Cu alte cuvinte, în secolele XII-XIII, în mentalul colectiv elitar din Ungaria statutul păturilor inferioare ale societăţii era pus, în parte, pe seama cuceririi strămoşilor acestora de către „adevăraţii unguri", fapt reflectat şi în ideologiile altor popoare şi conform, în oarecare măsură, cu realitatea. Pe această linie şi în continuarea ei, *Anonymus* se înscrie în rândul reprezentanţilor „propagandei naţionale", alături de John de Salisbury în Anglia, Vincentius Hispanus în Spania, Suger şi Raoul Glaber în Franţa, în lupta pentru afirmarea tinerelor monarhii europene în faţa universalismului promovat de Bizanţ (acum formal şi timid) şi de împăraţii germani (tenace şi agresiv)[69]. *Anonymus* exprimă în cronică mândria de a fi maghiar, laudă virtuţile războinice şi cuceritoare ale neamului său, subliniază superioritatea maghiarilor faţă de greci şi

---

Anonymus, cap. XLII.

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1316; Ioan-A. Pop, *op. cit.,* p. 7-10.

J. Perenvi, *La conseience,* p. 51-68.

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1316.

teutoni - cele două popoare imperiale - şi susţine direct că „neamul scitic fungar] nu a fost vreodată subjugat de vreun împărat"[70], adică nu a fost supus nici bizantinilor, nici germanilor.

Prin urmare, este evident că opera lui *Anonymus* exprimă interesele societăţii arpadiene din secolele XII-XIII şi prezintă istoria cuceririi „patriei" din secolele IX-X prin prisma acestor interese. De aici decurg o oarecare deformare a realităţii, prezenţa unor clişee, transpuse din alte surse etc, numai că acest lucru se întâmplă în întreaga cronistică medievală şi nimănui nu i-a trecut prin minte să respingă aceste lucrări, ca izvoare istorice, în bloc. Şi apoi, chiar dacă Notarul Anonim ar fi deviat mai mult de la realitatea istorică, rămân ceilalţi autori de cronici care îl confirmă în linii mari şi care nu puteau, cu toţii, să se inspire necritic din gestele sale. Pe de altă parte, nu există nici un motiv serios să se considere că toate acele nume, realităţi şi fapte care apar la *Anonymus* şi nu sunt pomenite aidoma în alte izvoare au fost invariabil inventate, atâta timp cât autorul ne asigură că a folosit numai surse de primă mână şi atâta timp cât nu se cunosc alte cronici strict contemporane cu gestele aflate în atenţie.

In concluzie, se poate afirma că, în general, cercetările lui Homan Bâlint privind filiaţia cronicilor latino-maghiare vechi au fost judicioase, iar rezultatele lor nu au fost încă infirmate. De aceea, aceste cronici au o reală valoare de izvoare istorice, în măsura în care toate gestele medievale europene au o asemenea valoare, îmbinată cu cea literară. Numai pe baza acestor geste, corelate cu sursele externe, cu rezultatele cercetărilor arheologice etc, se poate reconstitui realitatea acelei epoci.

2.7. Tradiţia cronistică despre structura etnică a Pannoniei şi Transilvaniei în perioada premaghiară

Toate izvoarele converg în a susţine că, în momentul alungării ungurilor din stepele nord-pontice de către bulgari şi pecenegi, *Pannonia* şi Transilvania erau populate de comunităţi eterogene în

---

Ibidem.

ceea ce priveşte structura etnică[7]". Nici o sursă nu susţine ideea vidului demografic, nici în *Pannonia* transdanubiană, nici între Dunăre şi Tisa şi nici la est de Tisa până la Carpaţii Orientali şi Meridionali.

Tradiţia consemnată de Simon de Keza (1285) şi de celelalte cronici ale celui de-al doilea arhetip, elaborat sub Ladislau Cumanul, precum şi de lucrările inspirate parţial din produsele acestui arhetip, arată că după moartea fiilor lui Attila şi destrămarea „Imperiului" hunic, *Pannonia* a rămas locuită de slavi *(Sclavi),* greci *(Graeci),* teutoni *(Teutonici),* messiani *(Messianî)* şi români *(Ulahi),* ajunşi la un moment dat sub dominaţia lui Svatopluk, *cneazul* Moraviei Mari, şi cuceriţi apoi, în urma luptelor purtate, de către unguri[72].

Făcând abstracţie de unele anacronisme, inerente tuturor gestelor medievale, aceste relatări nu sunt surprinzătoare, deoarece atât slavii moravieni, cât şi grecii (bizantinii), germanii (teutonii, francii de est), bulgarii (messianii) şi românii (vlahii) sunt confirmaţi de alte surse ca prezenţi în *Pannonia* sau, cel puţin, la marginile ei în perioada premergătoare apariţiei ungurilor[73].

Victor Spinei a demonstrat recent că ideea implicării românilor, împreună cu alte popoare din centrul şi sud-estul Europei, în evenimentele legate de năvălirea şi stăpânirea hunică în Europa, circula frecvent în literatura medievală, fiind menţionată în numeroase şi variate scrieri din prima jumătate a mileniului II[74]. Vom spicui câteva exemple:

1. *Nibelungenlied* (epopee germană, redactată în jur de 1200): ducele *Râmunc* din Ţara Românilor se află între oaspeţii lui Attila, la nunta acestuia cu Krimhilda; în alt pasaj, sunt pomeniţi românii *(Wlâchen).*

2. Biterolfund Dietleib (poem eroic, compus între 1254-1268): ducele *Râmunge* din Ţara Românilor; *Râmunc* ar putea să fie numele eroului eponim al poporului român, amintind de forma sub care românii se autodesemnau.

V. Spinei, *Migraţia,* p. 121.

Ibidem, p. 121-122; Ioan-A. Pop, *op. du,* p. 15.

V. Spinei, *Migraţia,* p. 122.

Ibidem, p. 122-123 (cu bibliografie).

3. *Die Klage* (continuarea la *Nibelungenlied):* apare *Sigeher von Walâchen.*

4. *Biografii romanţate ale lui Attila:*

a) Codice de la Biblioteca Marciana din Veneţia (secolul XIV): din armata lui Attila făceau parte cumani, români, unguri şi bulgari.

b) Varianta latină a vieţii lui Attila, de la Biblioteca mu nicipală din Verona (secolul XVI): în campania din Italia, Attila a avut ca aliaţi pe *Cumanos, Blacos, Ungaros* şi *Volgares.*

c) Codice de la Biblioteca Ambrosiană din Milano (secolul XV): din oastea regelui hunilor fac parte români, bulgari, unguri şi, în locul cumanilor, tătari şi turci.

d) Niccolo de Casola, *La guerre d'Attila* (poem cavaleresc, scris între 1358-1368): Attila, ajuns rege al Ungariei şi al sarazinilor, avea între supuşii săi pe cumani, bulgari, români şi tătari.

Conform aceloraşi cercetări, ideea existenţei românilor în *Pannonia* şi bazinul Dunării, de la Attila şi până la venirea ungurilor, a fost preluată şi de unii umanişti'[5]:

1. *Anton Verantius* (1504-1543): afirmă că a luat ideea din cronicile maghiare şi-i desemnează pe români drept „păstori ai italienilor".

2. Frideric Menim: scrie, la 1632, într-o lucrare despre geneza italienilor, că, în vremea lui Attila, românii ar fi populat *Moesia* şi *Dacia,* numite ulterior Ţara Românească, Bulgaria şi Transilvania.

Este evident că pomenirea românilor în legătură cu epoca lui Attila (secolul V) reprezintă un anacronism în aceste lucrări, dar la originea acestei idei anacronice devenite clişeu se află *constatarea, transmisă de tradiţia orală din Pannonia şi Transilvania, că la descinderea ungurilor aceştia i-au întâlnit pe români*[7b]. Cum hunii erau socotiţi strămoşi ai ungurilor descinşi în *Pannonia* sau un fel de unguri mai timpurii („primul descălecat"), nu a fost greu ca, prin extrapolare, românii să apară şi contemporani ai neamului lui Attila. Greşeala nu este tocmai capitală, deoarece, cum s-a văzut, prin secolul V era în plină desfăşurare procesul de etnogeneză românească, adică de transformare a latino-

---

"ibidem, p. 123.

Ibidem.

fonilor din *Dacia, Moesia* şi chiar *Pannonia* în străromâni şi apoi în români. Vlah însemna, cum se ştie, şi latinofon.

Celălalt arhetip de cronici, reprezentat de lucrarea Notarului Anonim al regelui *Bela* şi inspirat din alte izvoare decât Simon de Keza, nu-i mai apropie pe români de huni, însă relatează cu claritate că, la pătrunderea ungurilor în *Pannonia* (în 896), aceasta era locuită de *Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum,* cu alte cuvinte de slavi, bulgari şi români[77]. Sensul expresiei *Blachii ac pastores Romanorum* va fi clarificat mai jos. Despre Transilvania propriu-zisă, supusă unor expediţii de jaf din partea ungurilor, în jurul anului 900, *Anonymus* spune că era locuită de români şi slavi *(Blasii et Sclavi)*[7]*.

In această chestiune a structurii etnice a Pannoniei în perioada premaghiară, lucrările istorice latine referitoare la Ungaria sunt confirmate în linii mari de vechea cronică rusească *Povestea anilor trecuţi* (elaborată la Kiev, la începutul secolului XII), mai veche cu 50-100 de ani decât gestele lui *Anonymus.* Cronicarul rus arată că ungurii nomazi, după lunga lor trecere pe lângă Kiev, Vladimir şi prin Halici, au trecut Munţii Ungureşti (Carp aţii Nordici) la sfârşitul secolului IX şi au ajuns în *Pannonia,* unde s-au ciocnit cu românii *(volohii)* şi cu slavii, pe care i-au înfrânt, alungându-i apoi pe români şi supunându-i pe slavi[79]. S-a propus, pentru acest caz, negarea identităţii între *volohi* şi români, sub pretext că există anumite inadvertenţe de formulare în cronica rusească şi s-a încercat acreditarea ideii că numele etnic *volohi* s-ar referi la franci[80]. Apropierea *volohi* - franci este imposibilă, deoarece prin cel dintâi termen întotdeauna au fost desemnaţi de către slavii de est românii şi deoarece în cronica kieveană francii apar şi sunt desemnaţi cu propriul lor nume[81]. Argumentul ultim este hotărâtor. Datorită lui şi inconvenientelor care decurg pentru teoriile

---

Anonymus, cap. IX.

Ibidem, cap. XXV.

Nestor, p. 20 (cap. XIX).

M. Gyoni, *Les Volochs,* p. 56-92.

V. Spinei, *Migraţia,* p. 129.

unor istorici din presupusa identitate *volohi-irznci,* însăşi istoriografia ungară a abandonat în anii din urmă ideea identităţii evocate.

Iată, deci, că două izvoare din două arii culturale diferite redau, independent una de alta, acelaşi lucru, anume relevă prezenţa românilor pe teritoriile pe care aveau să se aşeze şi ungurii după 895-896. Acest fapt este, categoric, garanţia veridicităţii informaţiei transmise astfel[82]. Noua şi surprinzătoarea ipoteză, conform căreia *Anonymus* s-ar fi aflat la Kiev între anii 1188-1190 şi ar fi cunoscut acolo textul cronicii ruse ori, dacă nu, ar fi făcut acest lucru prin intermediari, este lipsită de orice temei[83]. întâi, nici nu se ştie cu precizie când a trăit şi a creat *Anonymus.* In al doilea rând, nu se ştie nimic despre circulaţia unor copii ale letopiseţului rusesc între 1150-1200. In al treilea rând, textul lui *Anonymus* şi cel al cronicii kievene nu prezintă nici o asemănare. In fine, nu există nici o mărturie că *Anonymus,* educat în mediul apusean, ar fi ştiut slavo-rusa[84]. Prin urmare, cele două izvoare aflate în atenţie rămân deplin independente, iar dacă, în cazul românilor, informaţia lor concordă, este un semn că această informaţie este corectă.

2.8. „Blachii ac pastores Romanorum..."

Primul istoric cunoscut care face legătura între români şi romani este Ioan Kynnamos, care-i surprinde pe români participând, în 1167, la o campanie bizantină contra ungurilor[85]. Kynnamos era secretarul împăratului Manuel Comnenul şi era foarte bine informat asupra acestei campanii şi asupra teritoriului locuit de români, la nord şi la sud de Dunăre. Despre români, se pare că despre cei nord-dunăreni, demnitarul bizantin afirma: „Se zice că sunt coloni veniţi de demult

---

Ibidem.

" B. Kopeczi, *Erdely,* I, p. 240-241.

[84] V. Spinei, *Migraţia,* p. 129.

Vezi A. Armbruster, *Romanitatea,* p. **31, şi N. Stoicescu, *Continuitatea,* p. 198-199, cu** bibliografia aferentă.

din Italia"[86]. Cu alte cuvinte, Kynnamos exprima o opinie răspândită, curentă în epocă, anume că românii se trag din romani.

Cum s-a văzut, şi Notarul Anonim al regelui *Bela,* cam în aceeaşi vreme cu istoricul bizantin şi independent de el, afirmă că ţara Pannoniei era locuită de *Sclavi, Bulgarii etBlachiiacpastoresRomanorunf".* S-a discutat mult între istorici şi filologi asupra acestei formulări, asupra sensului noţiunii de *pastoresRomanorum* şi asupra caracterului copulativ sau explicativ al conjuncţiei *ac.* Dacă *ac are* valoare de *şi,* atunci s-ar părea că expresia *pastores Romanorum* nu are legătură cu *Blachii.*

înainte de a formula un punct de vedere asupra acestei presupuse legături, ar fi important de văzut ce înţeleg *Anonymus* şi ceilalţi autori medievali prin noţiunea de *Romani.* S-a observat recent, pe bună dreptate, că termenul *Romani* la *Anonymus* are înţeles exclusiv etnic[88] şi că el este folosit în legătură cu trei perioade: 1) evenimentele legate de cucerirea hună; 2) de la moartea lui Attila la cucerirea lui *Arpdd;* 3) perioada relativ contemporană autorului[89]. In toate aceste ipostaze, romanii lui *Anonymus* sunt identificaţi cu populaţia Romei. Pentru secolul IV, este evident că *Romani-'i* sunt vechii romani, deopotrivă ai Romei şi ai imperiului, deoarece locuitorii celor două entităţi purtau acelaşi nume. In a doua perioadă (secolele VI-IX), nu mai poate fi vorba de romanii clasici ai Romei şi ai imperiului, ci de amintirea lor sau de metamorfozarea lor. Cronicarul foloseşte numele de *Romani,* deoarece *Pannonia* a fost câteva secole provincie romană şi deoarece vestigiile romane se păstraseră la tot pasul. Era clar că şi populaţia romanizată, al cărei izvor generic era Cetatea Eternă, a dăinuit în parte, secole la rând, în *Pannonia,* înainte de a se transforma într-o nouă etnie romanică, de a-şi căuta o nouă patrie sau de a se pierde printre noii veniţi. Romanii contemporani lui *Anonymus,* prezenţi în Ungaria, nu pot fi decât înalţii prelaţi catolici de origine romană

---

s, III, p. 239.

87 *Anonymus,* cap. IX.

18 St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1322.

Ibidem,p. 1322-1323.

italiană), adică *latini* din izvoarele maghiare ale secolului XIII[90]. Deci, >e fondul înţelesului general al termenului *Romani,* apar sensuri manţate, în funcţie de perioada la care se referă autorul.

In raport cu amintirea Romei şi cu termenul de *Romani,* pus în egătură cu *Pannonia,* mai apar în surse expresiile *pastores Romanorum i pascua Romanorum. Anonymus* notează: „Fiindcă după moartea regelui Attila, romanii ziceau că pământul Pannoniei este păşune *pascua),* pentru că turmele lor păşteau în ţara Pannoniei. Şi pe drept :uvânt se spunea că pământul Pannoniei ar fi păşunile lor, fiindcă şi icum romanii pasc [turmele] pe domeniile Ungariei"[91].

In alt capitol, acelaşi autor spune că „principii romani au ocupat fara Pannoniei până la Dunăre, unde şi-au aşezat păstorii *(pastores)"*[92].

Termenii *păşunile* şi *păstorii romanilor* au cunoscut o mare răspândire în epoca lui *Anonymus* şi ulterior. Odo de Deuil, pe la 1150, spune că, potrivit tradiţiei, în Ungaria s-ar fi aflat *păşunile lui Iulius Caesar*[n], adaptându-şi relatarea sensibilităţii mediului francez. Raportul dominicanului *Ricardus, Ungaria Magna* (1237), menţionează că Ungaria, înainte de descinderea lui *Arpdd,* purta numele de *păşunile romanilor*[94]. Thomas de Spalato consemnează şi el, după 1250, că odinioară Ungaria era numită *păşunile romanilor*[9]**.

Termenul de *păstorii romanilor* apare mai ales în surse interne ungare[96], cum ar fi *Anonymus, Simon de Keza, Chronicon pictum Vindobonense, Chronicon Posoniense, Chronicon Dubnicense* şi *Chronicon Budense*[97]. Simon de Keza a constituit modelul pentru toate cronicile din acelaşi arhetip care i-au urmat.

Ibidem.

Anonymus, cap. IX.

Ibidem, cap. XI.

' *MGH,* Scriptores, voi. XXVI, p. 62 [4]

SRH, II, p. 535.

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1324. [6]

Ibidem, p. 1325.

Ibidem.

Cum s-a văzut, încă *Anonymus,* deşi nu îndeajuns de precis, stabileşte o sinonimie între români *(Blachiî)* şi păstorii romanilor *(pastores Romanoruni).* Discuţia în legătură cu traducerea şi sensul conjuncţiei *ac*® s-a dovedit cu totul gratuită, fără obiect, deoarece rostul întreg al expresiei *Blachii ac pastores Romanomm* era lămurit, pe deplin, de Simon de Keza şi de cronicile ce i-au urmat. Cronicarul notează limpede că românii, care fuseseră păstorii şi colonii romanilor, au rămas de bunăvoie în *Pannonia,* după retragerea stăpânirii romane: „Blachis, qui ipsorum [Romanorum] fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in *Pannonia"*[99]. Cronicarul arată detaliat că, în urma atacurilor şi jafurilor hunilor, romanii, adică elementele suprapuse, citadine din *Pannonia, Pamfilia, Macedonia* şi *Frigia,* s-au retras spre Italia, dar „agricultorii şi păstorii romanilor", adică românii sau cei ce urmau să devină români, au rămas „de bunăvoie" pe loc[100]. Deci, românii sunt clar prezentaţi de către cronica lui Simon de Keza şi de către alte patru cronici latine de pe teritoriul Ungariei drept agricultorii şi păstorii romanilor, rămaşi în *Pannonia* (şi alte provincii romane răsăritene), după retragerea stăpânirii romane. O altă confirmare a aceleiaşi relaţii, cu unele elemente noi, vine din partea unui călugăr anonim dominican francez, autor al lucrării *Descriptio Europae Orie?italis* (1308)[101]. El notează că „între Macedonia, Ahaia şi Tesalonic există un anumit popor foarte mare şi numeros care se numeşte români, care odinioară au fost păstorii romanilor şi care altădată locuiau în Ungaria, unde din cauza foarte marii verdeţi şi fertilităţi a pământului erau păşunile romanilor. Dar apoi, alungaţi de unguri de acolo *[Pannonia],* ei [românii] s-au refugiat în părţile acelea..."[102]. Prin urmare, anonimul francez nu numai că face legătura

---

Cea mai recentă, fără temei istoric şi lingvistic, negând valoarea explicativă a conjuncţiei *ack* D. Deletant, *Studies,* p. 339, 341, 349 (nota 32).

[99] *Simon de Keza,* p. 156-157.

[100] ?• Papacostea, *Românii,* p. 180. Pentru o interpretare uşor diferită a textului respectiv, vezi V. Ciocâltan, *Observaţii,* p. 446-447.

Descriptio, passim.

[102] *Ibidem,* p. 17.

clară între români şi păstorii şi păşunile romanilor din Ungaria, dar confirmă ceea ce spusese cronicarul kievean cu vreo două secole înainte, anume că românii din *Pannonia* au fost alungaţi de unguri şi că aceşti români (măcar parţial) au îngroşat numărul românilor balcanici. Dar izvorul francez şi cel rusesc confirmă şi o veche sursă bizantină, anume *Strategikonul* lui Kekaumenos (cea 1075), care relatează despre o răscoală a românilor din zona Dunării şi a Savei, urmată de o retragere a lor spre Epir, Macedonia şi Elada[103].

Este semnificativ faptul că *toate cele trei surse {Povestea anilor trecuţi, Descriptio Europae Orientalis* şi *Strategikon), elaborate independent una de alta, consemnează amintirea unei deplasări de populaţie românească de la nord la sud, şi nu invers.*

Prin urmare, noţiunile de *pastores* şi *pascua Romanorum* sunt legate de stăpânirea romană asupra Pannoniei şi de urmaşii romanilor în acea regiune, anume de romanici şi de români. Prezenţa acestor motive în cronici demonstrează existenţa unei puternice tradiţii populare pannonice legate de amintirea şi de stăpânirea Romei, de caracterul romanic al românilor şi de calitatea lor de moştenitori ai Romei în acea parte de lume. Faima românilor de descendenţi ai romanilor se împletea cu cea de buni agricultori şi crescători de animale. De aceea, *Anonymus* şi ceilalţi autori menţionaţi prefigurează dublul sens pe care-1 va avea noţiunea de *vlah* în evul mediu, anume cel de român şi cel de păstor[104]. Numai că aici se cuvin neapărat făcute trei remarci: 1) termenul de *blach, vlah exc.,* cum s-a văzut, nu este niciodată separat de amintirea Romei; 2) termenul de *păstor* e însoţit, mai întotdeauna, de cel de *colon* (adică *tiran,* cultivator, agricultor etc), ceea ce arată ferm natura economiei sedentare româneşti; 3) termenul de *vlah* nu a avut mai niciodată sensul generic de păstor, ci pe acela de *român păstor* sau *păstor român,* ocupaţia fiind invariabil asociată cu etnia. Acolo unde apar în evul mediu păstori numiţi *vlahi* şi sate care se conduceau după *dreptul românesc,* este clar că avem de-a face cu

---

A. Armbruster, *op. cit.,* p. 26-29. V.

Ciocâltan, *Observaţii,* p. 446-447.

români, chiar dacă unii dintre ei erau pe cale de asimilare de către populaţiile mai numeroase care-i înconjurau.

In concluzie, observăm că cronicile interne şi cele externe care se referă la *Pannoma* premaghiară menţionează clar prezenţa acolo şi în regiunile vecine a câtorva popoare şi populaţii, între care nu lipsesc nici românii.

Aceste populaţii, începând cu secolul IV, sunt: romanii, hunii, avarii (înrudiţi şi confundaţi adesea cu hunii), grecii sau bizantinii, teutonii sau francii de est sau germanii, slavii moravieni, dar şi alţi slavi, bulgarii sau messianii, românii, numiţi şi daci sau păstori şi coloni ai romanilor, poate şi secuii şi alţii. In Transilvania propriu-zisă, în momentul impactului cu triburile ungureşti, sunt menţionaţi doar românii şi slavii.

In lumina mărturiilor invocate mai sus, se vede cum cvasitotalitatea cronicilor latine elaborate în Ungaria în secolele XII-XIV (dar şi cele ulterioare, umaniste) îi prezintă pe români drept urmaşi ai romanilor, aflaţi în *Pannoma* şi Transilvania înainte de venirea ungurilor. In aceste cronici, există, dacă nu o evidenţă clară, cel puţin o enumerare judicioasă a popoarelor şi populaţiilor premaghiare în teritoriile pe care triburile ungare le-au cucerit pentru a se aşeza, precum şi a populaţiilor şi grupurilor etnice venite mai târziu în Ungaria[10]. Lista acestora din urmă e foarte lungă: „latini", germani, flandrensi, saxoni, valoni, spanioli, francezi, italieni (cele din urmă grupuri erau adesea numite generic „latini"), iranieni, horezmieni, alani caucazieni sau iazigi (sarmaţi), başchiri, pecenegi, uzi, cumani, evrei etc. *Niciodată, în aceste liste de nou-veniţi, nu sunt menţionaţi românii.* Or, dacă venirea românilor de aiurea în Regatul Ungariei ar fi avut loc, era imposibil ca ea să treacă neobservată. Mai mult, această „migrare" târzie a românilor ar fi trebuit să aibă apogeul - conform unor opinii - în secolele XIII-XIV, adică sub ochii lui *Anonymus,* Simon de Keza şi ai celorlalţi. Nu se poate ca *toţi* aceştia şi, pe lângă ei, autorii bizantini, nişi, orientali, germani ş.a. să n-o fi remarcat.

Este evident că, dacă nu au făcut-o şi dacă îi *plasează,* pe români, ca urmaşi ai romanilor, între populaţiile vechi ale Pannoniei şi Transilvaniei, aceasta era realitatea.

Ioan-A. Pop, *op. cit., p.17-22.*

3. State incipiente (formaţiuni politice) atestate de unele izvoare scrise pe teritoriul României (secolele IX-XI)

3.1. Generalităţi. Concepţia istorică şi viziunea politică a Notarului lui Bela

A?ionymus, ca şi alţi cronicari din centrul şi apusul Europei în secolele XII-XIII, s-a pus în slujba propagandei patriotice şi naţionale[1], în sensul pe care acest din urmă termen 1-a căpătat graţie noilor cercetări referitoare la naţiunea medievală[2]. Această propagandă favorabilă monarhiilor naţionale pe cale de a se constitui cuprinde câteva direcţii: 1) atitudinea antiimperială, deoarece *Imperiul Franc de Est,* devenit apoi *Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană,* promova o ideologie politică înglobantă, de subordonare a naţiunilor şi statelor; 2) căutarea sau, în lipsă, crearea şi susţinerea unei origini vechi ilustre a poporului respectiv şi chiar a dinastiei; 3) invocarea „dreptului istoric" al statului (regatului, principatului) în cauză, de stăpânire asupra teritoriului propriu[3].

Anonimul lui *Bela* se încadrează perfect în această grilă, aplicabilă autorilor occidentali de geste, din secolele XII-XIII. El manifestă clară antipatie faţă de împăraţii germani, cărora nu le acordă niciodată titlul oficial de *imperator Romanorum* (unde *Romani* ar avea înţeles politic), ci pe acela de *imperator/rex Theutonicorum* (unde *Theutonici* are sens

---

St. Brezeanu, *„Romani"şi„Blachi", p.* 1316, 1334.

E.H. Kantorowicz, *PutriotkPropaganda,* passim; G.G. Coulton, *Naţionalism,* p. 15-40.

St. Brezeanu, *op. dl,* p. 1334; B. Guenee, *Iblitiquea histoire,* p. 17-30.

etnic şi valoare peiorativă)[4]. Supuşii împăraţilor germani sunt, de asemenea, denumiţi prin etniconul *Theutonici,* sau prin numele gentilico-teritoriale ale vechilor uniuni de triburi devenite *nationes: Allemanni, Bavari, Franci, Saxoni*[5]. Occidentul medieval manifestă aceeaşi atitudine şi faţă de basileii bizantini, numiţi şi ei, de regulă (în loc de *imperator Romanorum), rex* sau *imperator Grecorum.* Cum s-a văzut, *Anonymus* foloseşte noţiunea de *Romani* numai în înţeles etnic.

In ceea ce priveşte originea ilustră a poporului şi a dinastiei, Magistrul P. nu ezită să-i facă pe unguri descendenţii direcţi ai hunilor, iar pe *Arpdd* urmaşul lui Attila[6]. Teoria are o evidentă funcţie politică, deoarece ea este menită să legitimeze stăpânirea regalităţii ungare asupra Pannoniei şi a populaţiilor găsite pe teritoriile cucerite sub *ArpdcF.*

Gesta Hungarorum ilustrează şi teoria „dreptului istoric" al regatului şi al „adevăraţilor unguri" asupra teritoriului cucerit. Dreptul acesta „istoric" se sprijină, în viziunea lui *Anonymus* şi a altor cronicari, pe cel puţin două argumente: a) ascendenţa hunică a ungurilor, fapt ce le conferă vechime şi faimă; b) preocuparea faţă de elita ungurilor descălecători, faţă de rolul său în societate şi raporturile acestei elite cu popoarele şi populaţiile cucerite. *Anonymus* încă nu dezvoltă al doilea argument, dar sugerează evoluţia problematicii. El spune că doreşte să scrie „genealogia regilor Ungariei şi a nobililor lor, în ce chip cele şapte persoane principale, care se numeau «Şaptemaghiari» *(Hetumoger),* au venit din Ţara Scitică [...], câte regate şi câţi regi au subjugat sau din care motivpoporul plecat din Ţara Scitică se cheamă in limba străinilor unguri *(Hungarit),* iar în limba sa proprie *maghiari (Mogerii)"**. S-a apreciat, pe bună dreptate, cape vremea lui *Anonymus* nu era formată deplin o conştiinţă naţională medievală (feudală) în

'■£

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1321.

Anonymus, cap. LIV, LV, LVI.

^*Anonymus,* cap. V, XII, XIV, XX etc

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1334.

Anonymus, Prolog.

Ungaria, cronicarul având doar conştiinţa statului, ca sumă teritorială a tuturor locuitorilor ce se priveau pe sine drept supuşi ai regelui descendent din şeful suprem al cuceritorilor, *Arpad*[9]. La cronicarul următor, Simon de Keza, lucrurile se clarifică, în sensul că, deplasând accentul de la stat-teritoriu la populaţie, el consideră că hunii şi ungurii, în număr de 108 clanuri, au dat naştere nobililor ungari din secolul XIII, care, toţi, au aceeaşi origine; în dreaptă consecinţă, aproape toţi supuşii, agricultorii, oamenii de rând din ţară sunt de origine străină, şi anume descendenţii aborigenilor din Ungaria, capturaţi de cuceritorii unguri[10]. Prin această ideologie naţională, se căuta legitimarea stăpânirii coroanei maghiare şi *a naţiunii pure,* adică a stării numite *nobilitas,* asupra populaţiilor străine de pe teritoriul regatului[11]. Notarul Anonim nu putea împinge lucrurile atât de departe. El, în acord cu viziunea sa politico-teritorială, se referă în ultimul capitol al lucrării la „aşezămintele regatului", în centrul cărora pune „toate drepturile regatului" *(omnia iura regm),* pe care ducele *Tocsun* şi toţi fruntaşii Ungariei *(omnes primatei Hungariae)* le-au moştenit de la fondatorul dinastiei şi, prin el, de la regele hun[12]. Accentul pe originea maghiară şi hunică a elitei regatului este însă evident şi *laAnonymus,* fapt ce va înlesni formarea conştiinţei naţionale medievale nobiliare în Ungaria, aşa cum se reflectă ea la Simon de Keza şi la cronicarii care i-au urmat.

3.2. State incipiente menţionate de Anonymus în cronica sa

Notarul Anonim al regelui *Bela* consideră că teritoriul statului arpadian din vremea sa era moştenirea de drept a regalităţii maghiare ca urmare a două cauze: 1) stăpânirea parţială a acestor spaţii de către

---

[9] J. Perenyi, *La conscience,* p. 55.

Ibidem, p. 55-57; J. Sziics, *Theoretical Elements,* passim. St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1336. [12] *Ibidem,* p. 1334.

„regatul" hun; 2) cucerirea de către unguri a altor zone, cucerire din care rezultă dreptul săbiei pentru învingători.

In total, *Anonymus* pare să vorbească, pentru anul 900, despre şase formaţiuni politice, numite ducate sau principate, în regiunea daco-pannoniană. Cea mai importantă asemenea formaţiune este, în aprecierea cronicarului, *Pannonia* transdanubiană, teritoriul provinciei romane omonime, locuite de slavi, bulgari, români (păstorii romanilor) şi de romani. Attila este acela care i-a alungat pe romani din *Pannonia,* spune cronicarul. El revine, precizând că, după moartea regelui hun, „principii romani au ocupat ţara Pannoniei până la Dunăre, unde şi-au aşezat păstorii"[13]. De fapt, toate populaţiile menţionate în *Pannonia* apar fixate acolo după moartea lui Attila, spre a conferi dreptul primului venit hunilor şi, prin ei, moştenitorilor lor direcţi.

La nord de Dunărea pannoniană, este menţionat ducele *2,ubur,* şeful „slavilor" şi „boemilor" din regiunea Nitrei. Ducatul acesta era întemeiat, după precizările cronicii, de către ducele Boemiei, în urma uzurpării „drepturilor istorice" ale „ungurilor" după moartea lui Attila[14].

Intre Dunăre şi Tisa era ducatul lui *Salanus,* locuit şi el de „slavi" şi „bulgari" şi desprins din moştenirea lui Attila, de către un antecesor al lui *Salanus,* anume ducele *Kean,* venit din Bulgaria[15].

Urmează alte trei ducate, situate la răsărit de Tisa, şi ele atacate de unguri după 900. Din punctul de vedere al conducătorilor lor, aceste ducate nu aveau legătură cu moştenirea hunică. Astfel, ducatul lui *Menumorut,* situat între Mureş la sud, Someş la nord, Tisa la vest şi Carpaţii Apuseni (mai precis Porţile Meseşului) la est, cu alte cuvinte în zona Crişanei, este considerat de liderul său ca moştenire legitimă a sa, răpită prin violenţă de regele hun de la înaintaşul său[16].

Ducatul lui *Glad,* aşezat în Banatul de mai târziu, adică între Dunăre la sud, Tisa la vest, Mureş la nord şi Carpaţi la est, precum şi

---

Anonymus, cap. I, IX, XI.

" *Ibidem,* cap. XXXV, XXXVI, XXXVII; St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1334. '5 *Anonymus,* cap. XII, XIV, XVI, XIX, XX, XXX, XXXIII, XXXVIII, XXXIX, XLI. " *Ibidem,* cap. XI, XIX, XX, XXI, XXVIII, L, LI, LII.

ducatul lui *Gelou Românul,* aflat la est de Porţile Meseşului, până la Mureşul mijlociu[17], nu sunt considerate de notarul lui *Bela* ca părţi constitutive ale „regatului" lui Attila[18].

Din punct de vedere al stăpânirii hunice, opinia cronicarului pomenit a fost confirmată şi de alte izvoare, în sensul că *Pannonia* şi teritoriile vecine s-au aflat sub stăpânirea directă a lui Attila, pe când Transilvania propriu-zisă, cea mai mare parte a Banatului şi zonele submontane şi montane din Crişana au rămas în afara acestei stăpâniri, depinzând doar formal de ea.

La *Anonymus* mai apare un personaj cu rol politic important, anume, cornițele - de fapt comandantul unei cetăţi - *Loborcy.* Este vorba despre momentul descinderii ungurilor dinspre nord, în părţile Ungului, la locul numit *Muncaci,* unde ar fi rămas 11 zile. Aici, spune *Anonymus,* slavii, ce fuseseră anterior „oamenii ducelui *Salanus",* s-au înfricoşat şi s-au supus de bunăvoie ungurilor. Aflând acestea, se narează mai departe, *Almoşi* fruntaşii săi au venit bucuroşi la cetatea Ung spre a o ocupa. „Şi pe când îşi aşezau tabăra lângă întăritura cetăţii, cornițele acelei *cetăţi,* cu numele *Loborcy, ceea* ce în limba lor se chema *duca,* luând-o la fugă, s-a dus grăbit spre *cetatea. Zemlun* [azi ZemplenJ; pe care [comite] oştenii ducelui *[Almus],* urmărindu-1, l-au prins lângă un anumit râu şi l-au spânzurat cu un ştreang în acel loc şi, din ziua aceea, au numit râul acela cu numele acestui *Loborcy"*[19]. E drept că numele de *Loborcy* este de origine slavă, dar locuitorii din zona Ungului, care-şi numeau conducătorul (supus şi el lui *Salanus) duca,* nu puteau fi slavi. Termenul *duca* vine din latinescul *dux,-cisţ* singurii locuitori din zonă care puteau avea asemenea cuvânt în limba lor sunt românii[20].

Acest termen va fi cu timpul înlocuit de româno-slavul *voievod,* dar perechea *ducă-voievod* trebuie să fi dăinuit un timp în româna

---

Ibidem, cap. XI, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XLIV. *Aceste* şase formaţiuni politice au fost recent consemnate în această formă si de D. Deletant, *Studies,* p. 337.

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1335.

Anonymus, cap. XIII.

N. Drăganu, *Românii,* p. 357-361.

medievală, ca şi perechea jude-cnez. Pe de altă parte, o dată cu apariţia primelor documente de cancelarie din Ungaria, referitoare la populaţia comitatelor Ung, Bereg şi Ugocsa, între locuitorii acestora sunt menţionaţi şi românii.

Evident, şi în chestiunea formaţiunilor politice, s-a pus în discuţie verosimilitatea informaţiilor lui *Anonymus.* Este clar că, aidoma oricărui autor de geste. medievale, cronicarul a exagerat, a îngroşat nota uneori, din dorinţa de a-i înălţa pe maghiari, de a le preamări faptele de arme, în contextul ideologiei elitare medievale pe cale de a se constitui, cum s-a văzut. Dar nu credem că *Anonymus* a creat popoare, populaţii şi eroi imaginari. Se va vedea în continuare că aceste aspecte etno-politice din cronică au avut sau au putut avea existenţă reală. Ele nu pot fi repudiate pe motiv că alte surse nu le menţionează întocmai. Dacă am judeca exclusiv pe această bază toate faptele trecutului, ar trebui să anulăm o mare parte a lor. Insă, în cazul de faţă, există şi câteva argumente istorico-logice în favoarea acceptării datelor notarului lui *Bela:*

- cronica lui *Anonymus* este cea mai veche lucrare de acest gen păstrată în Ungaria şi, deci, cea mai apropiată de evenimente;
- cronica aceasta este singura lucrare internă de care avem cunoş tinţă, elaborată prin 1150-1200; nu mai există lucrări interne contem porane care s-o confirme sau infirme; cronica lui Simon de Keza este scrisă la aproape un secol după gestele lui *Anonymus* şi provine din alt arhetip;
- lucrările istoriografice externe, cum s-a menţionat, nu oferă detalii despre structura etnică şi politică a unui teritoriu, ci se referă la modul general, global la un stat, ignorând particularităţile;
- formaţiunile politice menţionate de *Anonymus* şi contextul in ternaţional al existenţei lor au, totuşi, confirmări directe şi indirecte in alte surse.

Ni se pare extrem de important ca, plecând de la convingerile politice ale lui *Anonymus,* de la dorinţa sa de înălţare a neamului său, ca şi de la eventuale inadvertenţe istorice flagrante, să se stabilească acele fapte care stau sub semnul îndoielii. Tendinţa de a relativiza totul sau aproape totul şi de a conferi doar valoare literară unui text

cu vădită finalitate şi calitate istorică este neproductivă, contrară adevărului.

De pildă, pomenirea „romanilor" şi a principilor lor în *Pannonia* secolelor VI-IX este, desigur, rodul unei construcţii savante a cronicarului, care porneşte de la ştirile antice asupra prezenţei romane în provincie şi de la vestigiile materiale ale stăpânirii Romei, păstrate încă în secolul XII[21]. *Romanii* contemporani lui *Anonymus,* despre care el vorbeşte în *Pannonia,* sunt, desigur, înalţii prelaţi catolici, originari din Roma şi Italia, adică „latinii" din izvoarele maghiare ale secolului XIII[22]. *Anonymus* i-a adus pe romani între învinşii lui *Arpdd,* pentru a da prestigiu dinastiei şi vechii nobilimi ungare, ce trebuiau încununate cu gloria înfrângerii unui popor imperial[23].

Altminteri, însă, existenţa romanilor, *recte* a populaţiei romanizate în *Pannonia* şi a urmaşilor săi, din perioada hunilor până la venirea ungurilor, nu poate fi contestată. Iar prezenţa în fruntea acestei populaţii a unor căpetenii locale, revigorate după moartea lui Attila, este iarăşi un fapt verosimil. Prin urmare, la *Anonymus* este emendabilă, din perspectiva actuală, doar folosirea numelui de *romani* de la finele antichităţii până în epoca sa, dar realităţile acoperite de acest nume nu pot fi contestate şi ele au legătură directă sub aspect etnic cu Roma şi cu moştenirea ei.

* 'Ducatul lui *Zubur (Zobur)* este categoric în legătură cu cnezatul Moraviei Mari, care a avut capitala la Nitra (Slovacia de vest) şi, după 830, la Mikulcice. Moravia Mare se afla, după moartea lui Svatopluk (894), cum s-a arătat, în plină criză, statul împărţindu-se între fiii acestuia. Ducatul lui *Zubur* ar putea să fie o parte a acestei moşteniri moraviene risipite.

—■~ Ducatul lui *SaLmus,* care păstrează amintirea unui strămoş numit *Kean* şi socotit „mare duce al Bulgariei" (să fie vorba de *Krum},* trebuie raportat, desigur, la dominaţia Primului Tarat Bulgar în zonă, dominaţie care, fără să aibă amploarea susţinută de unii istorici, a fost, totuşi,

---

St. Brezeanu, *op. cit.,* p. 1321.

Ibidem. Ibidem.

o realitate. Sub aspect demografic, relatările lui *Anonymus* referitoare la ducatele lui *'Zubur* şi *Salamts* sunt confirmate de Simon de Keza şi de cronicile următoare din aceeaşi serie, care-i menţionează în regiune, după destrămarea „imperiului" hunic, pe slavi şi pe bulgari *(Messianî).*

Formaţiunile politice de pe teritoriul Daciei Romane (ducatele lui *Glad* şi *Gelou)* şi din imediata vecinătate a acesteia (ducatul lui *Menumorui)* - teritoriu în cadrul căruia prezenţa daco-romanilor şi apoi a românilor, alături de alte populaţii, este consemnată de mai multe izvoare - apar ca o urmare firească a evoluţiei istorice.

3.3. Mărturii despre existenţa şi organizarea politică a românilor în fosta Dacie Traiană

Cum s-a văzut, prin secolele VIII-IX-X, cea mai mare parte a popoarelor şi populaţiilor din centrul şi sud-estul Europei aveau încă structuri sociale gentilice, se aflau în faza de trecere spre creştinism şi îşi fondau state incipiente, unele efemere şi uşor de subordonat altor formaţiuni politice.

Pe teritoriul vechii Dacii Traiane şi în *Pannonia,* după retragerea stăpânirii romane, autohtonii latinofoni, cum s-a arătat, nu au fost în situaţia de a forma state. Insă, în cadrul *romaniilor* amintite mai sus, ei au păstrat tradiţia vieţii politice romane şi au perpetuat unele instituţii de esenţă romană, potrivite modestei lor existenţe rurale.

Aceste realităţi social-politice de esenţă romană au fost silite să existe în umbra noilor structuri politice de faţadă, aduse de barbari[24]. Izvoarele externe surprind această suprapunere de elemente etno-politice. La începutul secolului V, Paulus Orosius, preot iberic, în lucrarea sa *Historia adversus paganos,* spune că în regiunile Europei Central-Orient ale se afla *Dacia,* unde se instalase *Gothia.* Orosius este primul autor cunoscut care stabileşte o relaţie între vechiul statut al teritoriilor nord-dunărene ca provincie romană şi ceea ce a urmat retragerii aureliene, prin formarea, după un timp, în zonă, a unui

---

Idem, *LesRoumams,* p. 395-397.

„regat" got[2']. In secolul VI, Iordanes, în *De origine actibusque Getarum,* face următoarea remarcă: „Această Gothie, pe care cei vechi o numeau *Dacia,* acum, după cum am spus, se cheamă *Gepidia"[lb].* Apar aici trei denumiri pentru aceeaşi realitate teritorială, care, evident, şi-a schimbat numai stăpânul politic, structura etno-demografică suferind doar unele modificări. Isidor din Sevilla, în *Etymologiae,* operă enciclopedică din secolul VII, vorbeşte şi el de *Dacia,* unde fusese apoi *Gothia,* iar geograful anonim din Ravena, în *Cosmographia* sa (sec. VII), scrie despre *Dacia,* căreia i s-a spus *Gepidia* şi unde trăiau de la o vreme şi avari şi huni[27].

De la Orosius până la geograful ravenat se vede cum aceşti autori scriu despre faţadele politice care desemnau trecătoarele „imperii" ale nomazilor, fără să uite realitatea primă, anume *Dacia,* termen cu conţinut geografic, dar şi etno-demografic, deopotrivă. După modul relatării, s-a observat că aceşti autori erau conştienţi de realitatea etnică daco-romană şi protoromânească ce dăinuia în spatele trecătoarelor „imperii" succesive[28]. De altfel, geograful din Ravena vorbeşte *depatria dacilor (Dacorum patria)* ca despre o realitate contemporană lui, iar Alfred cel Mare (871-901), care a dat o versiune anglo-saxonă a lucrării lui Orosius, *Historia adversus paganos,* scrie: „Pe urmă, la est de ţara Carinthiei începe pustiul care este Bulgaria şi la est de aceasta este Grecia; iar la est de ţara Moraviei este ţara Vistulei; şi la est este (sunt) *Dacia* (dacii) care odinioară era *Gothia"[19].* In comparaţie cu Paulus Orosius, Alfred cel Mare face o singură modificare notabilă a textului: inversează relaţia între *Dacia* şi *Gothia,* cea dintâi devenind o realitate politică actuală, contemporană scriitorului anglo-saxon. In condiţiile în care acest autor se raportează la realităţi politice din vremea sa, pe care Orosius nu avea cum să le cunoască - Carintia, Bulgaria, Grecia (nume tot mai frecvent folosite, în locul celui de Imperiu Bizantin),

---

P. Orosius, *Historia,* I, 2.

Iordanes, *Getica,* XII, 74.

Isidor, *Etymobgiae,* IV, 4, 3; St. Brezeanu, *Les Roumains,* p. 396. St.

Brezeanu, *Les Roumains,* p. 397. *Ibidem.*

Moravia -, menţionarea Daciei capătă o nouă relevanţă[30]. S-a apreciat, pe bună dreptate, că reapariţia Daciei la autorii latini din secolul IX coincide cu revenirea în actualitate a numelor vechilor provincii romane - *Gallia, Raetia, Aquitatiia* etc. - rod nu al erudiţiei medievale arhaizante, ci al marilor mutaţii etnice din secolele VIII-IX'[1]. Aceste mutaţii însemnau, de fapt, revenirea pe scena politică europeană, după secole de dominaţie barbară, a populaţiilor romanice din Occident, devenite popoare neolatine[32].

După decăderea şi dispariţia Imperiului Roman de Apus, romanicii din *Gallia, Hispania, Italia* etc. au intrat pentru câteva secole într-un con de umbră, în spatele formaţiunilor politice barbare. Nici aceşti romanici nu au reuşit, după şocul aplicat de barbari, să formeze state ori să apară în prim-planul vieţii politice. Acelaşi proces s-a petrecut şi în *Dacia, Pannonia* sau *Moesia,* cu menţiunea că şocul barbar a fost aici mai puternic şi mai îndelungat.

Doi factori principali au contribuit, credem, şi la reintrarea urmaşilor romanităţii orientale pe scena politică: 1) finalul procesului de etnogeneză românească, element major de coeziune şi de forţă pentru români; 2) declinul şi eliminarea factorului avar din *Pannonia* (796), fapt care, până la năvălirea ungurilor, duce la o perioadă de acalmie relativă, favorabilă primelor cristalizări politice în care românii urmau să aibă un rol important.

într-adevăr, alungarea avarilor spre est şi înfiinţarea Mărcii de Răsărit a Imperiului Carolingian, plus conflictele avaro-bulgare, în urma cărora cei din urmă (sub hanii Krum şi Omurtag) şi-au extins dominaţia până la nord de vărsarea Tisei în Dunăre, au provocat mari mutaţii în întreaga zonă[33]. Desigur, pe ruinele „imperiului" avar, destrămat şi fărâmiţat în trecătoare formaţiuni autonome, conduse de capcani, tuduni şi zoapani, s-au născut curând noi realităţi politice, in cadrul cărora alte popoare şi populaţii vor constitui elemente

---

Ibidem, p. 398.

Ibidem.

L'Europe, passim.

M. Rusu, *Consideraţii,* p. 181.

.hotărâtoare. Nu credem că modesta tradiţie politico-administrativă avară - în ciuda termenului de *jupan,* intrat în limba română, însă prin filieră slavă - a avut un rol principal în făurirea formaţiunilor politice româno-slave din secolele IX-X[34]. Aceste formaţiuni, aşa cum sunt ele cunoscute prin izvoarele narative şi arheologice, au, mai degrabă, cum s-a arătat, un profil derivat din tradiţia romano-bizantină şi bizantino-slavă, conservată în cadrul menţionatelor *romanii,* privite ca nuclee politice incipiente.

Oricum, în secolele VIII-X, românii se aflau în stadiul de a forma, alături de alte grupuri etnice, state incipiente. Cu alte cuvinte, românii, ca şi neolatinii occidentali, trecuseră de faza când ei sau strămoşii lor fuseseră doar obiect de creaţie politică şi ajunseseră acum subiectul unor asemenea creaţii politice.

Confirmarea acestei evoluţii nu vine, cum se afirmă îndeobşte, numai de la *Anonymus,* care vorbeşte despre o ţară-ducat, locuită de români şi slavi şi condusă de românul *Gelou,* la finele secolului IX. Cercetările lui Aurel Decei au demonstrat că geograful *armean* Moise Chorenaţ'i, vieţuind în secolul IX, vorbeşte despre o „ţară necunoscută căreia îi zice *Balak'"* şi care se afla la nordul bulgarilor[35]. Termenul *Balak',* sinonim cu *valach, blach,* arată că era vorba despre o ţară românească. Ştirea spune că o populaţie romanică era aşezată, în secolul IX (ca şi anterior), în preajma Carpaţilor - identificabili cu Munţii Rifei - şi în regiunile dunărene. Această populaţie este diferită de bulgari şi de slavi, pe care geograful *armean* îi cunoaşte şi îi pomeneşte, spre deosebire de unguri, pe care încă nu-i menţionează şi nu-i cunoaşte în *Pannonia.* Dar *Geografia* armenească a lui Chorenaţ'i nu confirmă doar existenţa românilor în locurile unde ei trăiesc şi azi - cum o fac şi gestele ungare sau cronica de la Kiev - ci, în deplină concordanţă cu aceste izvoare, independente unul de altul, îi înfăţişează pe români ca trăind într-o *ţară românească*^. Aceasta înseamnă că românii aveau cel puţin o unitate teritorial-politică, o formaţiune a

---

Vezi opinia contrară la *Ibidem, p.* 184. " A.

Decei, *Relaţii,* p. 32, 104. *Ibidem,* p. 104.

menţionat deja, între Tisa* Mureş, Someş şi Porţile Meseşului ori, în general, Carpaţii Occidentali. Reşedinţa ducelui *Menumorut* era în cetatea Biharea *(Byhor),* la 14 km nord de Oradea de azi.

Cronica relatează înaintarea cetelor ungurilor spre sud şi popasurile succesive, însoţite de lupte, în vederea înstăpânirii asupra unor teritorii. Părăsind zona Ungului, *Arpdd* şi însoţitorii săi se aşază în zona *Zerenche* (Szerencs), cucerind regiunea până la râul *Souyou* (Sajo) şi la „cetatea de sare" *(castrum sălii,* Sovar)[41]. In continuare, *Arpdd* dispune să fie întărit hotarul cu ţara polonilor *{terra Polonorum)* şi să se construiască o cetate pentru pază. In acest scop, este trimisă spre nord-vest căpetenia *Borsu,* care ocupă zona, ia ostatici, pune semne de hotar, construieşte cetatea *Borsodşi* revine apoi, „cu mare bucurie", la ducele său[42].

După câtva timp, *Arpdd,* în urma sfatului cu apropiaţii săi, a trimis soli la *Menumorut,* la cetatea *Byhor* (Biharea), cu cererea ca ducele bihorean să-i cedeze pământul de la Someş până la hotarul Nirului şi până la Porţile Meseşului. Cererea, adresată în numele drepturilor „regelui" Attila, considerat strămoşul căpeteniei ungare, este însoţită de daruri şi prezentată de „neînfricaţii oşteni" *Usubuu,* tatăl lui *Zoloucu* şi *Velec,* înaintaşul episcopului *Turda,* ambii de neam nobil vechi, plecaţi din *Scithia* cu ducele *Almos^.* Solii lui *Arpdd* au trecut Tisa pe la vadul *Lucy* (Tiszalok), au ajuns la cetatea *Byhor,* l-au salutat pe ducele *Menumorut,* i-au prezentat darurile şi apoi au pretins, după cum ceruse *Arpdd,* o parte din ţară. *Menumorut* i-a primit cu bunăvoinţă, i-a încărcat cu felurite daruri şi, după trei zile, le-a cerut să se întoarcă acasă, dându-le următorul răspuns pentru *Arpdd:* „Spuneţi lui *Arpdd,* ducele Ungariei, domnul vostru, că îi suntem datori, ca un prieten unui prieten, cu toate cele ce-i sunt necesare, deoarece el este om străin şi lipsit de multe. Pământul însă, pe care l-a cerut bunăvoinţei noastre, nu i-l vom ceda niciodată, cît timp vom fi în viaţă. Şi am socotit nedemn că ducele *Sa/anus* i-a cedat foarte

---

Anonymus, cap. XVII.

"ibidern, cap. XVIII.

Ibidem, cap. XIX.

mult pământ, fie din dragoste, cum se spune, fie din frică, ceea ce se neagă. Noi însă, nici din dragoste, nici din frică, nu-i cedăm din pământ nici cât cuprinde o palmă, deşi a spus că ar fi dreptul lui. Şi vorbele lui nu ne tulbură inima, anume că ne-a spus că descinde din neamul regelui Attila, care era numit biciul lui Dumnezeu. Şi chiar dacă acela a răpit prin violenţă această fără de la strămoşul meu, acuma însă, grafie domnului meu, împăratul de la Constantinopol, nimeni nu poate să mi-o smulgă din mâinile mele"[44].

Răspunsul lui *Menumorut,* evident imaginat - ca formă de discurs în adresare directă - de către cronicar, cuprinde câteva elemente semnificative. Ducele bihorean are conştiinţa vechimii şi autohtoniei sale în comparaţie cu *Arpad,* care este „om străin". In al doilea rând, *Menumorut* se consideră un dinast care a moştenit tronul de la strămoşi, dreptul său fiind, prin aceasta, mai vechi decât al lui Attila. De altfel, bunicul său, *Morut,* este menţionat de *Anonymus*[45]. In al treilea rând, ducele bihorean se raporta la „domnul său", adică la suzeranul său, împăratul de la Constantinopol, pe care-l considera suficient garant al apărării formaţiunii sale. Ca principiu general, *Menumorut* avea dreptate, întrucât sub împăraţii macedoneni (867-1028), istoria cunoaşte apogeul statului bizantin[46]. împăratul Vasile I (867-886) reia ofensiva în Asia Mică şi extinde hotarele imperiului până la cursul superior al Eufratului, ocupă cetăţile Samosata şi Zapetra (873) şi desfăşoară campanii victorioase în Capadochia şi Cilicia (878-879). In acord cu tendinţa de restaurare a Imperiului Roman, bizantinii s-au îndreptat şi asupra Occidentului,Vasile I creând temele Longobardia şi Calabria, în dauna Imperiului Franc şi a arabilor (885-886)[47]. Este drept că, sub domnia împăratului Leon VI Filosoful (înţeleptul), între 886-913, politica balcanică a Bizanţului suferă o serie de lovituri din partea bulgarilor, conduşi de Simeon (893-927). Dar, până la urmă, sorţii sunt departe de a favoriza doar una din

---

Ibidem, cap. XX.

Ibidem, cap. XI.

St. Brezeanu, O *istorie,* p. 77, 82-90; L. Borcea, **I. Tepelea, *Menumorut,* p. 65-67.**

Ibidem.

tabere. Astfel, în vremea războiului bizantino-bulgar din 894-896, ţarul Simeon suferă o grea înfrângere din partea Bizanţului, prin mijlocirea triburilor nomade ale ungurilor (894) şi este obligat, în urma unei contraofensive combinate bizantine (pe uscat şi pe mare, la gurile Dunării), să încheie un armistiţiu (895). In 896, Simeon provoacă prin pecenegi înfrângerea şi dislocarea ungurilor din *Atelkuzu* - cum s-a văzut - şi reia ofensiva contra Bizanţului, obţinând o victorie decisivă[48].

Acestea însă nu erau motive pentru *Menumorut* să nu mai aibă încredere în împăratul de la Constantinopol, mai ales că, în 894, *Arpdd* şi cetele sale fuseseră un instrument în mâinile suveranului bizantin şi mai ales că ducele *Salanus* fusese ajutat de acest suveran. Prin urmare, elementele esenţiale ale răspunsului ducelui bihorean către *Arpdd* sunt verosimile.

Este însă firesc ca *Menumorut* să se fi bazat, în faţa inamicului, pe propriile forţe, pe propriul sistem de apărare. In cadrul acestui sistem, un rol important, aveau cetăţile *Byhor, Zotmar* (Satu Mare) şi *Zyloc* (Zalău), toate situate pe teritoriul de azi al României.

In urma răspunsului lui *Menumorut,* dus de solii *Usubuu* şi *Veluc* lui *Arpdd,* conducătorul maghiar a poruncit trimiterea unei „armate" contra semeţului duce. In fruntea oştii au fost orânduiţi *Tosu (Tasu),* tatăl lui *Lelu, Zobolsu,* fiul lui *Eleud, Tuhtum (Tuhutum),* tatăl lui *Horea,* şi *Zumbor,* din care se trage neamul lui *Moglout.* Aceştia, cu ceata lor, au trecut peste Tisa la vadul *Ladeo* (Tiszaladány) şi au înaintat spre valea Someşului inferior, unde şi-au aşezat tabăra, la locul numit ulterior *Zobolsu* (Szabolcs). Aici, spune cronica, aproape toţi locuitorii li s-au supus de bunăvoie şi şi-au dat copiii ca ostatici, „spre a nu suferi vreo nenorocire". *Menumorut* a fost înştiinţat prin fugari de invazie şi - spune *Anonymus* - a fost cuprins de groază la gândul că neamul lui *Arpdd* este urmaşul lui Attila. Astfel, cei mai mulţi locuitori s-au supus de bunăvoie[49].

Atunci *Zobolsu,* „convins de calitatea locului" şi cu aprobarea tuturor însoţitorilor săi, a săpat un şanţ şi a ridicat o puternică cetate

---

St. Brezeanu, O *istorie,* p. 86-87.

Anonymus, cap. XX.

de pământ, botezată după numele lui. Mai departe, căpeteniile cetei ungurilor au ales dintre locuitorii ţării pe slujitorii *(servientes)* acelei cetăţi, în care au lăsat şi oşteni unguri, conduşi de *Eculsu* (Ekolcs). Pregătiţi de drum mai departe, *Zobolsu* şi soţii săi au împărţit ceata triburilor lor în două: o coloană înaintează pe lângă râul Someş, spre cetatea Sătmar şi, de acolo, spre trecătoarea de la Porţile Meseşului, iar cealaltă jumătate a cetei urma să plece spre părţile Nirului, până la râul Er *(Umusoer)* şi la cetatea *Zyloc* (Zalău).

Prima parte a oştii, cu *Zobolsu* şi *Thosu* în frunte, a subjugat populaţii şi a înaintat pe lângă Someş, ajungând la locul numit mai apoi *Saruar* (Sarvar). Aici, *Thosu,* strângând mulţime de popor localnic, a construit o cetate de pământ, care s-a numit iniţial *Thosu,* iar ulterior *Saruvar.* Apoi, se spune că „la cererea poporului supus", *Thosu* a făcut să se ridice un târg *(forum)* între Nir şi Tisa, târg care a luat numele lui. Mai apoi, *Zobolsu* şi *Thosu* au ajuns la cetatea *Zotmar.* Aici, după o luptă şi după trei zile de asediu, a patra zi au reşit să pătrundă în cetate, unde ostaşii ducelui *Menumorut,* care au putut fi prinşi, au fost întemniţaţi, fiii locuitorilor au fost luaţi ca ostatici, iar câţiva soldaţi unguri au fost lăsaţi de pază[50]. In continuare, coloana aceasta s-a îndreptat spre Porţile Meseşului.

Tuhutum şi fiul său *Horea.,* aflaţi în fruntea celei de-a doua cete, s-au îndreptat spre pădurile Nirului, unde au supus mult popor, până la râul Er şi au ajuns la Zalău, fără să fi întâmpinat o împotrivire serioasă, *deoarece Menumorut* cu oastea sa se repliase pe Criş, probabil în vederea apărării *cetăţii Byhor.* De la Zalău, cei doi s-au îndreptat spre Meseş, unde s-au întâlnit cu *Zobolsu* şi *Thosu,* hotărând împreună ca marginea ţării ducelui *Arpdd (meta regniducis Arpdd)* să fie Poarta Meseşului. „Atunci locuitorii ţării, la porunca lor [a căpeteniilor ungureşti], au ridicat porţi de piatră şi au făcut o îngrăditură mare de copaci, la hotarul ţării [lui *Arpdd]"""*[l]. Cu alte cuvinte, pentru marcarea hotarului, întăriturile de piatră şi de lemn au fost ridicate de către localnici, care erau buni constructori şi

---

" Ibidem, cap. XXI. '

Ibidem, cap. XXII.

cunoscători ai locurilor[52]. Cronica menţionează că *Thosu, Zobolsu* şi *Tuhutum* erau foarte mândri de faptul că „au subjugat pentru domnul lor mai multe neamuri din ţara aceea [a lui *Menumorut^ (subiugaverunt domino suo fere plures nationes illius* terre)[33]. In acest moment, *Tuhutum* a plănuit să treacă „peste pădure", în ţara lui *Gelou.*

Intre timp, *Thosu* şi *Zobolsu,* după ce supuseseră populaţia de la Someş până la Criş, au pornit înapoi spre ducele *Arpad. Anonymus* spune că *Menumorut* nu li s-a opus iniţial deoarece se pregătea să meargăîn „Grecia" (adicăîn Imperiul Bizantin), probabil la suzeranul său, după ajutor. Dar după ce cetele ungureşti au coborât pe lângă râul Er, până la confluenţa acestuia cu Barcăul, şi-au schimbat direcţia spre sud, au ajuns la *Zeguholmu* (Szeghalom), unde soldaţii lui *Menumorut* le-au oprit şi înfrânt[54]. Apoi, inamicii au fost siliţi să se retragă spre Tisa, pe care au trecut-o pe la vadul *Drugma* (Dorogma), anunţându-i lui *Arpad* „bucuria salvării" *(gaudia salutis).* Cu alte cuvinte, primejdia pentru ei fusese mare.

Pentru o vreme, luptele ungurilor cu *Menumorut* au încetat. Apoi, după ce ungurii au jefuit ţara Pannoniei, Moravia, Carintia şi alte regiuni, în anul în care s-a născut fiul lui *Arpad, Zulta {Zoltdn), Usubuu* şi *Veluc* sunt iarăşi puşi în fruntea unei cete şi trimişi contra ducelui *Menumorut,* în Bihor. Aceştia trec Tisa pe la vadul *Beuldu* (Bold) şi îşi aşază tabăra lângă râul *Couroug* (Korogy), în aval de locul unde Crişul se varsă în Tisa'[5]. Aici, cetelor maghiare li se alătură secuii, caracterizaţi drept „vechi popoare ale regelui Athila", care şi-au dat fiii ca ostatici ungurilor şi au acceptat să lupte în avangarda oştii acestora *(inprima acte),* contra lui Menumorut[56]. Astfel, cetele ungare şi secuieşti trec împreună înot Crişul la *Mons Cervinus* (Muntele Cerbului, Szarvashalom) şi de aici, mergând călare, au ajuns la râul *Tekereu* (Tekero, afluent al Crişului, azi dispărut), unde şi-au aşezat iarăşi tabăra.

Ibidem.

" Ibidem, cap. XX\I\.

Ibidem, cap. XXVIII; L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit.,* p. 79.

Anonymus, cap. L; L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit.,* p. 82.

Anonymus, cap. L.

Anonymus arată în continuare că *Menumorut* „s-a temut grozav" de inamicii săi care înaintau şi nu a vrut să lupte cu ei în câmp deschis, deşi a luat o serie de măsuri de apărare. întâi, şi-a lăsat „mulţimea de oşteni" *(multitudinem militam)* să apere cetatea *Byhor,* apoi şi-a luat soţia şi fiica să le pună la adăpost în pădurea *Igfon* (probabil, codrii seculari care separau ţara lui *Menumorut* de ţara lui *Gelou).* E puţin verosimil ca *Menumorut* să fi fugit pur şi simplu din calea năvălitorilor, cum pretinde *Anonymus,* din dorinţa de a sublinia forţa ungurilor şi secuilor şi spaima pe care ei o provocau celor din jur. Se poate însă ca acţiunea ducelui de a-şi adăposti familia să fi lăsat impresia de retragere din faţa inamicului.

Atunci, *Usubuu* şi *Veluc* cu cetele lor s-au îndreptat spre cetatea Biharea şi şi-au aşezat tabăra lângă pârâul *Iouzas* (Crişul Mic). A treia zi, cele două oşti erau faţă în faţă: de o parte ungurii şi secuii, de cealaltă parte „soldaţi adunaţi din diferite neamuri" *(milites congregati ex diversis nationibusf*, sub steagul ducatului bihorean, aflaţi de-a lungul palisadelor şi în turnuri. Toţi dispuneau de arcuri şi săgeţi, dar ungurii aveau în plus şi mijloace de asediu, anume baliste. Luptele au durat 12 zile, vreme în care dintre unguri au murit 20, dintre secui 15, iar dintre cei asediaţi 125. Numărul morţilor, în ambele tabere, este mic, dar poate să fie apropiat de realitate. Se pare că nici una din tabere nu a aruncat în luptă mai mult de 1.000 de soldaţi. La unguri, fiecare conducător de gintă trebuia să se prezinte la oaste cu 400 de călăreţi, care, adunaţi, formau numărul total al oastei, de circa 20.000, dat de Dzaihani, dacă se ţine seamă de faptul că erau 52 de ginţi. Contra lui *Menumorut* au fost trimişi doi conducători de gintă -*Usubuu* şi *Veluc* - adică vreo 800 de oameni, la care se vor fi adăugat vreo 200 de secui[58]. In general, în acele timpuri confruntările militare nu antrenau efective numeroase. Luptătorii nomazi păreau mai mulţi şi datorită obiceiului lor de a duce cu ei în bătălii mai mulţi cai, pentru a crea panică şi pentru a-şi transporta prada[59]. Exagerarea numărului

---

Ibidem, cap. LI.

L. Borcea, I. Ţepelea, *op. dt.,* p. 84-85.

Ibidem, p. 85.

nomazilor provenea şi din maniera de a lupta prin şarje rapide ale oştenilor călări şi din cruzimea lor, care sporea groaza şi îi făcea pe martori să-i creadă mai mulţi decât erau.

In a treisprezecea zi de luptă, după ce asediatorii umpluseră şanţurile cetăţii şi se pregăteau să aşeze scări pe „ziduri", ostaşii ducelui *Menumorut* hotărâsc să înceteze rezistenţa şi deschid porţile. In acest moment, narează cronica, *Menumorut,* care odinioară, „cu inimă ca de bulgar, cu trufie" *(Bulgarico corde, superbe),* îi refuzase lui *Arpdd* chiar şi o palmă din pământul său, se închină ducelui ungur şi e de acord să-şi căsătorească fata cu *Zulta,* fiul lui *Arpdd. Usubuu* şi *Velec* duc această veste stăpânului lor, care, sfătuindu-se cu fruntaşii săi, a fost de acord cu plănuita căsătorie şi cu închinarea lui *Menumorut,* pe care l-a lăsat în continuare conducător în cetatea *Byhor*[i0]. *Velec* a primit drept răsplată, în partea de sud-est a ducatului, Zarandul (poate numai cetatea cu acest nume), iar *Usubuu* a fost dăruit cu cetatea Veszprem, la nord de lacul Balaton[61].

Se spune apoi că, în 907, *Arpdd* „a părăsit această lume", după ce, nu cu mult înainte, murise şi *Menumorut,* „fără vreun fiu şi a lăsat în întregime ţara, în pace, ginerelui său *Zulta"*[a].

Conform relatărilor cronicii, războiul contra ducatului Crişanei a cunoscut trei etape:

- prima expediţie militară, din direcţia nord-est spre sud-est, duce la atacarea teritoriului dintre râurile Er şi Someş, cu cetatea Sătmar, până sub Munţii Meseş şi până la Zalău;
- a doua expediţie este o continuare a primeia, din direcţia nord-est spre nord-vest, de-a lungul râului Er, încheiată cu înfrângerea cetei ungurilor la Szeghalom;
- a treia, în care avangarda oştii era formată din secui, e orientată dinspre sud spre nord-est şi duce la căderea şi jefuirea cetăţii Biharea[63].

Menţionăm că, în ciuda „spaimei" şi „groazei" care, conform lui *Anonymus,* îi cuprinseseră pe locuitorii ducatului şi pe duce însuşi,

---

Anonymus, cap. LI. *Ibideni,* cap. LII.

Ibidem. L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit.,* p. 86.

în fiecare etapă au avut loc lupte armate şi rezistenţe ale populaţiei. Intre a doua şi a treia expediţie a trecut un timp mai îndelungat, poate şi datorită urmărilor înfrângerii ungurilor la Szeghalom[64].

Desigur, se poate pune problema gradului de verosimilitate şi de exactitate al relatărilor lui *Anonymus.* In acest sens, mărturiile arheologice, toponimice, numismatice, onomastice, etnologice sunt edificatoare.

Săpăturile arheologice efectuate la Biharea încă în a doua jumătate a secolului XIX au demonstrat că acolo era centrul (cetatea *Byhor)* formaţiunii politice a lui *Menumorut".* S-au descoperit la Biharea şi în jurul ei urme traco-daco-getice. Cetatea era de formă dreptunghiulară, era înconjurată de apă, avea puternice valuri de pământ, continuate prin întărituri în sistem palisadă, cu bastioane pe latura de vest, ale căror urme se mai vedeau la sfârşitul secolului XIX. Grosimea valurilor era de până la 33 m, lăţimea şanţurilor mergea până la 20 m, iar suprafaţa cetăţii era de 17.250 mp, ceea ce o aşază alături de cele mai mari cetăţi din acea vreme de pe teritoriul României, cum erau Dăbâca sau Moreşti. Săpăturile dintre anii 1973-1984 au demonstrat o continuitate de locuire în cetate din epoca dacică şi daco-romană până pe vremea lui *Menumorut* şi ulterior, când, prin apariţia Orăzii în apropiere, s-a ajuns la un proces de decădere. Analizând forma cetăţii, Sever Dumitraşcu a ajuns la concluzia că aceasta indică „o origine sudică, remanent romană sau mai degrabă bizantină, deosebită de cetăţile slave din centrul Europei, de tipul Stare Mesto-Mikulcice, care au forme neregulate, arhaice"[66]. Ceramica descoperită la Biharea este de factură locală, lucrată la roata rapidă şi ornamentată cu benzi de linii simple şi în val, dar completată sporadic si cu elemente de factură bizantină[67].

Luptele purtate la Biharea, la începutul secolului X, au fost confirmate şi de săpăturile arheologice: în apropierea cetăţii s-au găsit

---

Ibidem, p. 86-87.

Ibidem, p. 67-70.

Vezi studiile lui S. Dumitrajcu, *Descoperiri,* passim; *Descoperiri 1979,* passim.

S. Dumitraşcu, *Ceramica,* passim.

morminte de călăreţi unguri, cu arme, podoabe, piese de harnaşament şi capete de cal depuse la picioarele celor înhumaţi; în alte puncte din vecinătate s-au descoperit alte urme aparţinătoare călăreţilor nomazi, rnai ales arme[68].

Conform unor cercetări de teren, cele mai multe nesistematice, s-au mai semnalat cetăţi de pământ pe Crişul Repede, pe valea Crişului Inferior, în pădurile Nirului, în mlaştinile Erului, Barcăului, pe valea Crişului Negru, pe cea a Crişului Alb, deopotrivă în România şi Ungaria[69]. Unele dintre ele se află chiar în locuri menţionate de *Anonymus,* despre altele nu se poate spune în mod cert că au funcţionat în epoca lui *Menumorut.*

In general, toponimia indicată de Notarul Anonim este corectă: toate vadurile Tisei, râurile, locurile, aşezările menţionate de el există şi astăzi sau au existat în evul mediu. Onomastica, de asemenea, se raportează la personaje reale, multe cunoscute şi din alte surse ca strămoşi ai unor familii maghiare reale. Cea mai mare parte a onomasticii s-a convertit în toponimie, corespondentele fiind întotdeauna verificabile. Numele lui *Menumorut,* indiferent de semnificaţia sa, nelămurită pe deplin[70], ca şi cel al presupusului său bunic *(Moruth, Maroth, Morut)* se întâlnesc şi ulterior în onomastică şi toponimie. Astfel, la 1261, este amintit documentar un anume *Cyrill,* fiul lui *Almus,* din neamul *Marouth,* iar la 1336 sunt pomeniţi *Andreas* şi *Blasius,* fiii lui *Petru,* din aşezarea *Maroch,* greu de localizat. Au existat patru localităţi legate de numele ducelui bihorean, din care două - una la 8 km de cetatea Bihanea, cealaltă în raza comunei Săcuieni *(Marotlaka)* - au dispărut. Cele păstrate până azi sunt *Marothlaka* (azi Morlaca, jud. Cluj) şi *Maroth* (azi Moroda, jud. Arad). Toate aceste aşezări aparţineau ducatului lui *Menumorut.* O vie a unui magistru *Marauth* apare şi în hotarul Orăzii în secolul XIV[72].

L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit.,p.* 86. " *Ibidem,* p. 70-73. N. Drăganu, *op. cit.,* p. 289. L. Borcea, I. Ţepelea, *op.* cit., p. 95. T.I. Roşu, *Oradea,* p. 95. Lucrarea **conţine ipoteze şi concluzii neverificate.**

De o mare importanţă este chestiunea structurii etnice a ţării lui *Menumorut.* Ceea ce se ştie sigur este că această structură era relativ eterogenă. In câteva Jocuri, *Anonymus* menţionează „diverse neamuri" în legătură cu acest ducat. La un moment dat, cronicarul spune că ţara lui *Menumorut* era locuită şi de nişte neamuri ce sunt numite *cozar* (poate cazări): *terram illam habitarentgentesquidicuntur Cozar*[73].

Conform lui *Anonymus,* cum s-a văzut, în Crişana au ajuns şi cete de secui, care în momentul reluării luptelor pentru asediul cetăţii Biharea s-au situat în avangarda oştirii trimise de *Arpdd.*

Simon de Keza, care a trăit în Bihor, spune şi el că secuii erau urmaşii direcţi ai hunilor rămaşi în *Pannonia (Hunnorum sunt residui),* dar că ei le-au ieşit înainte ungurilor, când aceştia au pătruns în viitoarea lor patrie, pe care au ocupat-o împreună[7]". „Şi după ce au cucerit împreună *Pannonia,* ei [secuii] au primit o parte din aceasta, dar nu în Câmpia Pannoniei, ci în munţii de margine, unde au avut aceeaşi soartă cu românii. De aceea, amestecaţi cu românii, se spune că se folosesc de literele acestora."[75]

Prin urmare, deopotrivă *Anonymus* şi Simon de Keza îi menţionează pe secui în legătură cu cucerirea viitoarei ţări a ungurilor. *Anonymus* îi plasează pe secui în Crişana, înainte de încheierea ostilităţilor cu oastea lui *Menumorut.* Tot notarul lui *Bela* precizează că în timpul lui *Arpdd,* hotarul *(confinium)* spre răsărit al zonei controlate de unguri fusese stabilit la Porţile Meseşului. Prin urmare, „munţii de margine" unde secuii i-au găsit pe români, cu care „au avut aceeaşi soartă" şi de la care au învăţat scrisul, trebuie să fie versanţii apuseni ai Carpaţiior Occidentali şi dealurile subcarpatice din această zonă. De altfel, câteva toponime de aici - Săcuieni, Tileagd, Sititelec -, ca şi centurionatul *Sceculzaz,* menţionat la Biharea în 1217, evocă prezenţa secuilor în regiune[76]. Se poate presupune că, după căderea Biharei, o parte a secuilor au rămas pe loc şi au convieţuit

---

[73] *Anonymus,* cap. XI. *Simon de Keza, p.* 36-37. *Ibidem.* L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit., p.* 83.

cu românii băştinaşi, până în secolul XI, când a început cucerirea efectivă a Transilvaniei. Mai târziu, după ce secuii au fost aşezaţi de unguri în estul Transilvaniei, ei vor convieţui iarăşi cu românii de acolo şi vor lupta alături de români contra tătarilor[77].

Pe de altă parte, revenind la structura etnică generală, trebuie să presupunem că şi în Câmpia Tisei, ca şi în restul Pannoniei, locuiau slavi, bulgari şi români (adică agricultori şi păstori, urmaşi ai romanilor); la aceştia trebuie să adăugăm şi elemente avare rămase după căderea Khaganatului Avar.

Prin urmare, recapitulând, se poate spune că structura etnică a ducatului cuprins între Tisa, Carpaţii Apuseni-Pădurea *Igfon,* Mureş şi Someş era următoarea:

- români, urmaşi ai geto-dacilor romanizaţi în vremea stăpânirii romane şi ulterior (o parte a ducatului fusese inclusă în Dacia Romană);
- slavi, bulgari, avari, ajunşi aici ca urmare a migraţiilor şi a extin derii dominaţiei vremelnice a unor state „barbare" asupra Pannoniei;
- secui, khazari, legaţi de invazia ungurilor, dar prezenţi, probabil, în Câmpia Dunării mijlocii şi a Tisei înainte de această invazie.

Ca urmare a acestei structuri şi a lipsei mărturiilor directe, chestiunea etniei lui *Menumorut* este dificil de rezolvat. Numele ca atare are formă maghiară, după cum precizează *Anonymus,* formă căpătată ulterior, după 900. Se ştie că, în maghiara medievală, *Morot, Morout* (adică Marot) însemna morav[78]. Tot în maghiară *men* înseamnă armăsar[79], ceea ce nu demonstrează însă că numele ducelui bihorean vine din acel termen. Să admitem *căMenumorut* a fost numit de unguri cu un nume care înseamnă, în esenţă, slav moravian. Se mai ştie despre el că a răspuns soliei lui *Arpdd* „cu o inimă ca de bulgar" şi că în ţara lui trăiau şi khazari, români, avari etc. In aceste condiţii, originea sa etnică este imposibil de precizat. De altfel, în cazul conducătorilor români de mai târziu, cu nume neromâneşti, ca *Litovoi, Seneslau.,*

V. Spinei, *Moldova,* p. 161.

N. Drăganu, *op. cit.,* p. 289, nota 1; Gy. Gyorffy, *Formation,* p. 31.

79 N. Drăganu, *op. cit.,* p. 289, nota 1.

Basarab etc, dacă izvoarele nu ar fi menţionat direct, *expressis verbis,* că ei erau voievozi ai românilor, ne-am afla în aceeaşi situaţie ca şi cu *Menumorut.* Din această perspectivă, ducele bihorean ar fi putut foarte bine să fie şi român. Dar nu acest lucru este important, ci faptul că el a domnit peste mai multe neamuri - inclusiv români - într-o regiune cu o numeroasă populaţie românească în evul mediu şi ulterior, regiune care, în mare măsură, este azi parte a României.

Conform relatărilor izvoarelor şi cercetărilor arheologice, în secolul IX fiinţa pe teritoriul Crişanei o formaţiune politică, un stat incipient, aflat pe acelaşi nivel de evoluţie ca majoritatea alcătuirilor politico-militare din epocă şi din regiune. Nu este vorba despre o uniune de triburi nomade, ci despre un aşezământ statornic, numit *terra* sau *regnum.* Izvoarele vorbesc mereu despre mulţimea de locuitori statornici, răspândiţi peste tot. Aceştia cultivau pământul, creşteau animale, ridicau cetăţi, ştiau să facă fortificaţii de piatră şi din trunchiuri de copaci *(indagines* sau prisăci), luptau cu arcuri şi săgeţi. Conform lui *Anonymus,* ţara avea trei fortificaţii principale pe care le-au atacat ungurii (Biharea, Sătmar şi Zalău) şi care există şi astăzi ca toponime, desigur cu alte rosturi decât la anul 900.

Ţara lui *Menumorut* a fost *atacată,* şi, până la urmă, în ciuda rezistenţei locuitorilor, supusă, dar nu cucerită. Trebuie să admitem, împreună cu Lucien Musset, că la acea dată ungurii, în afara câmpiei întinse numite de ei Alfold, nu puteau fi stăpânitori şi cuceritori ai unor popoare şi populaţii sedentare. Cum s-a văzut, ducatul bihorean, departe de a fi un *desertum,* era locuit de o numeroasă populaţie. De altfel, din cronică reiese că, în jur de 900, ungurii au organizat doar expediţii de jaf, de pradă, căutând în paralel păşuni bune pentru turmele lor. *Anonymus* aminteşte des prăzile bune cu care se întorceau luptătorii unguri la ducele lor suprem. Pentru stadiul societăţii ungare nomade din acea vreme şi pentru criteriile după care se aprecia „bunătatea" unei ţări, este relevantă cererea lui *A rpdd* către ducele *Salanus,* anume ca acesta din urmă să-i trimită „două ulcioare pline cu apă de Dunăre şi un braţ de iarbă din câmpia nisipoasă de la *Olpar",* pentru ca şeful ungur să vadă dacă iarba din prundişul *Olpar* (Alpar) este mai bună decât iarba din *Scithia* şi dacă apa de Dunăre este mai bună

decât cea de *Thanais* (Don)[80]. Episodul este simptomatic pentru mentalitatea populaţiilor nomade. Cert este că Crişana, supusă de însuşi *Menumorut* lui *Arpâd,* a rămas în mare măsură sub autoritatea celui dintâi, în urma înţelegerii încheiate. Dar era vorba doar de un control maghiar, deoarece Ungaria, în acel timp, nici nu era constituită ca stat. Chestiunea stăpânirii asupra ducatului bihorean era reglementată, la moartea lui *Menumorut,* ca o problemă de moştenire de familie. *Anonymus* pare să spună că ducatul i-a rămas lui *Tiuita,* ginerele lui *Menumorut,* numai fiindcă acesta din urmă nu a avut un urmaş masculin.

Din cronici nu reiese clar care era situaţia confesională în ducatul Crişanei, dar există totuşi unele indicii în acest sens. De pildă, se ştie cert că, în vreme ce ungurii erau încă păgâni şi urmau să rămână aşa încă aproximativ 100 de ani, românii erau cu siguranţă creştini şi cunoşteau scrisul („literele") de o anume factură, pe care l-au preluat şi secuii. Tot păgâni erau şi secuii şi khazarii, în vreme ce, în rândul avarilor, slavilor şi bulgarilor, se poate admite prezenţa parţială a cuvântului Domnului, după ce la 787, la sinodul de la Niceea, participa un episcop al avariţienilor[81] şi în condiţiile în care bulgarii erau oficial creştinaţi, iar Kiril cu Metodiu plecaseră demult în Moravia Mare.

Despre *Menumorut,* iarăşi nu se poate spune nimic cu certitudine. Faptul că el era în legături de vasalitate cu împăratul de la Constantinopol ar putea însemna că era şi creştin, dar nu neapărat. La fel, faptul că ducele avea mai multe concubine *(plures habebat amicasf,* cum pretinde *Anonymus,* nu înseamnă cu necesitate că el era păgân. In vremurile acelea mai ales, dar şi ulterior, aspectele legate de căsătorie erau departe de a fi foarte riguroase chiar şi la marcanţi conducători creştini sau, cu deosebire, la ei.

Dacă cronicile nu permit încheieri clare, izvoarele documentare, deşi ceva mai târzii, sunt edificatoare şi sub aspect religios. Astfel, in

---

" *Anonymus,* cap. XIV. M. Rusu, *Consideraţii,* p. 184, *Anonymus,* cap. XI.

două documente din 1204 şi 1205, papa Inocenţiu III vorbeşte despre unele mănăstiri ortodoxe aflate în stare de decadenţă în dieceza episcopului catolic de Oradea, precum şi despre un episcopat de rit grecesc, aflat în „ţara fiilor cnezului Bâlea" *(quidam episcopatus in terra filiorum Bele knese),* episcopat care, probabil, ţinea de Patriarhia din Constantinopol şi trebuia adus sub ascultarea bisericii romane[83]. După contextul în care a fost emis documentul din 1205 şi după detaliile cuprinse în el (destinatarul era arhiepiscopul de Kalocsa), se crede că „ţara" fiilor cnezului *Bâlea* era situată în zona Orăzii sau, mai larg, a Crişanei şi Sătmarului. In acea zonă şi la acea dată, o formaţiune condusă de cnezi şi locuită de ortodocşi nu putea să aparţină decât românilor. Potrivit unor mărturii papale din secolul XIV, cetatea Medieş (Medieşu Aurit) şi ţinutul din jur (lângă Sătmar) au fost cucerite din mâinile românilor „schismatici" *{de manibus Vallacorum scismaticorum),* de către un rege al Ungariei, în vremuri îndepărtate, înainte de un anumit conciliu general[84]. Această cucerire s-a putut produce înaintea conciliului general din 1179 sau înaintea celui din 1215 (Lateran IV). Este mai probabil ca actul să se fi produs între 1204 - anul declanşării valului antiortodox prin Cruciada a IV-a - şi 1215, data pomenitului conciliu general, poate chiar în 1204, sub regele Emeric (1196-1204), care moare la 30 noiembrie, în anul menţionat[83]. Prin urmare, în secolul XIV este înregistrată *o puternică tradiţie despre vechimea românilor ortodocşi în zona de nord a ducatului lui Menumorut şi despre faptul că ei rămăseseră până târziu stăpâni ai cetăţii Medieş şi ai ţinutului înconjurător* fdistrictus Megyes,!, *bunuri de care fuseseră deposedaţi de un rege al Ungariei şi de către slujitorii săi înainte de 1215.*

Aceste mărturii privitoare la credinţa ortodoxă, la ierarhia ortodoxă, la cetăţi şi districte stăpânite de români ortodocşi în fostul ducat al lui *Menumorut,* la începutul secolului XIII, arată clar vechimea romanilor în aceste locuri. Existenţa unui district stăpânit de românii

---

13

loan-A. Pop, *op. cit.,* p. 15.

Ff- Pali, *Romanians,* passim; Ioan-A. Pop, *op. cit.,* p. 14-15.

Ş- Papacostea, *Românii,* p. 73-74.

„schismatici", a unei ţări sau formaţiuni politice conduse de un cnez, formaţiune în care funcţiona o episcopie de rit răsăritean după 1200, arată, de fapt, cât de firavă şi de inconsistentă fusese acţiunea de „cucerire" a ungurilor în zonă, la începutul secolului X şi chiar ulterior. Despre un control al ungurilor în Crişana, în zona de apus a fostului ducat, se poate vorbi încă din secolul X, mai ales după ce, la 955, expediţiile apusene ale cetelor lor au încetat. însă cucerirea efectivă şi organizarea teritoriului cucerit s-au produs mai târziu şi treptat, din moment ce, după 1200, sunt menţionate realităţi politico-religioase româneşti, de natura celor înfăţişate mai sus.

Este greu de spus, dacă se ţine seamă doar de izvoarele scrise, care era stadiul de evoluţie social-economică a lumii bihorene în jurul anului 900. Sunt însă indicii ale unui proces de feudalizare incipientă, pe care arheologia îl surprinde mai fidel şi care se va accentua pe parcurs. *Menumorut* era vasalul împăratului bizantin şi, la rândul său, avea şi el vasali pe fruntaşii ducatului, comandanţii cetăţilor etc. Atacul ungurilor de după 900 a tulburat într-un fel ordinea firească a lucrurilor, dar, cum s-a văzut, impactul a fost de scurtă durată. Timp de peste un secol şi jumătate după luptele de la Biharea nu se mai cunoaşte nici o informaţie despre prezenţa ungurilor sau secuilor în zonă. Cele câteva zeci de morminte de călăreţi unguri, grupate în jurul unor fortificaţii, dovedesc doar că aceştia au căzut în luptă[86].

La scurt timp după atacarea Bihariei, conducătorul triburilor maghiare, *Arpdd,* a murit (907). Fiul său, *Zulta,* fiind doar un copil, au început lupte pentru întâietate şi s-au manifestat tendinţe centrifugale ale şefilor triburilor. In cele din urmă, s-a impus *Bulcsu,* care a păstrat unitatea triburilor prin expediţii de pradă spre vest şi sud, oprite numai în 955, prin marea înfrângere de la Lechfeld.

Cu timpul, după 955, societatea ungară trece printr-o serie de schimbări structurale. Prada încetează să mai fie principala sursă de venit, triburile se sedentarizează, sub influenţa Apusului şi a populaţiilor premaghiare din *Pannonia* şi din vecinătate (slavi, români ş.a.). Procesul de feudalizare se accentuează, astfel că se ajunge la fondarea

---

L. Borcea, I. Ţepelea, *op. cit.,* p. 87.

statului propriu-zis, etapă marcată oficial prin creştinarea şi încoronarea ca rege a lui *Va/k* (997-1000), devenit Ştefan I (1000-1038) şi ulterior sanctificat. Noul stat este numit regat apostolic şi primeşte de la papalitate misiunea de convertire a păgânilor şi „schismaticilor".

Şefii ginţilor şi triburilor, căpeteniile aristocraţiei maghiare devin beneficiarii unor feude, dăruite de rege pentru fidele servicii, prioritar militare. Ei devin reprezentanţi ai regelui în teritoriu, în fruntea unor „comitate castrense" *(comitatus castri),* deşi unii dintre ei rămâneau mai departe în preajma regelui, după practica deţinerii de dregătorii *in partibui*[7].

Un astfel de comitat castrens, creat pe ruinele ducatului lui *Menumorut,* îşi avea reşedinţa la Biharea şi fusese fondat, probabil, în a doua jumătate a secolului XI.

După tradiţie şi în acord cu unele mărturii scrise, episcopia de Oradea s-a întemeiat sub Ladislau I (1077-1095)[88]. Un document provenit din jurul anului 1067 pomeneşte un funcţionar (pristald) al comitelui Ştefan de Bihor, dar cele două instituţii, comitatul şi episcopia, funcţionau sigur la 1111, când sunt menţionaţi episcopul Syxtus şi cornitele Saul de Bihor[89]. Intre timp, după 1067, *Cronica pictată de la Viena relatează* despre devastarea întregii zone a Nirului până la cetatea Biharea de către „cumani" (de fapt, pecenegi)[90]. Cu timpul, mai ales în secolul XIII, colonizările de populaţie ungurească în Crişana cresc în intensitate. Până la urmă, comitatul Bihor a ajuns să cuprindă numai nucleul fostului ducat al lui *Menumorut,* zone întregi din acesta intrând în componenţa altor comitate (Zarand, Satu Mare, Solnoc etc).

Cum s-a demonstrat, organizarea comitatelor şi instituirea controlului regatului şi al bisericii catolice asupra zonei nu au putut desfiinţa vechile instituţii şi realităţi româneşti din Crişana. Românii îşi continuă viaţa în cadrul bisericii ortodoxe şi al măruntelor lor

---

Vezi *Ibidem,* p. 89-91.

!!

Istoria, p. 83-84.

«9

Ibidem, p. 92.

90

Ibidem.

formaţiuni - cnezate, voievodate - numite uneori de oficialitate districte. Numai în comitatul Bihor, sursele menţionează, în întreg evul mediu, zeci de cnezate şi voievodate româneşti, organizate după vechea tradiţie[91], precum şi districtele Beiuş, Suplac, Coleşerul Mic, Călata de Mijloc etc.[92]

Desigur, românii, ca vechi stăpâni ai locurilor, după instaurarea temeinică a dominaţiei ungare, au fost deposedaţi de bunurile lor, obligaţi să se replieze în anumite zone, să se adapteze rigorilor feudalismului apusean. Lor li s-au confiscat mereu bunuri, li s-au restrâns ori anulat vechi libertăţi şi li s-a prigonit biserica. In pofida tuturor acestora, realităţile româneşti au continuat să existe, iar instituţiile românilor au continuat să funcţioneze, chiar şi în forme modeste şi adaptate[95].

3.5. Ducatul lui Glad

Existenţa ducatului lui *Glad-Ahtum* este confirmată de două izvoare independente, anume de *Gesta Hungarorum* a lui *Anonymus* şi de *Legenda Sandi Gerardi.*

Conform notarului lui *Bila* şi cercetărilor istorice, ducele *Glad* stăpânea teritoriul Banatului de mai târziu, adică o zonă cuprinsă între Mureş, Tisa, Dunăre şi Carpaţi sau, cum spune chiar textul cronicii, *Glad* „îşi avea domnia de la râul Mureş până la cetatea *Horom"*[1].

Acest teritoriu făcuse parte în întregime din provincia romană *Dacia,* întemeiată de Traian, şi suferise un intens proces de romanizare[2]. In legătură cu Banatul nu se poate vorbi decât la modul relativ despre retragerea aureliană, deoarece sudul regiunii a rămas

---

Şt. Pascu, *Voievodatul,* III, p. 525-531.

[92] *Ibidem,* IV, p. 64-65.

Ioan-A. Pop, *Instituţii,* p. 163-179. *Anonymus,* cap. XLIV. Doina Benea, *Din istoria,* passim; D. **Protase, *Autohtonii,* p. 228-252.**

Blachi ac pastores
Romanorum
Sclavi

Ducatul lui Menumorut

După Cronica lui Anonymus

C = castrum (cetate)
F = flumen (râu)
M= mons (munte, deal)
P = portus (port, vad)
S = silva (pădure)
x = luptă
Sycli = populație, popor, etnie

s

i

secole la rând, după 271-275, sub control roman şi romano-bizantin. Cercetările arheologice au demonstrat că populaţia daco-romană, strămânească şi românească şi-a continuat, în condiţii dificile, existenţa în Banat şi în perioada migraţiilor[3].

Evident, ungurii, după invadarea Pannoniei, şi-au îndreptat atenţia şi spre Banat, în primul rând, din dorinţa procurării prăzii. *Anonymus* spune că *Arpdd* şi soţii săi au ajuns la un moment dat în insula *Sepel* (Csepel), unde au rămas din aprilie până în octombrie, după obiceiul crescătorilor de animale. Iar apoi, ieşind din insulă, au hotărât să meargă peste Dunăre, să cucerească ţara Pannoniei şi să pornească după aceea război contra carintienilor şi să se pregătească să meargă în ţinuturile de la graniţa Lombardiei[4]. Dar înainte de a face acestea, relatează cronica, ducele *Arpdd* şi fruntaşii săi au decis „să trimită o oaste contra ducelui *Glad".*

In acest scop, au fost trimişi în fruntea unei cete *Zuardu, Cadusa* şi *Boyta, „care,* după ce şi-au luat rămas bun, au plecat călare, au trecut peste Tisa la *Kenes?ia* (Kanizsa) şi au descălecat lângă râul *Seztnreg* (Csesztreg)"[3], un afluent al Tisei inferioare. Se precizează că nu s-a aflat deocamdată nici o oaste care să se ridice contra lor, deoarece toţi oamenii din acea ţară erau speriaţi. De la *Seztnreg,* cetele ungare au plecat spre părţile Begăi *(Beguey),* unde au rămas două săptămâni, timp în care locuitorii dintre Mureş şi Timiş li s-au supus şi şi-au dat fiii ca ostatici. Drumul atacatorilor a continuat spre râul Timiş, unde şi-au aşezat tabără, lângă locul numit Vadul Nisipurilor *(Vadum Arenamrrif.* Dar, când au voit să treacă Timişul, le-a ieşit înainte *G/ad,* „ducele acelei patrii" *{dux Mim patrie),* „împreună cu o mare armată de călăreţi şi pedestraşi [alcătuită] cu ajutorul cumanilor, bulgarilor şi românilor" *(cum magno exercitu equitum et peditum,*

Vezi rezultatele cercetărilor arheologice efectuate deM. Rusu, Al. Rădulescu, M. Barbu, M. Zdroba, A. Bejan, D. Ţeicu j.a., publicate, cu precădere, în revistele *Tibiscum* fi

Anonymus, cap. XLIV.

Ibidem.

Ibidem.

A

adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum)[7]. întâmplările s-au derulat, în continuare, cu repeziciune. O zi întreagă, cele două oşti au stat faţă în faţă cu râul între ele, fără ca vreuna să-l poată trece. Apoi, *Zuardu* l-a trimis pe fratele său *Cadusa,* cu jumătate din ceată, să coboare pe râu şi să treacă apa pe ascuns, căzând în spatele inamicului. Aşa s-a şi întâmplat, astfel că jumătate din oastea ungurilor, conduşi de *Cadusa,* era peste râu, pe aceeaşi parte cu oastea lui *Glad,* iar cealaltă jumătate a oştii. în frunte cu *Zuardu,* trecea înot râul, spre a-l învălui pe inamic. In acest fel, ungurii au obţinut o mare victorie *(victoriam magnamf.* Pentru a fi mai elocvent în legătură cu victoria, cronicarul adaugă: „Şi în această luptă au murit doi duci ai cumanilor şi trei cneji ai bulgarilor şi însuşi *Glad,* ducele lor, numai cu fuga a scăpat, iar armata sa s-a topit ca ceara faţă cu focul şi a pierit de ascuţişul săbiilor"[9].

In urma victoriei, *Zuardu, Cadusa* şi *Boyta* au părăsit locul şi s-au îndreptat spre hotarele bulgarilor *(versus fines Bulgarorum)* şi şi-au aşezat tabăra lângă râul *Ponoucea* (Panyoca, de fapt, un braţ al Dunării). *Glad* s-a refugiat în cetatea sa *Keve (Kuvin, Cuviri),* care curând a fost asediată de urmăritori vreme de trei zile şi apoi s-a încercat luarea ei cu asalt. In faţa acestei situaţii, ducele *Glad* a trimis soli şi a cerut pace, supunându-se şi făcând daruri atacatorilor. De aici, ungurii şi-au continuat drumul spre cetatea *Urscia* (Orşova sau, după unele opinii, Vârşeţ), pe care au cucerit-o, de asemenea, locuind în ea timp de o lună. *Boyta,* cu o parte din armată, cu ostaticii şi cu prăzile, a fost trimis *\aArpdd.* Tot la acesta, capii oastei ungare din Banat ar fi trimis o solie, pentru a cere permisiunea să meargă în Grecia şi să cucerească toată Macedonia, „de la Dunăre până la Marea Neagră" *{a Danubto usque ad Nigrum Mare),* „fiindcă ungurii, în acel timp, atât de mult se bucurau de vărsarea sângelui omenesc ca şi lipitoarea"[10]. Ducele *Arpdd*

Ibidem.

Ibiâem.

Ibidem.

Ibidem.

a lăudat faptele lor de arme şi le-a dat permisiunea (lui *Zuardu* şi *Cadusa)* de a se duce în Grecia şi de a supune ţara.

înainte de a vorbi despre atacarea Banatului, autorul prezintă formaţiunile politice sau statele incipiente găsite de unguri în regiune, când ei au descins dinspre Rutenia. Cu acest prilej, se dau următoarele detalii despre tara lui *Glad:* „In ţara care se întinde de la râul Mureş până la cetatea *Urscia* o ocupase dinainte un anume duce cu numele *Glad,* ieşit cu ajutorul cumanilor din cetatea Vidin, din ai cărui urmaşi s-a născut Ohtum, pe care mai târziu, după un lung timp, în vremea regelui Ştefan cel Sfânt, 1-a omorât, în cetatea sa de lângă Mureş, *Sunad* (Csanad), fiul lui *Dobuca (Doboka),* nepotul regelui, deoarece i-a fost în toate adversar numitului rege. Lui [lui Sunad], numitul rege, pentru bunul lui serviciu, i-a dăruit o soţie şi cetatea [lui] Ohtum cu toate aparţinătoarele sale [...]. Această cetate se numeşte acum Sunad (Cenad)"[11].

O problemă specială în legătură cu ducatul lui *Glad* este datarea expediţiei prin care căpeteniile ungare au încercat să supună această ţară. Până la un punct, lucrurile par clare, deoarece *Anonymus* spune că *Arpad* însuşi a hotărât trimiterea oştii contra lui *Glad,* ceea ce înseamnă că expediţia a fost înainte de 907 (când a murit *Arpdd).* Numai că acelaşi *Anonymus* relatează, în finalul capitolului despre ţara lui *Glad,* că după supunerea Banatului, *Zuardu şi Cadusa* au pornit spre sudul Dunării, să atace Grecia, adică Macedonia. Or, se ştie că o expediţie a ungurilor până în Macedonia a avut loc doar în 934. *Anonymus* spune că *Zuardu* s-ar fi şi căsătorit în Grecia, unde ar fi rămas pentru totdeauna împreună cu ceata sa[12].

Despre *Zuardu* se mai ştie că a fost unul din conducătorii cetelor maghiare pătrunse în Italia în 922 şi 924. Liutprand, pe atunci, în 924, diacon în oraşul Ticino, îl numeşte *Salardo,* trecându-i numele prin filtrul limbii latine şi italiene[13]. Aceste fapte ar fi argumente solide pentru o datare a atacului decisiv contra lui *Glad* chiar în 934,

---

Ibidem, cap. XI. *Ibidem,* cap. XLV. E. Gluck, *Unde informaţii,* p. 81.

cum s-a opinat deja[14]. Pe de altă parte, legarea expediţiei narate de *Anonymus* de numele lui *Arpdd* şi menţiunea că ea ar fi avut loc înainte de „războiul contra carintienilor" şi de atacarea „ţinuturilor de la graniţa Lombardiei" pledează hotărâtor pentru o datare timpurie. Primele expediţii ungare contra Lombardiei şi Carintiei au fost în 898-899 şi, respectiv, 901. E drept însă că asemenea expediţii au avut Ioc^iîn937[15].

In final, înclinăm să credem că au fost mai multe expediţii de jaf contra ducatului lui *Glad* şi că prima a fost, într-adevăr, în vremea lui *Arpdd.* Cea din urmă, mai importantă, va fi fost prin 934, când protagoniştii ei şi-au îndreptat apoi atacul şi spre Grecia, într-o campanie mai lungă, pomenită de izvoarele bizantine şi de una din versiunile cronicii kievene *Povestea anilor trecuţi*^. In ceea ce priveşte atacurile contra lui *Glad, Anonymus,* destul de neglijent cu cronologia şi cu succesiunea unor evenimente, va fi procedat prin contracţie, unificând lucrurile. Chiar şi aşa, ca şi în cazul ducatului bihorean, se disting clar mai multe etape ale atacurilor:

- în prima, ceata ungară trece Tisa la sud de confluenţa Mureşului cu aceasta şi ajunge în zona râului Aranca (numit probabil în cronică *Seztureg);*

- în a doua etapă, atacatorii au avut nevoie de două săptămâni ca să supună - probabil nu fără rezistenţă - populaţia dintre Mureş şi Timiş, cu axa pe Bega; rezistenţa locuitorilor este confirmată de săpăturile efectuate la fortificaţia Arad-Vladimirescu, al cărei prim nivel a fost dezafectat de un incendiu petrecut în prima parte a secolului X[17].

- ultima etapă coincide cu rezistenţa oştirii lui *Glad* pe linia Timişului, urmată de asalturile asupra cetăţilor *Keve* şi *Urscia.*

Prin urmare, în prima parte a secolului X, ducatul lui *Glad* a fost puternic lovit şi prădat de cetele ungare şi o parte din fortificaţiile

---

Ibidem; idem, *Contribuţii II,* p. 94. Găina Fasoli, *fbints de vue,* passim (harta p. 25). " E. Gliick, *Contribuţii II,* p. 94. M. Barbu, M. Zdroba, *Noi cercetări,* p. 24.

sale au fost distruse. Dar *Glad* a continuat să trăiască şi, probabil, şi-a refăcut în parte forţele. E posibil ca ducatul să fi fost obligat să dea periodic atacatorilor un tribut şi să permită liberă trecere călăreţilor unguri spre zona balcanică, dar de o cucerire efectivă a sa nu poate fi vorba. Cert este că, în preajma anului 1000, un urmaş al lui *Glad,* anume ducele *Ahtum (Ohtum),* ducea o politică fermă de independenţă şi era adversar al regelui Ştefan I al Ungariei.

Structura etnică a Banatului în acea vreme o conturează, indirect şi aproximativ, *Anonymus,* când spune că oastea lui *Glad* era formată din „cumani, bulgari şi români". Pe baza acestei menţiuni, unii critici ai notarului lui *Bela* au catalogat cronica acestuia drept fabulaţie. Cauza ar fi pomenirea „cumanilor" care nu se aflau pe teritoriul României la o dată atât de timpurie. Nu mai departe decât în 1991, un distins cercetător al istoriei sud-est europene şi româneşti remarca „evidentul anacronism" în cauză, „deoarece cumanii nu sunt atestaţi în Europa de Est până la mijlocul secolului XI"[18]. Această „greşeală" este de natură, pentru unii, să relativizeze întreaga cronică ori, cel puţin, pasajele referitoare la români.

Insă chiar cercetătorii unguri au dovedit că în maghiara veche, prin etnonimul *kun* erau desemnate mai multe populaţii turcice de stepă, precum cabari, pecenegi sau cumani[19]. Evident, *Anonymus* a tradus în latină termenul *kun* prin *Cumanus,* preluând şi sensurile multiple ale acestuia. In cronică, etnonimul *Cumani* este folosit de mai multe ori. De pildă, atunci când se relatează despre asocierea celor şapte duci ai „cumanilor" la triburile ungurilor care veneau spre *Pannonia,* este evident vorba de *khabari,* fapt confirmat de un pasaj din *De administrando imperio*[20]. Dar când este vorba despre componenţa oştii lui *Glad* în confruntarea cu ungurii, probabil că acei *Cumani* erau în realitate pecenegi. Aşadar, cronicarul nu greşeşte deloc când întrebuinţează termenul *Cumani* cu referire la secolul X, ci greşim noi când nu cunoaştem sensurile de odinioară ale acestui

---

D. Deletant, *Studies,* p. 337.

V. Spinei, *Români si turanici,* p. 55, nota 68.

idem, *Migraţia,* p. 129-130.

J

etnonim. De altfel, atunci etnonimele nu aveau preciziunea de mai târziu, fixată mai ales pe linie savantă, încât nu este de mirare că un nume etnic desemna mai multe popoare şi populaţii înrudite. Chestiunea este cvasisimilară în cazul termenului *Romani,* evocat mai sus, a cărui folosire de către *Anonymus* nu este un anacronism sau o greşeală[21].

Prin urmare, populaţia de atunci a Banatului, ţinând seama şi de antecedente, putea să fie formată din români, bulgari, pecenegi, dacă nu cumva prin *Cumani,* în acest caz, s-ar putea înţelege şi avari târzii, ■cum s-a sugerat[22]. Populaţia maghiară s-a fixat greu şi târziu în Banat şi, mai ales, în târguri şi oraşe. Un recensământ din 1743 numără în Banat 401 sate româneşti, 120 sârbeşti, 19 sate mixte româno-sârbe, 15 sate de colonişti germani (şvabi) şi un sat sârbo-şvab. Nu este semnalat nici un sat unguresc[23].

Ca şi în cazul lui *Menumorut,* etnia lui *Glod* este imposibil de precizat. Se pot face doar unele supoziţii. *Anonymus* spune despre el, în mod destul de confuz, că a „ieşit *(egressus)* din cetatea Vidin *(Bundyn),* cu ajutorul cumanilor", cum s-a menţionat deja. Nu se înţelege în ce fel a ieşit, a pornit sau a ajuns *Glod* de la Vidin, cu ajutorul pecenegilor sau, în orice caz, al unui neam turcie. „Venirea" lui din Vidin ar putea să presupună etnia bulgară a lui *Glad,* dar nu neapărat, mai ales că oraşul s-a aflat atunci şi se află şi azi într-o zonă (Timocul) intens populată cu români (vlahi). Pe de altă parte, când se relatează pierderile suferite în confruntarea cu ungurii, se spune că „au murit doi duci ai cumanilor şi trei cneji ai bulgarilor şi însuşi *Glad"* abia a scăpat cu fuga. Ordinea enumerării o respectă pe cea care redă componenţa oştii bănăţene, numai că în locul eventualelor pierderi din partea românilor e menţionat *Glad.* Evident, aceste observaţii sunt numai presupuneri care nu au darul să lămurească problema. „Ieşirea" lui *Glad* din Vidin a sugerat unor autori impunerea

---

Si. Brezeanu, *„Romani" şi „Blacbi",* passim; şi alte cronici klino-maghiare denumesc prin *Cumani* diferite populaţii turcice de stepă.

M. Rusu, *Consideraţii,* p. 187. J.

Nouzille, *La Transylvanie,* p. 17.

ducelui bănăţean în faţa Taratului Bulgar, cu ajutor peceneg şi recunoaşterea autorităţii acestui duce la Vidin de către ţarul Simeon[24]. Cu alte cuvinte, episodul legat de Vidin ar marca alianţa vasalică a lui *Glad* în raport cu Taratul Bulgar. Interpretarea este tentantă, dar rămâne la stadiul de ipoteză.

Nici etimologia numelui *Glad* nu duce la rezultate mai clare şi, chiar dacă s-ar şti precis ce origine are numele, se mai ştie că adesea aceasta nu concordă cu etnia purtătorului său. De pildă, Dragoş şi Bogdan, cei doi întemeietori ai statului Moldova, sunt indiscutabil români, dar au nume de origine slavă. In epoca romantică, *Glad* (sau *Ciad)* a fost socotit o coruptelă de la latinescul *Claudius* sau, mai târziu, tot greşit, un termen de origine gepidă; se pare totuşi că este un cuvânt sud-slav, devenit poreclă[25]. Oricum, amintirea antroponimului *Glad* s-a păstrat ferm într-o serie de toponime, răspândite chiar şi la nord de albia principală a Mureşului, semn, după unii, că ducatul în cauză s-ar fi întins şi în acea regiune[26].

Astfel, lângă Vărădia de Mureş, este atestată documentar *Valea lui Glad.* In 1446, în zona Bârzava, se menţionează toponimul *Balad (Galad).* In 1177 apare documentar numele de loc *Geled,* repetat în 1549, cu ocazia unei zălogiri. In registrele de decimă papală apare localitatea *Gladova* (1332-1337), azi Cladova. La. sud de Mureş sunt localităţile *Ghilad* şi *Gladna.* In secolul XII este semnalată mănăstirea *Galad.* în 1551 se atestă cetatea *Galad,* care a luat naştere prin fortificarea mănăstirii omonime. Un pârâu cu numele *Glad* (azi Galacka) există lângă Araci, Franiova (Iugoslavia)[27]. Ca şi în cazul lui *Menumorut,* atestarea numelui de *Glad* şi a derivatelor sale, cu precădere în toponimie, într-un număr atât de mare, este o mărturie clară a existenţei reale a personajului respectiv.

Prin urmare, se poate conchide că, la năvălirea ungurilor în *Pannonia,* pe teritoriul Banatului funcţiona un stat incipient, locuit

---

A. Bejan, *Banatul,* p. 108, 126.

N. Drăganu, *Românii,* p. 227.

E. Gliick, *Contribuţii II,* p. 85.

Ibidem.

de români, bulgari (slavi) şi unele rămăşiţe ale populaţiilor turcice migratoare, stat condus de ducele *Glad. "Zona.* era puternic populată şi apărată natural. In cuprinsul ducatului sunt menţionate o serie de fortificaţii, cum ar fi *Keve (Cuvin)* şi *Horom* (Palanca?) - pe teritoriul de azi al Iugoslaviei, în Banatul sârbesc - *Uncia* (probabil Orşova) şi cetatea de la *Vadul Nisipurilor* (neidentificată încă pe teren). O fortificaţie de pământ şi lemn din secolele VIII-IX a fost cercetată arheologic la Arad, în zona Vladimirescu, iar altele la Ilidia, Pescari, Bulei etc.[28] De asemenea, conform ultimelor cercetări, se pare că cetatea de la Cenad (pe Mureş) funcţiona şi în epoca lui Glad[29]. Deci, la cumpăna secolelor IX-X existau în ducatul bănăţean o serie de realităţi specifice unei societăţi feudale timpurii. Nu credem să fi existat neapărat o singură cetate de reşedinţă a ducelui, dar dacă totuşi a existat o asemenea fortificaţie principală, considerăm că ea se afla în sudul sau sud-estul zonei *(Keve, Urscia),* unde pare să fi fost nucleul de rezistenţă al ducatului. Despre confesiunea locuitorilor şi a ducelui nu se dau detalii în cronică, dar se ştie că românii erau creştini şi că şi bulgarii primiseră cuvântul Domnului la 864.

Pe plan extern, sub aspect politico-militar şi, poate, confesional sunt atestate legături ale ducatului (ale lui *Glad)* cu lumea sudică, bizantino-slavă, în speţă cu Primul Tarat Bulgar.

3.6. Ducatul lui Ahtum (Ohtum)

După cum s-a menţionat, nici atacatorii Banatului de la începutul secolului X nu au putut şi nici nu au intenţionat să cucerească ducatul lui *Glad.* De altminteri, Cronica Notarului Anonim nu menţionează nici prinderea sau moartea lui *Glad* şi nici aşezarea unui alt conducător în fruntea ţării. Cea mai bună dovadă că integrarea părţilor respective în regiunea dominată efectiv de unguri nu avusese loc, sau se produsese firav şi temporar, este existenţa ducatului lui *Ahtum* în Banat şi zonele adiacente, cam la un secol după atestarea ducatului lui *Glad.*

' A. Bejan, *op. cit.,* p. 122. *'*

Ibidem,p. 112-115.

In trei rânduri, *Anonymus* îl numeşte pe *Ohtum (Ahtum)* drept rudă şi urmaş al lui *Glod la* conducerea ducatului. Prima menţiune este, cum s-a văzut, mai la începutul cronicii, în capitolul XI, unde se vorbeşte despre realităţile politice ale Pannoniei, înainte de *(şi* la) venirea ungurilor: pe teritoriul de la Mureş până la Dunăre *(Urscid)* domnea *„Glod,..,* din ai cărui urmaşi s-a născut *Ohtum...,* pe care mai târziu..., pe vremea regelui Ştefan cel Sfânt, 1-aomorât, în cetatea sadelângăMureş, Sunad..., fiindcă *[Ohtum]* i-a fost în toate adversar numitului rege"'[0]. A doua menţiune se face în capitolul XLIV, când se vorbeşte despre oastea trimisă contra lui *Glod:* din neamul acestuia, care domnea de la Mureş până la cetatea *Horom* (Palanca), „după multă vreme pogorâse *Ohtum,* pe care 1-a omorât Sunad"[31]. A treia oară, tot în capitolul XLIV, se spune că *Glod,* „din neamul căruia se trage *Ohtum",* i-a oprit pe unguri cu oastea sa pe Timiş[32]. O parte din aceste preţioase date oferite de *Ationy mus sunt* confirmate şi de alte surse scrise, cum ar fi *Legenda Sfântului Gerard,* un pasaj din cronica turcă a lui Mahmud Terdziiman, lucrările proprii ale lui Gerard (mai ales, *Deliberatio),* un chrysobul al împăratului bizantin de la 1019-1020 şi o predică a călugărului franciscan Oswaldus de Laska, publicată înl499laHaga[33].

Cel mai important izvor este *Legenda Sf. Gerard (Vita Sancti Gerardi), o* lucrare hagiografică, avându-1 în centru pe călugărul benediain italian Gerardo, născut în jur de 980, mort în 1046, ajuns episcop de Cenad (1030-1046) şi canonizat ulterior (1083). Lucrarea s-a păstrat în trei forme principale - legenda mare *(maior),* cu ample referiri la ducatul lui *Ahtum,* legenda mică *(minor)* şi legenda în imagini - şi în mai multe variante[34]. S-a ajuns la concluzia că legenda mare a fost elaborată pe baza unor izvoare din secolul XI şi definitivată, în linii mari (fără ultimul capitol), la cumpăna secolelor XI-XII, după canonizarea episcopului[33], ori spre jumătatea veacului XII[36].

Anonymus, cap. XI.

[3]'*lbidem,* cap. XLIV.

Ibidem.

[33] E. Gliick, *Contribuţii!,* p. 89-93; idem, *Ahtum,* p. 101-105.

idem, Ahtum, p. 101-102.

[35] *tindem,* p. 103.

Wem, *Contribuţii 1,* p. 90.

Vom rezuma în cele ce urmează conţinutul legendei în privinţa lui *Ahtum*[7]. Astfel, se spune că pe vremea lui Gerard era în cetatea sau „oraşul" de pe Mureş *(urbs Morisena)* un principe foarte puternic, pe nume *Ahtwv,* botezat după ritul grecesc în cetatea Vidinului şi având şapte neveste. Bazat pe mulţimea oştenilor şi nobililor săi, pe tăria şi puterea sa, el nu i se închinase regelui Ştefan al Ungariei. *Ahtum* era un om bogat, căci avea o mulţime de cai neîmblânziţi, plus hergheliile ţinute în grajdurile sale, avea turme fără număr şi păstori, ca şi moşii şi curţi *{allodia et* caras). El îşi instaurase autoritatea asupra sării regeşti ce era trimisă pe Mureş în jos, punând în porturile acelui râu, până la Tisa, vameşi şi străji, orânduindu-le toate pentru sporirea venitului său. Având autoritate de la bizantini, *Ahtum* ridicase în cetatea Mureşului o mănăstire cu hramul fericitului Ioan Botezătorul, stabilind acolo un stareţ *(abbatem)* şi călugări greci, *recte* ortodocşi, după rânduiala şi ritul acestora.

Ţara supusă lui era întinsă de la Criş, în nord, până la Dunăre, adică la Vidin şi Severin, în sud, şi de la Tisa, în vest, până în părţile Transilvaniei *(ad partes Transilvana*),* la est. Ostaşii lui erau mai numeroşi decât ai regelui ungar, pe care-1 nesocotea. Dintre ostaşii lui *Ahtum,* cel mai mare în rang era *Chanadinus (Sujiad, \AAnonymui),* pus să-i comande pe ceilalţi. Bănuit că ar unelti contra domnului său şi că ar plănui să-1 omoare pe acesta, *Chanadin* a fugit în taină la regele Ştefan şi s-a pus în slujba lui. Ca dovadă a credinţei, la dorinţa noului său stăpân, *Chanadin* a fost rebotezat, după ritul apusean. Aflând de la transfug tainele domnului său *Ahtum,* regele pregăti o expediţie contra principelui bănăţean, ca să pună mâna pe ţara *iregnum)* lui. In fruntea oştii, fu aşezat *Chanadin,* care ieşi la război trecând Tisa. După prima ciocnire cu *Ahtum* şi oastea lui, invadatorii fură nevoiţi să se retragă într-un loc ferit. In acest moment, *Chanadin* se rugă Sfântului mucenic Gheorghe şi-i făgădui că, în caz de victorie, va ridica o mănăstire închinată acestuia. In urma unui vis, considerat semn dumnezeiesc, *Chanadin* şi oastea ungară năvăliră asupra oştii

---

Vezi textul la l.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente,* p. 28-30 şi 45-47.

lui *Ahtum,* îl uciseră pe principe pe câmpul de luptă şi câştigară victoria. învingătorii luară trupurile tovarăşilor lor morţi şi le îngropară în cimitirul mănăstirii ortodoxe *âin Morisena,* mănăstire la care slujea o treime din populaţia cetăţii. *Chanadin* nu-i alungă pe călugării de rit bizantin, dar luă cu sine pe câţiva dintre ei, în frunte cu stareţul, şi-i duse la locul unde avusese visul, spre a-şi împlini făgăduiala către Sfântul Gheorghe. Ajuns la curtea regelui, *Chanadin* îl demască pe un soţ al său, anume *Gyula,* care se lăudase cu uciderea lui *Ahtum.* Intre onorurile hotărâte de rege pe seama învingătorului fu şi acela de a schimba numele Morisenei în cetatea lui *Chanadin,* unde acesta deveni comite. Revenind în Banat, acesta îi ridică Sfântului Gheorghe o mănăstire cu călugări ortodocşi, aduşi, cum s-a văzut, de la vechiul locaş al *lui'Ahtum.*

Aceasta este, în linii mari, relatarea despre *Ahtum şi* ţara sa, dar legenda mai oferă o serie de detalii despre Banat cu prilejul narării activităţii de păstorire a episcopului Gerard în dieceza sa.

Coroborarea tuturor surselor scrise cunoscute referitoare la ducatul lui *Ahtum* permite formularea unor observaţii utile referitoare la evoluţia societăţii în vestul României, în prima parte a secolului XI.

Ţara lui *Ahtum* era cu mult mai întinsă decât ducatul înaintaşului său *Glad,* ea cuprinzând şi o parte din fostul ducat al lui *Menumorut,* situată la nord de Mureş, între acest râu şi, probabil, valea celor trei Crişuri reunite. Se poate, cum s-a sugerat, ca şi o parte din sud-vestul Transilvaniei *(adpartes Transilvanas)* să fi aparţinut lui *Ahtum*^{K}. Acest stat incipient, cu suprafaţa totală de cea 40.000 kmp (cam cât a Olandei şi mai mare decât a Belgiei), se învecina la sud cu Taratul Bulgar, la apus cu Ungaria, la nord cu teritorii controlate de Ungaria şi la est cu formaţiunea statală din Transilvania. Prin urmare, acest ducat era departe de a fi cât un comitat, cum s-a spus tendenţios[39].

Conform izvoarelor, pe acest vast teritoriu se practica-agricultura, cultivându-se cereale. Pe la 1030, regele Ştefan I a instituit în Banat decima eclesiastică, alcătuită, evident, şi din grâne. Legenda mare

---

E. Gliick, *Ahtum, p.* 105. [B]-

Kopeczi, *Histoire,* p. 118.

aminteşte o roabă care măcina grâu, învârtind o râşniţă[40], iar în *Deliberatio* se vorbeşte de cultura orzului[41]. Creşterea animalelor este ilustrată de multele herghelii şi cirezi, de faptul că oamenii de rând îi ofereau episcopului cai, oi, boi şi juninci, deşi Gerard respinge asemenea practici[42]. Există şi mărturii despre cultura viţei-de-vie şi producerea vinului, atât pentru consum, cât şi pentru cult. Sunt menţionate sau atestate arheologic o serie de construcţii civile, militare şi religioase, ceea ce presupune dezvoltarea meşteşugurilor[43]. Mahmud Terdziiman menţionează porturile de pe Mureş[44], pomenite şi de Legenda mare. Este evident că se prelucrau metalele şi lutul, obţinându-se o ceramică de calitate. Comerţul este ilustrat prin plutele de sare care treceau pe Mureş, spre Ungaria. După ce, din 1003, ţara lui *Ahtum* se învecina la Dunăre cu Imperiul Bizantin, se poate surprinde arheologic o circulaţie mai intensă a mărfurilor şi a monedei. Izvorul turcesc amintit vorbeşte despre tezaurul stăpânului de la *Morisena,* păstrat într-un fort al său[45].

In condiţiile unei vieţi economice atât de intense, se presupune că populaţia zonei era destul de numeroasă, mai ales că *Morisena* este numit *urbs* şi că apar nominalizate oraşe şi sate vechi, în care, după supunere, se construiesc biserici de rit apusean. Primele localităţi din Banat consemnate în documentele latino-maghiare din secolele XIV-XV au nume de origine română şi româno-slavă[46]. Populaţia era stratificată, în acord cu evoluţia feudală timpurie a societăţii. Principele sau ducele era un mare proprietar înconjurat de „nobili" bogaţi. După războiul ungaro-bănăţean, descendenţii lui *Ahtum* au salvat o parte din posesiuni, care le mai aparţineau în secolele XIII-XV[47]. *Qhanadinus (Sunad),* dacă într-adevăr a fost un înalt demnitar

---

I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.,* p. 33. [41]

E. Gluck, *Ahtum,* p. 107.

Ibidem.

"ibidem, p. 110.

Ibidem.

* *Ibidem, p.* 113.

"ibidem, p. 115-117; vezi şi **N. Drăganu, *Românii,* p. 223-273.** "

E. Gluck, *Ahtum,* p. 118.

al lui *Ahtum* şi nu nepotul regelui Ştefan (cum îl prezintă *Anonymus),* trebuie să fi fost şi el un om avut. Oricum, documentele secolului XIII arată că familia lui *Chanadin* avea întinse posesiuni, din care unele, situate la vest de *Morisena,* ar putea să fie proprietăţi străbune, deţinute din vechime[48].

Evident, o parte din populaţie era dependentă în grade diferite de categoriile suprapuse. S-a văzut că o treime din populaţia *Morisenei* servea la mănăstirea ortodoxă a lui *Ahtum,* păstorii aveau grijă de turmele ducelui şi ale „nobililor", ţăranii lucrau moşiile, o roabă *(ancilla)* învârtea râşniţa etc.

Sub aspect politic, izvoarele concură în a înfăţişa formaţiunea lui *Ahtum* drept un stat incipient, numit când *terra,* când *regnum* sau, la *Anonymus, ducat* şi *patrie.* Termenul de *regnum* este dat, de obicei, în evul mediu, statelor constituite, cu organizare social-politică, militară, economică, religioasă şi culturală temeinică şi cu o existenţă de sine stătătoare. Conducătorul acestui stat apare şi în *Legenda maior şi* la Mahmud Terdziiman drept „principe" cu o putere mare sau la *Anonymus* ca un dinast care moştenise ducatul de la rudele sale, anume urmaşii lui *Glad.* Prin urmare, în ducatul bănăţean, pentru perioada 900-1000, este atestată o dinastie. Din texte reiese că nobilimea datora sprijin şi supunere „principelui" sau „ducelui"[49]. Acesta dispunea, cum s-a arătat, şi de un aparat administrativ-fiscal, care asigura paza şi vămuirea, purtând grija veniturilor conducătorului.

In centrul relatărilor izvoarelor se află, cum se ştie, confruntarea între cele două forţe, a atacatorilor unguri şi a lui *Ahtum.* Pentru a face faţă situaţiei, ducele avea nevoie de o organizare militară superioară. *Ahtum* dispunea de o armată, în frunte, probabil, cu *Chanadinus,* de garnizoane în cetăţi şi de oameni de pază în locuri mai importante. Izvoarele vorbesc de mulţimea ostaşilor şi sugerează chiar o ierarhie militară.

Textul lui Terdziiman vorbeşte despre garnizoanele cetăţilor şi despre faptul că *Chanadin era* chiar comandantul unei asemenea

---

Ibidem.

< **em,* p. 121.

fortificaţii[50]. Demnitarul turc mai scrie că, în faţa pericolului, stăpânul *Morisenei* a „unit şi înarmat pe toţi supuşii săi", sugerând că, alături de oastea obişnuită (a sa şi a nobililor credincioşi), i-a chemat la luptă pe toţi bărbaţii în stare să poarte arme'[1]. Menţionarea cailor crescuţi special, a hergheliilor de cai, presupune existenţa unei oşti de cavalerie redutabile, alături de pedestraşi.

Cele mai importante cetăţi (de pământ şi lemn) din ţară erau *Morisena* (azi Cenad), consemnată în izvoare scrise, şi Arad-Vladimirescu, cercetată arheologic. Cea din urmă este similară cu cetăţile de la Dăbâca, Moldoveneşti, Biharea, Şirioara şi Moigrad[52]. Alte cetăţi, contemporane cu cele de mai sus - Terdzuman menţionează mai multe cetăţi, nenumite - vor fi fost cele de la Feldioara, Frumuşeni sau chiar Zarand".

In privinţa organizării bisericeşti, reiese din izvoare că, în ducatul lui *Ahtum,* era dominantă confesiunea creştină de rit răsăritean, ducele însuşi fiind botezat în acord cu acest rit. Centrul eclesiastic era, evident, *Morisena,* unde funcţiona mănăstirea călugărilor basiliţi, închinată Sf. Ioan Botezătorul. Cum s-a văzut, chiar *Chanadin,* deşi botezat după ritul latin, a organizat o nouă mănăstire, după victorie, cu ajutorul călugărilor ortodocşi. La venirea lui Gerard ca episcop roman (după 1030), călugării de rit bizantin fură scoşi din lăcaşul lor vechi, care reveni noilor autorităţi bisericeşti, numite de rege (adică episcopul şi călugării de rit apusean)[54]. Viaţa monastică ortodoxă a continuat însă în aceste locuri. In secolele XII-XIII, până la invazia tătară (1241), sunt atestate vreo 13 mănăstiri (multe mănăstiri-necropolă) ortodoxe, ale unor familii de nobili, în zona Mureşului[55]. Din bulele papei Honoriu III, din 1216 şi 1218, reiese organizarea şi în părţile Aradului a unor mănăstiri ţinând de vasta organizaţie

---

Ibidem.

[il]*Ibidem,* p. 122.

M. Barbu, M. Zdroba, *op. cit.,* p. 28. "

E. Gluck, *Ahtum,* p. 123.

I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.,* p. 30. [55]

E. Gluck, *Ahtum,* p. 119, 124-125.

monahală a Sf. Theodosiu. Ambele redactări ale bulei pomenite amintesc la *Tosani* sau *Rosani* o mănăstire cu bunuri „donate odinioară" de către *Glad* şi Manuel[56].

Viaţa creştină de tip bizantin din Banat a fost stânjenită prin implantarea creştinismului apusean, mai ales după înfiinţarea la Cenad, în 1030, a episcopiei catolice. Din *Legenda maior* reiese că Gerard şi preoţii săi rebotezau după ritul latin „mulţime de norod", deşi s-a exprimat şi opinia că ar fi vorba doar de acea *reconciliatio,* adică de confirmarea unor creştini deja botezaţi[57].

Despre apartenenţa acestor teritorii la jurisdicţia bisericească superioară ortodoxă nu există informaţii sigure. S-ar putea ca mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul din *Morisena* să fi avut rang de stavropighie, deoarece stareţul său pare să dispună de autoritate mai mare şi de atribuţii mai multe decât era obişnuit[58]. In jurul Bizanţului, existau în acea vreme mănăstiri al căror stareţ era hirotonisit drept episcop. Pe de altă parte, din diplomele împăratului Vasile II, din 1019-1020, reiese că între episcopiile subordonate mitropoliei de Ohrida (Macedonia) figura şi cea de la Branicevo, având un centru episcopal la *Dibiscos,* asimilat cu *Tibiscos* (Timiş)[39]. Insă dependenţa întregii biserici bănăţene din acea vreme de scaunul Ohridei este greu de dovedit. Oricum, *Morisena* pare situată în afara unei astfel de dependenţe.

Mai rămân de analizat şi împrejurările internaţionale în care s-a produs atacul ungar împotriva lui *Ahtum.* Creştinarea în masă a ungurilor, după exemplul ducelui lor *Vajk,* a mărit forţa statului ungar, transformat în regat. *Vajk-Ştefan.* (997-1038) a urmat o politică de uniformizare a structurilor din interior, de lichidare a vechilor autonomii tribale şi de cucerire a unor teritorii din vecinătate, inclusiv a Crişanei de deal şi de munte, a Banatului şi Transilvaniei.

Ibidem, p. 125-126.

I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.,* p. 61.

E. Gluck, *Ahtum,* p. 127.

I-I. Nistor, *Ohrida,* passim; Şt. Pascu, *Voievodatul,* IV, p. **299;** A. Bejan, *op. cit., p.* 129.

in această situaţie, aliatul firesc sau puterea protectoare a ducatului lui *Ahtum* era Imperiul Bizantin. Taratul Bulgar, refăcut la 976, mai păstra pe la 980 alianţa cu ungurii. Acest fapt era defavorabil formaţiunilor politice de pe teritoriul României. Situaţia se schimbă în urma marii campanii bizantine începute în 1001, după care teritoriul controlat de bulgari intră sub dominaţia Imperiului Bizantin. In 1004, Vasile II cucereşte Vidinul, după 8 luni de asediu, astfel că graniţa imperială ajunge la Dunăre, în vecinătatea Banatului. Se pare că în acest moment *Ahtum* devine confederat sau vasal al împăratului de la Constantinopol. In acest fel trebuie, probabil, interpretat pasajul din Legenda mare care spune că el „a primit autoritatea de la greci" *(accepit autem potestatem a Graecis),* dacă nu cumva această autoritate se referea doar la înălţarea mănăstirii ortodoxe din *Morisena.*

După 1020, o dată cu orientarea forţelor bizantine spre teatrele de război din Asia Mică, planurile expansioniste ale Regatului Ungar revin în actualitate. Moartea împăratului Vasile II, supranumit Bulgaroctonul, în 1025, a favorizat şi mai mult aceste planuri. In aceste condiţii, *Ahtum* este lipsit de sprijinul efectiv al suzeranului său, dar, conform lui Terdzuman, se pregăteşte de luptă şi trimite chiar iscoade pe teritoriul Regatului Ungar[60]. Demnitarul turc mai consemnează că Ştefan I era nemulţumit de pregătirile de luptă ale lui *Ahtum,* iar Legenda mare relevă hotărârea suveranului ungur de a supune statul bănăţean[61]. Probabil că atacul pecenegilor contra Bizanţului (1027) şi moartea împăratului Constantin VIII (1028) l-au determinat pe Ştefan I să acţioneze contra lui *Ahtum.* La 1030, Gerard era hirotonisit ca episcop la Cenad. Din izvoare reiese că între înfrângerea lui *Ahtum şi* consacrarea episcopului a trecut o anumită perioadă de timp. De aceea, înclinăm spre opinia că expediţia ungară contra ducatului lui *Ahtum* a avut loc în 1028[62]. In ultima vreme, a fost readusă în discuţie ipoteza datării conflictului dintre *Ahtum* şi Ştefan I imediat după anul 1000 (prin 1004), fără ca argumentele să fie însă suficient de concludente[6'].

E. Gluck, *Ahtum,* p. 130.

lindem.

[62]*Ibidem,p.* 137-138. Al. Madgearu, *Contribuţii, p.* 5-12.

După 1028-1030, în ciuda morţii lui *Ahtum,* a înfiinţării episcopiei catolice si a instalării unui trimis regesc la *Monsena-Cenad,* lucrurile nu au apucat să se schimbe prea mult în Banat. Biserica de rit răsăritean a trecut pe plan secund, casa regală stabilind poziţia privilegiată a bisericii romane şi acordând acesteia importante donaţii. Pe când noile realităţi păreau să se consolideze, a intervenit moartea regelui Ştefan I (1038), după care au izbucnit în regat puternice lupte interne şi s-au manifestat tendinţe ale împăraţilor germani de a supune statul maghiar[64]. în 1046 a izbucnit o puternică răscoală a păgânilor şi poate a celor de rit răsăritean, îndreptată contra bisericii romane. în timpul ei, au fost omorâţi 3 episcopi (inclusiv Gerard) şi mulţi preoţi şi au fost dărâmate lăcaşuri de cult[65].

în aceste condiţii, refacerea autorităţii regale şi bisericeşti s-aprodus anevoie, ceea ce a făcut ca restaurarea dominaţiei ungare asupra Banatului de câmpie să se amâne pentru mai mult timp. Comitatul Cenad este atestat documentar pentru prima oară doar în 1197, semn că adevărata sa organizare se va fi produs relativ târziu. Banatul de deal şi de munte, de la Severin până spre Poarta de Fier a Transilvaniei, a ajuns efectiv sub control ungar abia în secolele XIII-XIV şi chiar şi atunci la modul indirect, deoarece vechile instituţii româneşti au continuat să funcţioneze[66].

Chestiunea etniei locuitorilor ducatului se pune, ca şi în cazul formaţiunii lui *Glad,* prin prisma mărturiilor din jurul anului 1000, a antecedentelor şi a realităţilor din secolele următoare. In urma unei asemenea analize, prezenţa românilor în Banat, alături de alte etnii, este în afara oricărei discuţii. Numele de *Ahtum* sau *Ohtum* este şi el nerelevant din acest punct de vedere, cu toate că unii lingvişti i-au stabilit o rezonanţă turcică[67]. Botezul ducelui în ritul bizantin, coroborat cu această rezonanţă a numelui, ar putea sugera vag o ascendenţă pecerifcgă a lui *Ahtum,* dacă nu cumva actul semnifică

E. Gluck, *Ahtum,* p. 139.

65 *Gy.* Gyorffy, *l a Christianisatim,* p. 73.

Ioan-A. Pop, *Instituţii,* p. 67-68. N.

Drăganu, *Românii,* p. 228.

reafirmarea apartenenţei ducatului la sfera politico-spirituală răsăriteană[68]. Cert este că antroponimicul *Ahtum* (ung. Ajton), ca şi *Glad,* se reflectă copios în toponimie *(Ajton* în Caraş-Severin, fost *Ahton* la 1458; *Ajton* şi *Ajtonmonostora* în Arad; *Ajton* în jud. Cluj, numit în 1345 chiar *Ahtum* etc.)[69], semn că personajul a intrat în conştiinţa publică.

De altfel, originea numelui „ducelui" sau „principelui" bănăţean nu are, cum s-a văzut, importanţă. Importante sunt mărturiile despre organizarea şi stadiul de evoluţie al acelei ţări din vestul şi sud-vestul României actuale. In acest sens, *Ahtum,* descendent din casa lui *Glad,* conducea un *regnum* „foarte întins şi foarte bogat", independent de Regatul Ungariei, faţă de care manifesta o atitudine ostilă, vămuind pe Mureş plutele cu sare ce se deplasau spre Apus. Din acest motiv şi din dorinţa de cucerire, suveranul ungur a decis atacarea lui *Ahtum,* deşi acesta, înconjurat de mulţimea cavalerilor şi nobililor săi, dispunea de mai mulţi soldaţi decât însuşi regele Ştefan.

Ţara avusese o viaţă economică prosperă, la întretăierea unor importante căi de comunicaţie, structurile feudale erau în curs de cristalizare, iar organizarea religioasă urma modelul răsăritean.

După înfrângerea lui *Ahtum* (probabil în 1028) şi întemeierea episcopiei de rit latin (1030) la Cenad, începe instaurarea controlului ungar asupra Banatului, în fapt, o acţiune de cucerire armată şi instituţională, întreruptă o vreme în urma crizei regatului din secolul XI, reluată ulterior cu intermitenţe şi încheiată, în linii mari, în secolul XIII. Vechilor structuri feudale româneşti, de influenţă romano-bizantină şi bizantino-slavă, li se suprapun elemente ale feudalismului apusean, vizibile mai ales la nivelul elitelor, al administraţiei, al bisericii. Treptat, se organizează comitatele (Timiş, Cenad, Cuvin, Caras, Zarand etc.) şi Banatul de Severin, în cadrul cărora, sub forma districtelor, autorităţile regatului sunt silite să recunoască vechi formaţiuni locale româneşti, alcătuite din cnezate şi voievodate. Aceste districte, circa 35 cunoscute în evul mediu, au conservat cadrele de

---

A. Bejan, *op. at.,p.* 129-130. N.

Drâganu, *Românii,* p. 228.

viaţă tradiţională, au limitat imixtiunile străine, au impus, pentru cel puţin opt dintre ele, codificarea vechilor libertăţi sub formă de privilegii, au păstrat ideea de „ţară românească", într-un cuvânt, au perpetuat în timp specificul civilizaţiei româneşti, cristalizate în a doua jumătate a mileniului I[70].

3.7. Ducatul lui Gelu

Mult mai departe de centrul sălaşelor ungureşti aşezate la 896 în Câmpia Pannonică se afla, spre răsărit, „ţara de peste păduri" sau *Terra Ultrasilvana.*

Cum s-a văzut, după victoria contra lui *Menumorut,* căpeteniile ungureşti *Zobolsu, Thosu* şi *Tuhutum* au ţinut sfat şi au hotărât ca marginile ţării ducelui *Arpdd imeta regni ducis Arpdd)* să fie Poarta Meseşului, unde locuitorii ţării lui *Menumorut* au fost puşi să ridice „porţi de piatră" şi „o îngrăditură mare din arbori"[1]. In acel moment, *Zobolsu, Thosu* şi *Tuhutum* se simţeau foarte mândri faţă de locuitorii acelei ţări, căci subjugaseră pentru domnul lor mai multe „naţiuni" de acolo *(subiugaverunt domino suo fereplures nationes illius terref.*

In continuare, *Anonymus* relatează amănunţit atacarea de către unguri a ţării ultrasilvane şi supunerea lui *Gelou,* conducătorul acelei ţări[3]. Astfel, ni se spune că *Tuhutum,* cât a stat la Porţile Meseşului, a reuşit să afle de la locuitorii băştinaşi „despre bunătatea ţării de dincolo de păduri, unde deţinea domnia *Gelou,* un anumit român" *(bonitatem terre Ultrasilvane, ubi Gelou, quidam Blacus, dominium tenebat).* Aflând acestea, *Tuhutum* şi-a făcut planul ca, printr-o învoire de la ducele *Arpdd,* să dobândească ţara respectivă „pentru sine şi pentru urmaşii săi" *(sibi et suiş posteris).*

V. Achim, *Districtele,* p. 23-35; A. Bejan, *op. cit.,* pass

Anonymus, cap. XXII. *Ibidem,* cap. XXIII. *' Ibidem,* cap. XXIV-XXVII.

iim.

Mai departe, *Tuhutum,* bărbat foarte prevăzător *(vir prudentissimus),* a trimis în *Ultrasilvania* pe iscoada *Ocmand,* tatăl lui *Opaforcus,* ca să afle detalii despre calitatea şi fertilitatea pământului de acolo, despre locuitori şi despre posibilitatea de a purta un război cu aceştia. *Tuhutum,* spune cronica, era împins de dorinţa de a-şi câştiga renume şi pământ. *Ocmand,* pe ascuns ca vulpea, a constatat direct bunătatea şi rodnicia pământului, i-a văzut pe locuitorii ţării şi toate i-au plăcut nespus de mult. Revenit la stăpânul său, „spionul" a relatat cu detalii că pământul acelei ţări este udat de cele mai bune râuri, ale căror nume şi foloase le-a înşiruit, că din nisipul râurilor se culege aur, că aurul din acea ţară este cel mai bun şi că de acolo se scot sare şi materii sărate. *Ocmand* a cules date şi despre locuitorii ţării lui *Gelou:* ei erau, sub aspect etnic, „români şi slavi" *(Blasii et Sclavi)* şi aveau ca arme doar arcuri şi săgeţi, suferind multe neajunsuri din partea unor migratori, cum erau „cumanii şi pecenegii". Probabil că din pricina acestei vieţi precare, mereu ameninţată de inamici, cronicarul adaugă că locuitorii acelei ţări erau cei mai nevoiaşi sau mai sărmani *(viliores)* oameni din toată lumea, că *Gelou* nu era prea puternic *(minus tenax)* şi că nu avea în juru-i oşteni buni. Asemenea caracterizare era, desigur, menită şi să-l mulţumească pe *Tuhutum* şi să arate de ce *Gelou* cu ai săi „n-ar îndrăzni să se opună curajului ungurilor".

După aceste veşti optimiste, *Tuhutum* a trimis solie *\nArpdd* şi a obţinut imediat învoirea de a trece dincolo de păduri şi de a lupta contra lui *Gelou.* După o serie de pregătiri alături de oştenii săi, *Tuhutum* a trecut peste păduri, spre răsărit, împotriva lui *Gelou,* numit acum „ducele românilor" *(dux Blachorum).* Acesta, aflând despre invadatori, şi-a strâns oastea şi a pornit călare în cea mai mare grabă *(velocissimo),* ca să-i oprească la Porţile Meseşului, ceea ce nu a reuşit. *Tuhutum* a străbătut pădurea într-o zi şi a sosit la râul *Almas* (Almaş), unde numai apa îl despărţea de armata lui *Gelou,* hotărât să-i stăvilească pe inamici acolo. Căpetenia ungară a procedat după o tactică verificată: şi-a trimis o parte din ceată mai sus pe râu, pentru ca, trecându-l în secret, să cadă în spatele armatei de arcaşi ai lui *Gelou.* Lupta s-a dat cu înverşunare *(acriter),* dar oştenii ducelui *Gelou* au

fost învinşi, mulţi omorâţi sau luaţi prizonieri. Ducele, văzând acestea, împreună cu o parte din armată s-a refugiat spre cetatea sa, situată lângă râul Someş *(castrum suum iuxta fluvium Zomus positum).* Dar, se narează mai departe, luptătorii lui *Tuhutum* l-au urmărit pe *Gelou* şi l-au ucis lângă râul *Copus* (Căpuş), un afluent al Someşului. In acest moment cronica redă un episod semnificativ: locuitorii ţării, văzând moartea domnului lor *{videntes mortem domini sui),* „şi-au dat dreapta de bunăvoie" cu inamicul, şi l-au ales ca domn al lor pe *Tuhutum,* tatăl lui *Horea (dominum sibi eligerunt Tuhutum, patrem Horcd).* Ei şi-au întărit cuvântul dat prin jurământ în localitatea numită de-atunci *Esculeu* - Aşchileu (de la ung. eskiidni, a jura). Astfel, din ziua aceea, spune *Anonymus, Tuhutum* şi urmaşii săi au stăpânit ţara în pace şi fericire *(pacifice etfeliciter),* vreme de circa un secol, până când primul rege al Ungariei a hotărât s-o cucerească.

Spre deosebire de celelalte ducate menţionate în cronică, în cazul ţării lui *Gelou* nu ni se spune nimic precis despre întinderea sa. Totuşi se arată că ţara era aşezată la est de Porţile Meseşului, „dincolo de pădure", şi că pe teritoriul acestei ţări erau situate râurile Someş, Almaş, Căpuş şi locul numit ulterior Aşchileu. Evident, această zonă, unde au avut loc principalele confruntări armate şi presupusa împăcare sau pace, nu este echivalentă cu ţara peste care domnea *Gelou.* Totuşi, de ce, oare, cronicarul nu precizează hotarele ducatului de peste pădure, aşa cum procedează, de pildă, în cazul ducatului din Crişana? Nu credem că acest lucru se întâmpla din cauza ignoranţei lui *Anonymus* - el cunoştea prea bine locurile descrise - sau pentru că hotarele ţării lui *Gelou* erau mai puţin precizate decât în cazul formaţiunilor vecine sau decât era cutuma în epocă. Explicaţia trebuie să fie faptul că, în timp ce ţările lui *Menumorut* şi *Glad-Ahtum* dispăruseră între timp şi fuseseră încadrate în cea mai mare măsură in Regatul Ungar, fără urma vreunei autonomii, ţara lui *Gelou* exista încă în epoca lui *Anonymus* (1150-1200) ca o entitate şi se numea tot »fara de peste păduri". Şi ea fusese treptat cucerită sau era pe cale să fie, dar îşi păstrase într-un fel existenţa şi numele. Oricine ştia că la răsărit de pădurea *Igfon - que iacet aaI Erdeuelu*[4] - şi dincolo de ea era

Ibidem, cap. XI.

ţara ultrasilvană, numită apoi transilvană (cele două prepoziţii, *ultra* şi *trans,* fiind sinonime) şi oricine ştia cât se întindea ea. Cronicarul pare să sugereze că pe teritoriul voievodatului transilvan pe care-l cunoşteau el şi contemporanii săi se întinsese odinioară ţara lui *Gehu.* E drept că acest teritoriu, înainte de 1200, îşi avea axa pe Someşuri, pe Mureş şi pe Târnave, dar nu cuprinsese încă sub control ungar ţările Haţegului, Oltului (Făgăraşul), zona răsăriteană şi sud-estică (unde tocmai urmau să fie colonizaţi secuii şi cavalerii teutoni), precum *şi* alte depresiuni de margine, apărate natural. Prin urmare, *terra Ultrasilvana* înţeleasă de *Anonymus* pe vremea lui *Gelou* era, probabil, cea care apucase să intre sub control ungar şi asupra căreia avea, în jur de 1150, ori cu ceva după această dată, autoritate voievodul. Aceasta pare să fie explicaţia lipsei din cronică a detaliilor referitoare la hotarele *Ultrasilvaniei,* dar faptul nu înseamnă, automat, că ţara lui *Gelou* era cu necesitate atât de întinsă cât încearcă să sugereze cronicarul. Tot aşa, nu există nici argumente împotriva unei asemenea întinderi. Pare însă evident că, pe *când* scria *Anonymus,* hotarele voievodatului Transilvaniei nu atinseseră *încă* linia Carpaţilor de sud şi est.

Ce i-a determinat pe unguri *să atace* Transilvania? Ca şi în cazul lui *Glad,* dar spre deosebire de *Mennmorut,* aici nu se invocă moştenirea hunică drept pretext[5], deoarece părţile intracarpatice nici nu intraseră efectiv în „imperiul" hunic. Aici, mai prozaic, dar mai aproape de realitate - dincolo de motivaţii politice calchiate după o ideologie elitară, dominantă în epocă - se invocă bunătatea şi fertilitatea, acelei ţări, bogăţia ei în roade ale pământului, în aur *şi sare.* Este interesant că exact aceleaşi motive i-au determinat şi pe romani, la începutul erei creştine, să facă din Transilvania nucleul unei înfloritoare provincii romane. Izbitor de reală şi de constantă peste milenii este şi imaginea culegerii aurului din nisipul râurilor. Unul dintre ele a şi fost botezat de unguri *Aranyos,* adică „râul cu aur" (în română Arieş). Această acţiune de spălare a nisipului aurifer a fost practicată de daco-romani, de români pe la anul 900 şi apoi încă mai mult de un mileniu, până în secolul XX, de către urmaşii acelor daco-

---

St. Brezeanu, *Jiomani" şi „Blacbi", p.* î 335.

romani şi români. Toate sursele concordă în a susţine că numai românii şi înaintaşii lor au făcut această operaţiune în Munţii Apuseni, deşi beneficiarii ei au fost alţii, mai întotdeauna.

Confruntarea dintre cele două oşti ridică şi ea o serie de probleme. Este vorba despre o clară incompatibilitate între felul de a lupta al oamenilor lui *Gelou* şi modul de luptă al călăreţilor stepei. Mândria *acestora,* conştiinţa superiorităţii lor militare sunt evidente. Dar această nepotrivire nu era atât de dotare, cât de tactică, de rapiditate a şarjelor de cavalerie etc. Altminteri, şi oamenii lui *Gelou* erau înarmaţi cu arcuri şi săgeţi *(arcuş et sagittas)* - termeni moşteniţi în română din limba latină - şi dispuneau de fortificaţii, din care una e amintită, fără să fie localizată precis şi numită. Slăbiciunea lui *Gelou* şi a oamenilor săi, populaţie sedentară şi cultivatoare, venea, mai ales, cum spune cronica, din desele atacuri, de data aceasta dinspre răsărit, ale altor neamuri ale stepei, anume pecenegi şi alfi turanici (cuprinşi sub etniconul *kun-cumani,* dar nu cumaniipropriu-zişi de mai târziu)[6], ce se apropiaseră de Dunărea de Jos şi de Carpaţi, venind din zonele nord-pontice. In aceste condiţii şi ca urmare a secolelor de *invazii* barbare trecute peste *Dacia, era.* firesc ca supuşii lui *Gelou* să fie caracterizaţi drept „cei mai sărmani", iar ducele drept neputernic. *Anonymus reflectă* aici o altă evidentă realitate, când vorbeşte de aur în acelaşi context cu sărăcia oamenilor. Aurul locurilor şi sărăcia locuitorilor au rămas o constantă în Munţii Transilvaniei de-a lungul secolelor.

Cu toată această sărăcie şi lipsă de forţă a localnicilor, lupta a fost înverşunată şi putem presupune că nu a decurs sub forma unei singure confruntări. In mai multe cetăţi din secolele IX-XI, stratul corespunzător începutului de secol X cuprinde urme de arsură, distrugeri *şi* avarii, care nu pot fi puse exclusiv pe seama atacurilor pecenege, ci şi a celor ungureşti[7]. Arheologia a demonstrat că în epoca lui *Gelou* funcţionau în Transilvania mai multe fortificaţii de pământ şi lemn,

---

V. Ci'ocâltan *(Observaţii,* p. 450) presupune că acei *Cumani puteau* fi avari, khazari sau bulgari.

■ Rusu, *Consideraţii,* p. 188.

precum cele de la Dăbâca, Moigrad, Cuzdrioara, Şirioara, Dedrad, Chinari, Cluj-Mănăştur, Moreşti şi Moldoveneşti[8], unele dintre ele putând fi situate la hotarele stăpânirii sale, drept cetăţi de apărare.

S-a discutat mult în istoriografie despre chestiunea cetăfii de reşedinţă a lui *Gelou,* sugerată de cronică prin expresia *castrum suum.* Singurul indiciu dat de cronicar era râul Someş, în sensul că cetatea era situată lângă *Someş.* Evident, mai întâi s-a făcut o asociere între numele lui *Gelou* şi cel al satului *Gilău* sau *Gelău,* situat nu departe de Cluj, iar apropierea, cum se va vedea, era pe deplin justificată. Numai că investigaţiile nu au dus, deocamdată, la descoperirea în hotarul Gilăului a vreunei cetăţi din acea vreme. Pe de altă parte, din cronică nu reiese că *Gelou* a fost ucis la cetatea sa, ci în drum spre aceasta, lângă râul Căpuş, adică tocmai acolo unde se află localitatea Gelău (Gilău). Probabil că toponimicul în chestiune nu este legat de vreo cetate existentă în epocă, ci pur şi simplu de locul unde a murit *Gelou.* Dacă Gilăul este legat de acest fapt istoric şi dacă drumul lui *Gelou* pornise de la râul Almaş, se poate presupune că acel *castrum suum* era la Cluj-Mănăştur. Spre o asemenea concluzie ar conduce realitatea geografică.

Totuşi, cele mai multe opinii din ultimele decenii înclină să identifice acel „castru" de lângă Someş cu cetatea Dăbâca, situată cam la 10 km vest de vărsarea râului Lona în Someşul Mic. Numele de Dăbâca e de origine slavă şi vine de la termenul „dlubocu", însemnând înfundătură sau adâncitură[9]. Prima pomenire documentară a cetăţii este în legătură cu o luptă a oştii maghiare cu pecenegii. Pentru a pune capăt unor incursiuni pecenege în *Pannonia* şi Transilvania, regele Solomon (1063-1074) împreună cu ducii Geisa şi Ladislau au ieşit cu oastea înaintea pecenegilor în retragere (conduşi de Osul) şi i-au aşteptat o *săptămână în* târgul sau cetatea Dăbâca *(in urbem Dobukd).* Lupta a avut loc nu departe de Dăbâca, la Chiraleş, în 1068[10].

Ibidem; idem, *Les Formations,* p. 365. Şt.

Pascu, M. Rusu f,a., *Cetatea,* p. Î53.

Ibidem, p. 154.

Cu timpul, în teritoriile cucerite şi anexate coroanei, ungurii au organizat, peste instituţiile populaţiei locale, instituţii feudale apusene, cum au fost comitatele. De obicei, centrele acestor comitate au fost la început vechi fortificaţii ale aceleiaşi populaţii locale. Astfel, comitatul Dăbâca, amintit documentar la 1164, şi-a avut reşedinţa în cetatea omonimă. Săpăturile arheologice au confirmat faptul că, timp mai îndelungat, inclusiv în secolele VIII-XI, la Dăbâca a funcţionat o puternică cetate cu patru incinte şi cu un inventar bogat şi variat". Toate aceste motive, ca şi poziţia sa geografică şi strategică, de apărătoare a drumului pe care se transporta sarea de la Sic spre Porţile Meseşului, i-au determinat pe specialişti să considere că Dăbâca ar fi fost cetatea lui *Gelou.* Ceea ce este cert, însă, este faptul că cetatea exista şi funcţiona în preajma anului 900.

Despre componenţa etnică a ducatului intracarpatic şi despre etnia conducătorului său, cronicarul este cu mult mai precis decât în cazul ducatelor vecine, ale Jui *Menumorut* şi *Glad-Ahtum.* Astfel, el spune că ţara era locuită de români şi slavi şi că *ducele* era un anume român. Ba, la un moment dat, *Gelou* e numit de-a dreptul *dux Blacomm*[n]*,* semn al faptului că elementul etnic principal în ţară erau românii. Aflată în acord cu o serie de antecedente - fixarea în Transilvania a nucleului statului dac şi a capitalei sale, Sarmizegetusa, existenţa aici a centrului provinciei romane *Dacia* şi a capitalei sale, Ulpia Traiana, desfăşurarea în Transilvania a celui mai intens şi mai direct proces de romanizare, relevarea dovezilor de viaţă *romană* şi apoi străromânească in zona intracarpatică după 275 d.Hr., afirmarea, chiar de către cronicarii unguri, a conştiinţei originii romane a românilor etc. - şi precedente - masiva prezenţă românească în Transilvania, consemnată documentar la modul direct cel puţin din secolul XII -, afirmaţia Iui *Anonymus,* că la primele atacuri ungureşti din jurul anului 900 românii existau ca băştinaşi în Transilvania, nu a surprins iniţial pe nimeni. Chiar cronicile maghiare din secolele XII-XIV, nu numai gestele lui *Anonymus,* arătau că românii erau colonii şi păstorii romanilor, rămaşi

---

Ibidem, passim.

Anonymus, cap. XXVI.

de bunăvoie în *Pannonia.* Cu atât mai mult prezenţa lor era firească în Transilvania. Cu alte cuvinte, cronicarii maghiari timpurii afirmă originea romană a românilor şi, în dreaptă consecinţă, existenţa acestora pe fostele teritorii romane.

Ulterior, lucrurile au căpătat alte conotaţii, si prezenţa românilor în Transilvania înainte de 900, precum si existenţa reală a lui *Gelou* au fost puse sub semnul incertitudinii. Relativ recent, s-a pornit de la faptul că opera notarului lui *Bila* este o lucrare de propagandă, făcută în interesul marii nobilimi de viţă veche, care avea interesul să-şi bazeze dreptul de proprietate pe străvechea ascendenţă genealogică, ascendenţă pe care noua aristocraţie domenială nu o putea invoca[13]. Astfel, *Anonymus* a apărat interesele aristocraţiei de origine tribală, ameninţată la sfârşitul secolului XII de deposedări regale în favoarea unor nou veniţi, chiar străini de Ungaria. Pe de altă parte, tot el ar fi creat cu ajutorul toponimelor personaje princiare importante învinse de unguri, spre a spori gloria acestora[14]. In această categorie s-ar încadra *şi Gelou.*

Numai că, aşa cum s-a dovedit în mod judicios de către unii reputaţi specialişti[15], acest lucru este imposibil. Dacă intenţia notarului era să sporească gloria lui *Arpdcl* şi a lui *Tuhutum,* ei nu aveau nevoie de un adversar ca Ge/ow, prezentat modest chiar de cronicar, în sensul că era *minus tenax* şi avea soldaţi slabi, înarmaţi doar cu arcuri şi săgeţi. Nici românii, ca adversari „creaţi", nu ar fi servit deloc intenţia lui *Anonymus,* deoarece ei erau, cum s-a arătat, „cei mai sărmani oameni din toată lumea"[16]. Ce fel de glorie aducea înfrângerea unui asemenea inamic? Cronicarul, dacă era un plăsmuitor, nu avea decât să consemneze - în dreptul numelui lui *Gelou - quidam Bulgarus* sau *quidam Sclavus* în loc de *quidam Blacus,* răspunzând astfel cum s-ar fi cuvenit presupuselor sale intenţii[17].

Gy. Gyorffy, *Formation, p.* 30.

lbidem; V. Ciocâkan, *op. cit.,* p. 448.

V. Ciocâkan, *op. cit.,* p. 448-449; V. Spinei, *Migrapia,* p. **128.**

V. Ciocâkan, *op. cit.,* p. 448.

V. Spinei, op. *cit.,p.* 128.

Dar mai există un fapt esenţial care contravine interpretării tendenţioase de mai sus: ca apărător al nobilimii vechi, cronicarul nu avea de ce să creeze dovezi fictive pentru a justifica moştenirea transilvană a lui *Tuhutum,* deoarece neamul acestuia era stins în Transilvania *încă* din preajma anului 1000, fapt consemnat în cronică de însuşi *Anonymus*[n]. Cu alte cuvinte, în acest caz, cronicarul nu avea *motivaţia* falsului; prin urmare, în dreaptă logică, nu a procedat la fals.

Sub aspect etimologic, numele *Gelou* a fost considerat de origine maghiară, slavă sau turcică[19], dar faptul nu are însemnătate în cazul de faţă, din moment ce etnia purtătorului său e cunoscută. Această situaţie nu face decât să confirme concluzia de mai sus, anume că rezonanţa antroponimelor nu are, cel mai adesea, legătură cu etnia purtătorilor lor.

O altă chestiune importantă este a relaţiei dintre antroponimul *Gelou şi* toponimul *Gilău,* anume dacă *Gelou se* trage din *Gilău* sau invers. In general, specialiştii maghiari sunt de acord că de la antroponime s-a ajuns la toponime sau hidronime în Ungaria medievală[20]. La fel s-a întâmplat şi în Ţările Române: numeroase toponime sunt creaţii secundare, derivând din antroponime. In cazul concret discutat, s-a dovedit că de la întemeietorul dinastiei arpadiene şi de la aproape toţi descendenţii săi mai importanţi sau de la căpeteniile sale au derivat numeroase localităţi: *Arpdd, Tarhacsia* (de la *Tarhos,* fiul lui *Arpdd), Tevel* (de la fiul lui *Tarhos), Tormds* (de la fiul lui *Tevel), Koppdny* (de la nepotul de frate al lui *Tormds), O Ud* (de la fiul lui *Arpdd), Tas* (de la fiul lui *tJllo), fu tas* (de la fiul lui *Arpdd), Fajsz* (de la fiul lui *fu tas), Zoltdn* (de la fiul lui *Arpdd), Taksony* (de la fiul lui *Zoltdn), Geycheyd* (de la *Geza,* fiul lui *Taksony), Bogat* (de la căpetenia *Bugat),* Szabolcs, Zsombor, Sarolt etc.[21] Din moment ce această regulă se aplică la teritoriul Ungariei medievale şi în condiţiile în care s-a arătat cum se

---

V Ciocâkan, *op. du,* p. 448-449.

N. Drăganu, *Românii,* p. 428-432; V. Ciocâkan, *op. cit.,* p. 450-451. ^ Pesty Fr., *MagyarorszAg, p.* XXVI/I. Vezi fi Gh. I. Brătianu, *Tradifia, p.* **210.** ᵛ-Spinei, *op. cit., p.* 139-142.

reflectă în toponimie numele lui *Menumorut, Glod* şi *Ahtum,* nu vedem de ce *Gelou* ar face excepţie, mai ales că prezumpţia de fals a dispărut. Prin urmare, *Gelou,* „un anumit român", având o existenţă reală, are acelaşi drept ştiinţific de a fi socotit erou eponim ca şi căpeteniile enumerate. Ca urmare, numele Gilăului provine de la cel al lui *Gelou* şi nu invers[22]. Numele românesc al localităţii *Gilău,* cu varianta *Gelău,* trimite în mod cert la *Gelou* din cronica lui *Anonymus,* forma maghiară a toponimului, *Gyalu,* fiind mult mai îndepărtată[23]. De fapt, *Gelău* şi *Gelou* redau grafic exact acelaşi cuvânt, în condiţiile în care vocala *o* din *Gelou* reprezintă sunetul românesc *â,* ca în *Copus* pentru *Căpuş,* din acelaşi context[24]. Prin urmare, indiferent de originea sa îndepărtată (explicabilă, probabil, prin intensele contacte ale românilor cu populaţii turcice premaghiare), antroponimul *Gelou este* un produs lingvistic românesc - dovadă fonetismul specific limbii române, înregistrat de *Anonymus* - ca şi toponimicul *Gilău,* căruia i-a dat naştere[23].

In urma acestor mărturii, se impune concluzia că *Gelou* şi statul incipient condus de el au avut o existenţă reală. Localizată în spaţiul ultrasilvan, această formaţiune politică cu axa pe Someşuri şi pe Mureş avea structuri organizatorice, social-economice, politice şi militare destul de solide. Autoritatea supremă era „ducele" *Gelou,* care *ţinea domnia (dominium tenebat).* Cultivarea pământului fertil, extragerea sării şi a aurului stau mărturie pentru nivelul vieţii economice. Apărarea ţării era asigurată de armată şi de cetăţi. Armata era formată din călăreţi şi pedestraşi, înarmaţi cu arcuri şi săgeţi. In condiţiile vieţii precare şi nesigure, ale atacurilor barbare, supuşii lui *Gelou* erau, în general, săraci, dar aceasta nu exclude existenţa unei elite sociale şi politico-militare, care deţinea puterea alături de „duce". Sub aspectul politicii externe, spre deosebire de contemporanii săi, *Gelou* pare

---

V. Ciocâkan, *op. cit,* p. 449.

[1] *Ibidem,* p. 450.

Ibidem. [5] *Ibidem,* p. 450-451.

complet independent, cronica nemenţionând nici un fel de relaţie de vasalitate cu alt suveran.

Mai *rămâne* de lămurit chestiunea titlului politico-militar al lui *Gelou* si al contemporanilor săi din Crişana si Banat. In general, istoriografia română i-a numit pe aceştia *voievozi* (de la un termen de origine slavă), chiar dacă iz%narele nu îi menţionează ca atare. Se justifică oare o asemenea denumire?

Titlul dat de către *Anonymus* acestor conducători este acela de *duce.* Dar, cum s-a văzut, tot *duce* (de la latinescul *dux,-cis)* au fost numiţi şi *Arpdd* sau unii conducători premaghiari de pe cuprinsul viitoarei Ungarii. Prin urmare, numele de *duce* este unul generic şi nu reflectă felul în care aceşti conducători se denumeau pe sine sau modul în care îi numeau supuşii lor. S-a presupus, cum s-a arătat mai sus, că în limba română veche - prin *caracterul* său romanic - s-a păstrat denumirea de *ducă,* având înţelesul de comandant sau conducător cu atribuţii militare. Ca urmare, s-ar justifica numele de *duci,* dat în româneşte liderilor amintiţi. Numai că, în urma contactelor strânse şi apoi a convieţuirii cu slavii, românii - chiar dacă vor fi avut în limbă termenul *ducă*- au trecut la utilizarea curentă a cuvântului *voievod,* sinonim al celuilalt. Mai mult, românii sunt singurii din această regiune, care au dat şefului statelor lor medievale titlul suprem *de* „mare voievod şi domn", titlu purtat numai sub forma de „voievod", aşa cum dovedesc documentele secolului XII (şi ulterior, până în secolul XVI), şi de către conducătorii Transilvaniei, ajunsă sub dominaţie ungară. Mai ales denumirea de *voievod* păstrată la nivel central în Transilvania - singura regiune cuprinsă în Regatul Ungariei care avea în frunte un dregător cu acest nume, similar titlului suveranilor români de la sud şi est de Carpaţi -, ca şi perpetuarea, secole la rând, a instituţiei voievodale la nivel local, atât în Transilvania intracarpatică, cât şi în Crişana, Maramureş şi Banat, sunt argumente hotărâtoare care să determine istoriografia romană să utilizeze pentru *y*ebu* şi contemporanii săi titlul de *voievod.* De altfel, cele două cuvinte - *duce* şi *voievod*- sunt, în cazul de faţă, cvasisinonime. Noi am preferat °rma *duce,* deoarece ea este cea cuprinsă în izvoarele latine, deşi nu [av]em garanţia că ea reflectă particularismul Transilvaniei.

3.8. Ducatul lui Geula (Iulus, Iula sau Gyla)

La moartea lui *Gelou,* cum s-a văzut, puterea a fost preluată, în *Ultrasilvana,* cu învoirea locuitorilor ţării - români şi slavi - de către *Tuhutum.* El nu a luat conducerea acelei ţări pentru *ducele Arpdd, ci pentru sine şi pentru urmaşii săi,* cum spune *Anonymus.* Prin urmare, *Tuhutum* a creat în „ţara de peste pădure" un *dominium* propriu şi o dinastie: „Iar *Tuhutum* din ziua aceea a stăpânit ţara în pace şi fericire şi urmaşii lui au stăpânit-o până în timpul regelui Ştefan cel Sfânt"[26].

Urmaşul lui *Tuhutum* a fost întâi *Horea,* fiul său. El a avut doi copii, anume pe *Geula* şi *Zubor. Geula.* a avut două fete, *Caroldu* şi *Saroltu,* iar *Zubor,* la rându-i, a dat naştere lui *Geula cel Mic* sau *Tânăr (Minor Geula),* tatăl lui *Bua* şi *Bucna.* Mai spune *Anonymus* că în timpul lui *Geula cel Tânăr,* care a întreprins multe acţiuni duşmănoase contra regelui Ştefan, suveranul ungar ar fi „subjugat ţara Ultrasilvană"[27]. Pe de altă parte, aceeaşi sursă precizează că *Sarolt,* fiica lui *Geula Maior,* a fost chiar mama regelui Ştefan I. înfrânt de rege, deşi îi era rudă, *Geula cel Tânăr* a fost dus legat în Ungaria şi ţinut toată viaţa în închisoare, „fiindcă nu avea credinţă şi refuza să fie creştin" *(christianus)* şi, evident, pentru că era inamicul suveranului ungar[28].

Dar aceste nume şi fapte, prezente la *Anonymus,* apar şi în alte surse. Astfel, o serie de izvoare bizantine (Skylitzes, Kedrenos şi Zonaras)'[29] menţionează că, în jur de 950, prinţul *Gylas,* botezat în legea creştină la Constantinopol şi dăruit cu titlul de *patricius,* 1-a luat cu sine în ţara sa la întoarcere pe episcopul *Hierotheus,* hirotonisit de patriarhul *Theophylactos*[n]. Cei mai mulţi istorici l-au identificat pe acest *Gylas* cu ducele *Gylas, Geula, Iula* sau cu regele *Iulus,* cum este numit în cronici. *Anonymus,* cum s-a văzut, îl prezintă pe *Geula (Gylas)* ca pe fiul lui *Horea* şi nepotul lui *Tuhutum.* Prin fiica sa Sarolta,

---

Anonymus, cap. XXVII.

Ibidem. Ibidem.

I. Lupaş, *Studii,* p.'67.

Ibidem, p. 66-67.

căsătorită cu ducele ungar *Geza* (972-997), *Geula* devine bunicul regelui Ştefan I.

Simon de Keza îl consideră pe *lula* drept căpitan al lui *Arpdd,* „care a intrat mai întâi în *Pannonia* si a locuit apoi în Transilvania"[31]. *Cronica pictată de la Viena* (scrisă de Marcus de Kalt) - din acelaşi arhetip cu cronica bihoreanului - crede si ea că *Gyula* era unul dintre comandanţii lui *Arpdd: „Acest Gyula* era un mare si puternic duce, care a descoperit, cu ocazia unei vânători, în Transilvania, o mare cetate [probabil, Alba Iulia], ce fusese construită, în urmă cu mai mult timp, de către romani[32]. Fiica sa *Sarolta* a fost căsătorită cu ducele *Geza,* „la sfatul şi cu sprijinul lui *Beliud,* care conducea ţara lui *Kulan*[uii]. Ţara lui *Kulan,* lăsată moştenire ginerelui său *Beliud,* este o formaţiune politică localizabilă incert undeva spre sudul Transilvaniei[34] şi pomenită în *Cronica pictată*[7"3]*,* fără alte amănunte. Căsătoria *Saroltei* cu ducele *Geza* prin mijlocirea lui *Beliud* arată mai degrabă că ţara lui *Gyla era* separată de ţara lui *Geza* şi independentă de ea. Considerarea acestui *Gyla* drept căpitan al lui *Arpdd* este o eroare a unora din cronici. Probabil că iniţial a fost vorba despre un alt *Gylas,* un contemporan al lui *Arpdd,* cu o funcţie importantă *(gylas,* cum s-a văzut, e o demnitate, un rang), care ulterior a fost contopit cu celălalt *Gyla* sau *Geula,* ducele ultrasilvan. Acesta din urmă, ca nepot al lui *Tuhutum,* nu putea trăi decât pe la 950. Numai astfel fiica lui se putea căsători cu *Geza,* spre a deveni apoi mama lui Ştefan I.

Deci, ducii Transilvaniei care au purtat numele *Gyla* (cu variante) sunt personaje certe, atestaţi de mai multe surse scrise, iar ducatul guvernat de ei nu s-a aflat sub dominaţia ducilor arpadieni în secolul X. Mai mult, *Gyla* cel Bătrân primeşte titlul de *patricius,* devenind federat sau vasal al Bizanţului. Constantin Porfirogenetul îi trimite

---

. Rusu, *Les formations,* p. 372.

Ibidem.

, *Consideraţii,* p.

■C2*pictata,* p. 21.

un episcop de rit bizantin, punându-se astfel bazele unei episcopii răsăritene la Alba Iulia. Această episcopie a lui *Hierotheus* nu se putea crea doar ca urmare a convertirii lui *Gyla.* Este clar că episcopia era pentru mulţimea de credincioşi - români şi slavi -, despre care se ştie că locuiau în ducat încă de pe vremea lui *Gelou.*

Alte amănunte despre ducatul ultrasilvan, până la domnia lui *Gyla-Geula cel Tânăr,* nu mai există în sursele scrise cunoscute. *Cronica pictată...* îl confirmă pe *Anoriymusm* acest sens: *Geula cel Tânăr* fusese „duşmanul ungurilor din *Pannonia"* şi „el nu a încetat să-i atace pe unguri"[56]. Ataşat bisericii răsăritene, ca şi supuşii săi şi ca şi înaintaşul său cu acelaşi nume, având în cetatea sa, Alba Iulia, un episcop trimis de la Constantinopol, *Geula* îşi va fi agravat situaţia în ochii regelui Ştefan I. In jurul anului 1000, contradicţiile dintre biserica romană şi cea constantinopolitană erau foarte ascuţite, iar neofitul Ştefan, botezat în rit latin, va fi profitat de orientarea lui *Geula* spre Constantinopol, pentru a-l ataca[37]. Expresia „nu voia să fie creştin" *(noluit esse christianus),* aplicată de *Anonymus* lui *Geula,* nu trebuie să înşele, deoarece „creştin" în sursele occidentale înseamnă creştin roman, mai ales că, după Cruciada a IV-a (1204), „schismaticii" (=creştinii ortodocşi) sunt asimilaţi ereticilor[38]. Dacă *Anonymus* şi-a scris cronica în jur de 1200, este firesc ca el să fi folosit această terminologie, în cadrul căreia creştinul răsăritean nu era considerat şi nu era numit *christianus.*

Nu este însă exclusă nici ipoteza ca *Geula* să fi revenit la păgânism, deşi existenţa episcopiei bizantine în ţara sa pledează împotriva acestei supoziţii.

Oricum, acest *Geula,* care, pe la 1002, „domnea peste întreaga ţară transilvană", este *atacat* de oastea ungară şi înfrânt. Regele oferă ducatul transilvănean rudei sale *Zoltdn (proavum suum nomine Zoltân)*[i9]. Parte din aurul şi bunurile jefuite au fost donate de Ştefan I bisericii din Alba Regală (Szekesfehervâr), numai că „deoarece

---

M. Rusu, *Lesformations,* p. 374.

Ibidem.

Ş. Papacostea, *Românii,* p. 51-55.

Cronica pictată, p. 32.

bunurile acestui *Gyula* fură câştigate prin procedee rele, biserica însăşi luă foc de mai multe ori"[40]. De mare importanţă pentru rege era şi sarea Transilvanei, fapt pentru care-l va ataca şi *peAhtwn* din Banat, căci acesta îndrăznea s-o vămuiască.

O dată cu *Geula,* captiv pentru întreaga viaţă, au fost duşi în Ungaria şi fiii săi, *Bua* şi *Bucna.* După moartea lui Ştefan I, pe vremea urmaşului său Petru (1038-1046, cu o întrerupere), *Bua* şi *Bucna* cu rudele lor s-au ridicat contra acestui din urmă rege de rit latin, în 1046, voind să plaseze pe tronul Ungariei pe Andrei, *Bela* sau *Levente* (iniţial creştini răsăriteni)'[11]. Mişcarea a căpătat curând şi unele accente păgâne. Regele Petru a fost prins şi orbit, conform obiceiului de a-i pedepsi pe uzurpatorii de tron. Dar mişcarea nu s-a încheiat. Unii nobili, în frunte cu *Vatha,* din cetatea *Bellus,* s-au adunat la Cenad şi au trimis soli în Rusia, la Andrei şi *Levente,* cărora le-au promis suport în obţinerea tronului ungar. Aceştia au venit în Ungaria, la *Novum Castrum* (Abaujvâr), s-au pus în fruntea răsculaţilor şi i-au *îndemnai* „să meargă şi să moară după ritul strămbunilor"[42]. Insurgenţii au omorât trei episcopi *(Btildus, Benedictus* şi *Gerardus),* cum s-a văzut, „numeroşi preoţi şi laici", dar, mai ales, „pe toţi germanii şi latinii care se aflau răspândiţi în Ungaria şi ocupau diferite funcţii"[43].

Cronica îi acuză pe răsculaţi că doreau să trăiască după obiceiul păgân sau, alteori, că erau eretici, adică ortodocşi, iar lui *Levente* îi reproşează că „n-a trăit după credinţa catolică"[44]. Mişcarea din 1046 a căpătat clare accente păgâne, dar, în unele momente ale ei, pare să fi reprezentat şi o confruntare între adepţii bisericii romane şi cei ai bisericii răsăritene.

O altă mişcare cu aspect religios a izbucnit în timpul domniei lui *Bela* I (1060-1063), insurgenţii cerând să trăiască după ritul păgân şi să scape de perceptori[45].

M. *Rusu, Les formations,* p. 374.

[41] *Ibidem,* p. 375; idem, *Consideraţii, p.* 194-195.

Hem, *Les formations,* p. 375

Ibidem.

Ibidem.

"id !«n, *Consideraţii,* p. 195.

4

d

Aceste mişcări din 1046 şi 1060 par să fi avut şi alte semnificaţii decât cele pur religioase. Sunt evidente şi implicaţiile politice (ridicarea contra regelui Petru), sociale (dorinţa de a scăpa de dări şi alte prestaţii) şi chiar „naţionale" (atacarea şi omorârea străinilor din Ungaria). Pe de altă parte, răscoala din 1046, condusă la început de fiii lui *Gylas cel Tânăr,* trebuie să fi avut legătură şi cu soarta ducatului ultrasilvan. încă de la început, după capturarea lui *Gyla,* la cârma ducatului a fost instalat un localnic, anume *Zoltdn Ardeleanul (Loltân Erdeelui),* rudă, probabil dinspre mamă, cu Ştefan[46]. Acţiunea lui *Bua* şi *Bucna* din 1046 trebuie să fi avut şi tentă politică, în sensul că aceştia doreau preluarea moştenirii paterne.

Anonymus nu numeşte nici cetatea de reşedinţă a lui *Gyla,* în schimb alte surse menţionează fortificaţia de la Bălgrad (Alba Iulia), în legătură cu acele evenimente de la începutul secolului XI. După *Legenda Sf. Ştefan,* scrisă de episcopul Hartvic, între pecenegi şi unguri s-a dat o luptă la *Alba Transilvana". Cronica pictată de la Viena,* vorbind de *Gytila cel Bătrân,* spune despre el, cum s-a văzut, că a descoperit o mare cetate construită de romani[48], iar *Chronicon Posoniense* precizează că cetatea găsită de *Gyula* în Transilvania se numea *Alba[1'];* la Henric de Miigeln, numele cetăţii este *Weissenburg^,* adică Cetatea Albă. Numele acesta a fost dat iniţial, sub forma *Bălgrad,* de către populaţia româno-slavă din zonă. Românii au numit (până în secolul XX) cetatea şi oraşul utilizând toponimul Bălgrad, tradus apoi în maghiară *(Tehervdr)* şi în germană *(Weissenburg).* Este mai presus de orice îndoială că forma *Bălgrad* este cea mai veche, deoarece ea provine din perioada de convieţuire româno-slavă, atestată arheologic şi în scris (de către cronicile latino-maghiare) ca fiind premaghiară.

Puternica aşezare romană *Aptilum* i-a impresionat de timpuriu pe toţi locuitorii Transilvaniei prin zidurile sale albe, căzute în ruină,

---

V. Spinei, *op. cit.,* p. 142.

M. Rusu, *Les formations,* p. 379.

Ibidem.

Ibidem.

" Ibidem.

dar solide încă. Aici îşi va fi avut centrul *Gyla cel* Bătrân, aici a fost, probabil, sediul episcopiei conduse de *Hierotheus* şi tot aici va fi rezistat *Gyla* cel Tânăr în faţa regelui Ştefan. Desigur că şi celelalte cetăţi atestate arheologic pe vremea lui *Gelou* funcţionau şi la anul 1000 în Transilvania.

După moartea lui Ştefan I (în 1038), regatul trece printr-o puternică criză, datorată, pe de o parte, luptelor pentru tron dintre Petru şi Aba Samuel şi, pe de alta, răscoalelor cu aspect religios şi social-politic din 1046 şi 1060-1063. In aceste condiţii, Transilvania îşi recâştigă vechiul statut de ţară separată.

După moartea lui *Gelou,* de-a lungul acelui *saeculum obscurum*[s] \ Transilvania nu a mai fost condusă de români, dar şi-a păstrat statutul de independenţă şi, datorită numărului mare de creştini de rit răsăritean - români şi slavi -, a găzduit, începând cu jumătatea veacului X, o episcopie dependentă de Constantinopol. Evident, după marea schismă din 1054, s-a pus problema înfiinţării la Alba Iulia a unei episcopii catolice. Datorită împrejurărilor interne şi internaţionale nefavorabile, acest lucru a fost posibil, se pare, numai în vremea regelui Ladislau (1077-1095) sau chiar ceva mai târziu, după anul 1100. Oricum, primul episcop catolic cunoscut este Simion, menţionat documentar abia în 1111, ca martor la un act de danie[32]. Activitatea noii episcopii se va intensifica însă numai în a doua jumătate a secolului XII, o dată cu întărirea stăpânirii politice şi militare a Regatului Ungariei.

Vezi H. Zimmermann, *Veacul,* passim. St-Pascu, *Voievodatul,* IV, p. 305.

4. Transilvania în secolele XI-XIV. Schifă istorică

4.1. Cucerirea Transilvaniei de către maghiari (secolele XI-XIII)

Statul maghiar, întemeiat în a doua parte a secolului X şi consolidat abia în urma creştinării de după anul 1000, nu a avut capacitatea să cucerească şi, mai ales, să domine Transilvania decât într-o perioadă mai târzie. Dacă zonele de câmpie ale Crişanei şi Banatului au fost mai uşor de anexat şi de stăpânit, regiunile colinare şi montane, văile superioare ale râurilor, depresiunile intramontane şi, mai ales, Transilvania intracarpatică au fost supuse o vreme doar incursiunilor de jaf şi de pradă, fără să poată fi cucerite efectiv.

Cucerirea propriu-zisă a Transilvaniei, adică a ţării de dincolo de pădurea *Igfcm,* a început în a doua parte a secolului XI. In 1068, o oaste din Transilvania întreprinde chiar o incursiune pe teritoriul Ungariei[1]. Regele Solomon (1063-1074) (cu principii Geza şi Ladislau) răspunde acestei incursiuni şi trece cu trupele sale prin Porţile Meseşului, ocazie cu care îi înfrânge pe pecenegi, cum s-a arătat, la Chiraleş. Această înfrângere a pecenegilor marchează începutul primei etape a pătrunderii ungurilor şi a cuceririi organizate a Transilvaniei de către regatul arpadian. Ca urmare, în 1075, *cancelaria* regală emite primul document cunoscut în care apar realităţi transilvane, anume cetatea Turda (cu numele consemnat în forma românească), identică probabil atunci cu vechiul castru roman (al Legiunii a V-a Macedonica), ale cărui ziduri s-au păstrat la suprafaţă până în secolul XVTP.

M. Rusu, *Lesformatiotis, p.* 381.

Ibidem.

Desigur, atacurile pecenegilor, corelate uneori cu cele ale românilor[3], au putut să reprezinte o piedică în calea înaintării stăpânirii ungare spre răsărit în Transilvania, fără ca aceste atacuri să fie o dovadă certă a unei ferme dominaţii politice pecenege în interiorul arcului *carpatic*[4].

La finele veacului XI îşi fac loc noi incursiuni spre apus ale populaţiilor stepei[5]. Uzii şi cumanii se îndreaptă deopotrivă spre Imperiul Bizantin şi spre Ungaria. In 1071, prinţul khazar cu o armată de pecenegi atacă Ungaria dinspre Belgrad, dar e respins, iar în 1074, un lider peceneg, *Zoltdn,* se aliază cu *Geza,* în lupta sa pentru tron, contra regelui Solomon. Acesta, învins, va fi închis la Vişegrad şi eliberat abia în 1083, de către Ladislau I. Dar, tot atunci, Solomon se refugiază la prinţul Kutesk, şef al cumanilor, căruia îi promite stăpânirea asupra Transilvaniei, dacă îl ajută contra lui Ladislau I. Kutesk organizează o expediţie de jaf în Ungaria, dar e respins şi apoi înfrânt. Alţi şefi cumani - *Copulei* şi *Akus* - *vov* lupta contra regelui Ladislau, după ce, aveau să pustiască o bună parte a Ungariei. Prin urmare, rezultă că numai după victoria bizantinilor contra pecenegilor la Lebunion (1091) şi după numeroasele lupte ale lui Ladislau I cu cumanii, dominaţia ungurilor asupra unei părţi a Transilvaniei începe să se consolideze gradat[6]. Este vremea când în Transilvania se îngroapă o serie de tezaure monetare şi când cancelaria regală nu mai emite nici un document referitor în mod direct la această ţară.

Cu mare greutate s-a putut ieşi, după 1100, din această perioadă de tulburări şi de insecuritate.

Secolul al XH-lea şi începutul secolului al XlII-lea *marchează* ultima etapă a cuceririi teritoriului intracarpatic de către regalitatea maghiară. Vaste teritorii din est-sud-est şi din *zonele* montane ale Transilvaniei, încadrate anterior doar formal în statul cuceritor, sunt acum organizate după modelul politic şi economico-social implantat

---

Ibidem.

s V. Spinei, *Migraţia,* p. 131-132 ^

M. Rusu, *op. cit.,* p. 383-384.

Ibidem, p. 384.

dinspre Apus. O dovadă a acestui proces este înfiinţarea de noi comitate - instituţii administrativ-politice aduse de cuceritori - peste vechile ţări, voievodate şi cnezate româneşti. De pildă, pomenirea documentară simultană a mai multor comiţi de Solnoc la cumpăna secolelor XII şi XIII sugerează faptul că toate cele trei comitate cu acest nume (Solnocul Interior. Solnocul Exterior şi Solnocul Mijlociu) existau deja în jur de 1200. In 1177 este atestat comitatul Clujului, format din partea centrală a fostului ducat al lui *Gelou* şi desprins, se pare, din comitatul mai vast şi mai vechi al Albei. Cu toate acestea, şi comitatul Alba, cu centrul la Bălgrad (după vechiul nume româno-slav) sau Alba Iulia, ce cuprindea nucleul fostei formaţiuni politice a lui *Gyla-Iula,* este atestat în scris tot în 1177. In fine, comitatul Târnava, situat în centrul Transilvaniei, nu apare în documente înainte de 1214. Hunedoara apare consemnată drept comitat doar în 1276[7]. Tot în această perioadă, se încearcă introducerea în Transilvania a unei noi instituţii străine, preluate de maghiari din lumea feudală germană, anume principatul. Insă, spre deosebire de voievodat, principatul era o instituţie politică centrală care trebuia, în intenţia promotorilor săi, să dea o nouă orientare „ţării de peste păduri". In două documente din anii 1111 şi 1113, este atestat un *Mercurius princeps Ultrasilvanus,* despre care se ştiu foarte puţine lucruri şi căruia nu i se cunoaşte nici un rol în viaţa politică a Transilvaniei. Tot în 1111 este consemnat, cum s-a văzut, Simion *episcopus Ultrasilvanus.* Se pare că Mercurius şi Simion au purtat titlurile de principe şi, respectiv, episcop „in partibus", fără să fi rezidat efectiv în Transilvania. După mai bine de 60 de ani, vreme în care nici un alt conducător al Transilvaniei nu mai este cunoscut, apare la 1176 numele lui *Leustachius Voyvoda,* probabil fostul comite de Dăbâca de pe la 1164, care era acum căpetenia ţării[8]. Faptul este semnificativ din cel puţin patru motive: 1) şirul conducătorilor Transilvaniei este întrerupt pentru peste şase decenii: 2) numele tradiţional de voievod, recunoscut căpeteniei Transilvaniei, se va perpetua şi menţine de-a lungul evului mediu, până la 1541; 3)

Şt. Pascu, *Voievodatul,* I, p. 99-103, 171-172.

M. Rusu, *op. cit.,* p. 384.

dintre toate provinciile şi ţările cucerite şi încadrate în Regatul Ungariei, numai Transilvania a păstrat formula voievodatului ca instituţie politică centrală; 4) această instituţie, deşi modificată de către noii stăpâni, este identică la origine cu instituţia omonimă din Ţara Românească şi Moldova. In zona central-sud-est europeană, numai conducătorii Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei au purtat titlul de voievod, iniţial ca marcă a atribuţiilor lor militare supreme asupra ţărilor lor. Desigur, voievodul Transilvaniei nu a mai putut avea şi calitatea de dominus, pe care au avut-o omologii săi de la sud şi est de Carpaţi, deoarece suveranitatea asupra ţării şi supuşilor trecuse asupra regelui Ungariei prin cucerire. Oricum, menţinerea în Transilvania a titlului de voievod sub stăpânire străină, după ce s-a încercat înlocuirea acestuia, pare să sugereze o anumită rezistenţă a populaţiei locale în vederea contracarării dominaţiei maghiare şi a apărării tradiţiei. Probabil că, vreme de câteva decenii în secolul XII, lucrurile au fost grave şi situaţia relativ instabilă în Transilvania, din moment ce ţara pare să fi rămas mult timp fără conducător oficial, controlat de regalitate.

Ulterior însă, la nivel local şi în mod treptat, implantarea unor modele, instituţii şi reguli străine nu a mai putut fi decât în mică măsură contracarată. O dată cu aceste comitate, au venit dregătorii adiacenţi, slujbaşii regelui, armata, castelanii, demnitarii cetăţilor, biserica catolică şi instituţiile sale etc. Evident, în toată aceastăperioadă (secolele XII-XIII), grupuri mai mari sau mai mici de populaţie, ca şi persoane situate mai sus în ierarhia social-politică, religioasă şi militară a regatului sunt orientate şi deplasate spre Transilvania. In veacurile XIII şi XIV începe să crească numărul posesiunilor de origine donativă din Transilvania, acordate de regii Ungariei nobililor lor credincioşi din familii originare din Ungaria propriu-zisă. Aceste posesiuni sunt situate cu precădere în zonele joase din Câmpia Transilvaniei şi pe văile râurilor, adică pe principalele direcţii de penetrare a maghiarilor dinspre vest, şi nu în regiunile montane, submontane sau în depresiunile de margine, unde cucerirea reală, la teritoriu, s-a făcut mai anevoios şi mai târziu. Insă pentru încheierea cuceririi şi pentru stăpânirea directă şi efectivă a acestei ţări bogate, pline de resurse, ca

şi pentru apărarea eficientă a ei şi a întregului regat, oficialităţile au găsit şi alte metode. Una dintre ele, considerată oportună şi folositoare, a fost colonizarea şi aşezarea organizată^a unor populaţii străine pe teritoriul Transilvaniei.

4.2. Noi „oaspeţi" veniţi în Transilvania: secui, saşi

Cum s-a arătat mai sus, venirea unor grupuri sau persoane maghiare în Transilvania, încă în perioada cuceririi, nu mai era un lucru neobişnuit. Zonele deschise, anexate mai uşor şi mai de timpuriu, mai simplu de organizat şi de supravegheat, au stat efectiv în atenţia acestor colonişti timpurii. Numai că populaţia maghiară era destul de rară şi de puţină chiar şi în Câmpia Pannonică. Pentru întărirea regatului era nevoie de noi impulsuri demografice care, datorită unor împrejurări din epocă, trebuiau să vină din afară. Statul maghiar a fost încă de la începuturile sale un *mozaic* etnic. In legendarul testament lăsat de regele Ştefan I (997-1038) se spunea că regatul cu o singură „limbă" (în sens de etnie) este slab şi fragil. Felurite cauze au făcut ca, pe lângă popoarele şi populaţiile găsite de unguri la venirea lor în *Pannonia* şi în zonele adiacente, să fie încurajată colonizarea unor grupuri etnice din afara regatului, din zone mai îndepărtate sau mai apropiate, deopotrivă dinspre vest şi est, creştini sau păgâni. Nici o parte a regatului nu a fost ferită de asemenea colonizări[9]. In Transilvania, regiune de cucerire anevoioasă şi târzie, populaţia maghiară era prea puţină pentru a asigura o bună integrare a teritoriului în noul stat. Zone întregi din sud, din est, din Munţii Apuseni şi, în general, depresiunile de margine rămăseseră compact româneşti, deşi nici aici densitatea demografică nu era ridicată. Aceste regiuni trebuiau întărite în vederea apărării cu supuşi credincioşi, dăruiţi cu privilegii, supuşi care să fie recunoscători statului care i-a primit.

In afară de unguri, primul grup etnic mai important, aşezat la începutul mileniului II în Transilvania, au fost secuii. Conform

---

J. Sziics, *The feoples,* passim; loan-A. Pop, *The Structure,* passim.

tradiţiei consemnate în cronicile latino-maghiare, ei erau mai vechi în *Pannonia* decât ungurii, chiar dacă originea lor precisă a rămas deocamdată nelămurită. Simon de Keza susţine, cum s-a arătat, că secuii ar fi rămăşiţe ale hunilor şi că, după invazia ungurilor, ar fi dobândit o parte din ţară, „însă nu în Câmpia Pannoniei, ci în munţii de margine", unde „au avut aceeaşi soartă cu românii; de aceea, amestecaţi cu românii, ei se folosesc de literele acestora"[10], in secolele XI şi XII, nu fără opoziţii, secuii s-au convertit la creştinism, în ritul apusean. Opiniile despre originea secuilor (hunică, pecenegă, maghiară, avară, gepidă, cumană etc.)'[1] nu s-au putut închega până astăzi într-o teorie general acceptată, deşi părerea că ei ar fi rămăşiţe ale triburilor khabaro-khazare, care au precedat cu puţin timp cucerirea Pannoniei de către maghiari, pare să fie mai verosimilă. Vechile cronici mai spun că secuii, pe la 895, le-au ieşit înainte ungurilor în Rutenia şi că împreună au cucerit *Pannonia. Anonymus* îi consemnează apoi iarăşi, cum s-a relevat, alături de unguri în luptele din Crişana contra ducelui *Menumorut.* Probabil că o parte a lor au rămas cu această ocazie acolo, alături de români. Alţii vor fi rămas mai departe în *Pannonia,* alături de unguri, de la care au deprins uşor unele obiceiuri şi limba maghiară, apropiată, se pare, de propria lor limbă. In mai multe izvoare, secuii sunt atestaţi ca războinici de temut, aflaţi în prima linie *{in prima. acie)* în multe din luptele pe care ungurii le-au avut cu popoarele din jur. Ca avangardă a oştii maghiare, vor fi ajuns ei şi în Transilvania propriu-zisă, după ce ungurii au început cucerirea sistematică a acestei ţări. Pe la începutul secolului XII, o parte a lor se aflau probabil în centrul Transilvaniei, pe Târnave, unde toponimia (ca şi cea din Crişana) aminteşte de ei. Este de presupus că, în acel moment, cucerirea efectivă a Transilvaniei atinsese văile Târnavelor. Mai târziu, m a doua parte a secolului XII şi începutul veacului XIII, secuii fac ultimul pas spre est-sud-est, aşezându-se, în linii mari, pe locurile unde trăiesc şi astăzi[12]. Desigur că unii, în număr mai mic, au continuat

*n*s*"n°n de Keza, p.* 36-37. *o* B'

Kopeczi, *Histoire,* p. 177. &•

Pascu, *op. cit.,p.* 105-115.

să vieţuiască în diferite zone ale Ungariei, fiind cu vremea complet asimilaţi. Rosturile lor militare primordiale sunt de mare importanţă şi se pare că de aceste rosturi trebuie legat drumul lor cu popasuri până în regiunea Carpaţilor de Curbură: regii Ungariei i-au folosit ca luptători şi ca apărători ai frontierelor, oferindu-le în schimb, sub formă de privilegii, garantarea libertăţilor lor şi a propriului mod de organizare. De altfel, izvoarele confirmă în continuare menirea lor de militari: în jurul anului 1210, secuii, alături de saşi, români şi pecenegi, vor alcătui o oaste sub comanda comitelui Ioachim de Sibiu[13]; în 1241, românii şi secuii *(OlacietSicuh),* locuitori lângă Munţii Carpaţi, au închis păsurile Carpaţilor pentru a opri trecerea tătarilor[14].

Documentele îi pomenesc pe secui organizaţi pe „neamuri", pe „generaţii", împărţite în „ramuri", ocupându-se mai ales cu creşterea animalelor, datorită reliefului muntos şi colinar. „Familiile mari" sau cetele *(hadak)* erau proprietare ale animalelor, pădurilor şi pământului; ele întemeiau mici nuclee rurale care treptat se contopeau formând sate. Pământul arabil, puţin cât era, se împărţea în loturi familiale numite „săgeţi" *(nyilfoldek)* şi era tras la sorţi periodic. Satele erau împărţite în „decanate", adică în unităţi de câte zece gospodării. Această organizare gentilică arhaică a supravieţuit o vreme şi după aşezarea lor în zona de sud-est a Transilvaniei. In veacurile XIII şi XIV, însă, vechea organizare egalitară se estompează în favoarea noii ordini feudale. Se disting astfel în secolul XIV trei categorii militare, dar, de la un timp, şi sociale, anume secuii fruntaşi, cei călăreţi şi pedestraşii. Spre finalul veacului XIV, apare categoria ţăranilor fără pământ *{inquilini)* aşezaţi pe sesiile secuilor înstăriţi *(seniores, primores, primipilî)*[15].

Sub aspect politico-administrativ, teritoriul ocupat de secui era împărţit în scaune *(sedes),* consemnate documentar în secolele XIV şi XV: Telegd, devenit Odorhei, Kezd, Orbai, Sepsi, Ciuc, Mureş, Arieş etc. După tradiţie erau şapte scaune, dar numărul lor a variat de-a

---

" Ş. Papacostea, *Românii,* p. 65; *DIR,* C, veac XI, XII, XIII, voi. I, p. 338-341.

V. Spinei, *Moldova,* p. 161. [15]

Vezi S. Jako, *Evoluţia,* p. 29-55.

lungul timpului, mai ales după ce s-au format şi scaunele filiale. în fruntea scaunelor se afla câte un jude local, cu atribufii judecătoreşti şi câte un jude regesc, reprezentând interesele puterii centrale. Un rol important în scaunele secuieşti avea căpitanul *(maior exercitus, capitaneus sedis),* care comanda oştirea scaunului respectiv, dar avea şi atribufii administrative şi judecătoreşti, fiind superior în rang celor doi juzi scăunali. Deasupra tuturor se situa corniţele *(comes Siculorum),* ca reprezentant al autorităfii centrale, cu rol politic, militar, administrativ, judecătoresc asupra tuturor scaunelor[16]. De multe ori, cei mai puternici şi mai prestigioşi voievozi ai Transilvaniei erau recunoscuţi de rege şi drept comifi ai secuilor. Mărturiile autonomiei teritoriale a secuilor apar încă din 1222, când un act emis de Andrei II aminteşte *terra Siculorum[17]*, aflată categoric în regiunea popasului lor final. Gruparea comunităfilor autonome secuieşti *(universitates)* într-un corp teritorial-etnic, sub conducător unic, dependent de regalitate, cu reguli proprii de drept, a marcat evolufia acestui grup spre statutul de „stare" (= entitate privilegiată), încadrată în congregafia Transilvaniei (sfârşitul secolului XIII).

Colonizarea saşilor pe teritoriul Transilvaniei[18] prezintă anumite particularităţi în raport cu procesul analog referitor la secui, deşi perioada venirii celor două grupuri etnice este aproximativ aceeaşi (o parte din saşi au continuat să vină şi după ce secuii se aşezaseră). Colonizarea germană spre Europa de Est şi, în speţă, în zone aflate sub dominaţia Ungariei se încadrează într-un proces istoric mai larg, caracterizat uneori prin expresia „Drang nach Osten". Cert este că în Ungaria au început să vină colonişti germani chiar şi înainte de anul 1000, adică înainte de creştinarea şi feudalizarea ungurilor, de formarea statului propriu-zis. împotriva lor s-au stârnit de timpuriu, cum s-a arătat, reacţii duşmănoase. Insă colonizarea reală în *Ungaria,* în grupuri compacte şi regiuni precise, s-a produs abia în secolele XII şi XIII, în două valuri de colonişti: primul, petrecut în vremea consolidării

---

[16] *v* Şt. Pascu, *op. cit.,* I, p. 218-221. „

[17] *Ub*-> I. p. 22-24.

[18] "• Năgler, *Aşezarea,* passim.

puterii centrale, s-a caracterizat prin enclave, cu precădere rurale, diferenţiate lingvistic şi juridic de regiunile din jur; al doilea, desfăşurat când autoritatea regală era deja subminată, nu a mai condus la insule de populaţie germană rurală, în schimb a fost propice formării oraşelor germane[19]. Pe la jumătatea secolului XIV, toate cele cam 150 de oraşe din regatul Ungariei aveau populaţie covârşitor germană[20]. Marile enclave de populaţie germană din Ungaria, mai precis din Slovacia şi din Transilvania, nu s-au aflat în regiuni locuite prioritar de maghiari, ci de slovaci şi, respectiv, români[21]. Deci, colonizarea saşilor a avut, pe lângă rolul economic şi militar (de pază a graniţelor) şi un evident rol politic. Regalitatea a dăruit saşilor teritorii ce nu puteau fi ţinute sub controlul direct al maghiarilor, deoarece Arpadienii nu mai aveau forţe proprii în vederea asigurării regiunilor de frontieră. In general, aceste zone, pe la 1150-1200, nu erau încă integrate administraţiei regale sau erau ocupate doar formal şi provizoriu[22]. Ce motive i-au putut determina pe coloniști să-şi părăsească locurile natale? Desigur, au fost cauze multiple şi conjugate, economico-sociale, politice, demografice, naturale: creşterea populaţiei în vestul Germaniei şi Flandra, limitarea suprafeţelor care puteau fi amenajate pentru agricultură, starea materială precară a unor categorii ale populaţiei, unele calamităţi naturale, dispute senioriale, dorinţa de aventură, promisiunile ademenitoare ale regilor Ungariei, făcute prin agenţii de colonizare etc. Coloniştii numiţi germani nu au venit toţi dintr-o regiune anume a Germaniei şi nici măcar nu au fost cu toţii de neam german. Documentele îi numesc pe noii veniţi *hospites* şi îi caracterizează ca *Theutonici, Flandrenses* sau *Saxone?*[1]. Primul grup mai important se pare că a venit la chemarea regelui *Geza* II (1141-1162) în zona Sibiului şi provenea în principal din Franconia. Alte grupuri au fost din Turingia, Bavaria, Saxonia, Flandra, nord-estul

---

' Ioan-A. Pop, *TheStmcture,* p. 19-20.

[2]"" J. Szucs, *The Peoples,* p. 17. Vezi şi K. G. Gundisch, *Das PatriziM,* p. 9-100.

Şt. Pascu, *op. dt.,p.* 119. P. Philippi, *Ecclesia,* p. 126. [2]' Th. Năgler, *op. cit.,* p. 73-103.

Franţei etc, cuprinzând, alături de germani, şi valoni. în fruntea grupului de colonişti se aflau, de obicei, locatori sau greavi *(greb, gre-w).* Unii dintre ei au dat numele lor satului nou întemeiat şi au încercat să obţină o anumită preeminenţă cu caracter feudal asupra sătenilor. Sistemul de organizare a satelor corespundea vechilor comunităţi (mărci) germane. Câte zece gospodării dintr-un sat formau „zecimi" *(Zehner),* iar o sută de sate alcătuiau o unitate numită *Hundertschaft.* Pământul atribuit de regalitate saşilor s-a întins între Orăştie şi Baraolt şi între văile Târnavelor şi valea Oltului, adică zona de sud a Transilvaniei, plus ţara Bârsei şi regiunea Bistriţei. Acest teritoriu a fost împărţit, după tradiţie, în şapte scaune, dar, ca şi la secui, numărul de şapte a crescut cu vremea. Primele sunt menţionate în secolul XIV, deşi organizarea lor este, probabil, mai veche: Sibiu, Sebeş, Mediaş, Şeica Mare şi Mică, Cincu, Sighişoara, Orăştie, Nocrich, Rupea, Miercurea etc. Braşovul şi Bistriţa au primit denumirea de districte. In fruntea fiecărui scaun, ca şi la secui, era judele local şi cel regesc, iar cel rnai înalt dregător era corniţele saşilor *(comes Saxonum),* funcţie deţinută adesea de către cei mai puternici voievozi ai Transilvaniei. Organizarea autonomă a saşilor, modul lor de conducere, dependenţa lor directă de regalitate şi privilegiile de care se bucurau au fost trecute în scris în celebrul document „Andreanum" („Bula de aur a saşilor"), emis de regele Andrei II în 1224[24]. începuturile autonomiei săseşti sunt însă mai vechi, poate din timpul regelui *Geza* II (1141-1162), căruia tradiţia îi atribuie cel dintâi privilegiu acordat coloniştilor germani. Prima mărturie certă a tendinţei saşilor de a avea un organism autonom datează de la 1191, când au dobândit confirmarea dreptului de a avea o „prepozitură liberă" (fondată, probabil, între 1173-1190), independentă de episcopia transilvaniei[23]. Natural, episcopia s-a opus acestei evoluţii şi până la urmă a avut câştig de cauză, dar conflictul cu saşii pe această temă nu [s]e va stinge decât odată cu Reforma. Pe acest fond, în 1277, saşii se răscoală şi atacă sediul episcopiei din Alba Iulia, devastează catedrala

[5] [R] Phili

ppi, *op. cit.,* p. 125-126.

şi ucid numeroşi clerici împreună „cu o mulţime de unguri ..."[26]\ In anii de criză a regatului din 1307-1308, conflictul dintre saşi şi episcopie capătă iarăşi forme violente, o dată cu întărirea autonomiei prin alegerea de comiţi din rândurile lor. In acest fel, calitatea de corp privilegiat a comunităţii săseşti se întăreşte, dobândind şi ea atributul de stare. Urmând firul acestei evoluţii, în veacul XV, sub regele Matia Corvinul (1458-1490), saşii îşi consolidează instituţia politico-administrativă superioară, numită *Universitas Saxonum,* care le întăreşte modul specific de organizare, garantat prin „Andreanum"[27].

Saşii au cuprins şi o parte din teritoriul secuilor (zona Sebeş, de pildă), dar în principal ei s-au aşezat pe teritorii locuite de români. Maghiarii lipseau aproape cu totul din aceste locuri, în momentul colonizării săseşti. După cum s-a văzut, ei nu erau prezenţi nici în oastea comitelui Ioachim de Sibiu, din 1210, formată din saşi, români, secui şi pecenegi. In regiunea de la sud de Oltul transilvan, pe la 1222, este atestată documentar „ţara românilor" *(Terra Blacorum)*[n], probabil în regiunea Făgăraşului. Un act din 1223 aminteşte că în urmă cu circa 20 de ani, pe când domnea voievodul Benedict, mănăstirea cisterciană de la Cârţa (fondată la sfârşitul secolului XII) a primit un pământ răpit de la români *(terram... exemptam de Blaccis)*[29]. In 1224 este consemnată „pădurea românilor şi pecenegilor" *(silva Blacorum et Bissenorum),* care este dăruită saşilor pentru a o folosi împreună cu românii şi pecenegii[30].

Deşi pe alocuri populaţia era rară sau retrasă din zonele deschise, în momentul colonizării şi aşezării lor în Transilvania, saşii, ca şi secuii, i-au găsit aici pe români, după cum arată izvoarele documentare, narative şi arheologice. Noii veniţi, împreună cu românii, au lucrat pământul, au crescut animale, s-au ocupat de meşteşuguri, de minerit sau de comerţ.

' *Ub.,\,p.* 133.

[27] Ioan-A. Pop, *PrivHeg.es,* p. 38-39.

" *Ub.,\,p.* 23.

Ub., 1, p. 27-28. Vezi Ş. Papacostca, *Românii,* p. 76-77, 177. "

Ub., I, p. 35; Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 79.

4.3. încercări de colonizare eşuate: cavalerii teutoni şi cavalerii ioaniţi

Intenţia regalităţii maghiare a fost să mai aducă la graniţele Transilvaniei sau în apropierea lor noi populaţii străine, dar această intenţie nu s-a putut realiza. Prima încercare a fost făcută cu acei cavaleri teutoni, ordin militar călugăresc catolic creat de papalitate pe Locurile Sfinte, la 1190, pe vremea când ideea cruciadei clasice era încă vie. La începutul secolului XIII, situaţia cavalerilor, stabiliţi acum la Acra, era precară, de aceea invitaţia regelui Ungariei, Andrei II- (1205-1235), ca ei să se aşeze în Transilvania, a fost binevenită. Instalarea noilor colonişti trebuia să asigure, în intenţia regalităţii, apărarea sud-estului ţării împotriva cumanilor care dominau încă regiunile românești de la sud şi est de Carpaţi, precum şi atragerea la catolicism a populaţiei ortodoxe din zonele de aşezare şi din cele învecinate. Prozelitismul catolic dobândise noi dimensiuni în sud-estul Europei, după Cruciada a IV-a (1204), când armatele apusene cuceriseră Constantinopolul. Aceste premise favorabile ar fi trebuit să ducă şi la extinderea stăpânirii maghiare asupra regiunilor extracarpatice. Pe de altă parte, din perspectivă mai largă, Imperiul Româno-Bulgar al Asăneştilor trebuia prins între două forţe catolice, din care una era Imperiul Latin de Răsărit (fondat vremelnic la Constantinopol), iar cealaltă urma să fie pomenitul ordin al teutonilor. Ei trebuiau să fie un front al cruciadei în spaţiul carpato-dunărean[31]. De aceea, între regele Andrei şi magistrul ordinului teutonic s-a încheiat în 1211 o înţelegere, prin care cavalerii primeau Ţara Bârsei (sud-estul Transilvaniei), alături de largi libertăţi şi scutiri, ca de pildă dreptul de a se folosi în parte de bogăţiile subsolului, de veniturile din vămi, de a construi cetăţi şi oraşe din lemn etc. Ei erau supuşi direct autorităţii regeşti şi nu celei voievodale. Cu vremea, ei au obţinut şi imunitate «scală, precum şi cedarea tuturor dărilor de la localnicii români lingurii şi secuii ce urmau să se aşeze acolo în viitor rămâneau datori Vistieriei şi episcopiei Transilvaniei). La 1222, ei obţin scutire de vamă

[31] 5- Papacostea, *op. du,* p. 31-36.

la trecerea prin ţara secuilor şi prin ţara românilor. Dar aceste scutiri, libertăţi şi privilegii nu le-au fost de ajuns: au început să încalce pe faţă contractul stabilit, extinzându-şi stăpânirea pe cont propriu, clădindu-şi cetăţi de piatră, bătând monedă proprie, nerecunoscând autoritatea episcopului din Alba Iulia şi apelând direct la papă etc. Ei au trecut şi la colonizarea fără învoire a populaţiei germane în regiunile dăruite lor şi în vecinătate. Toate aceste tendinţe de autonomie excesivă şi chiar de independenţă au fost suficiente motive pentru armata regală de a interveni. Astfel, în 1225, acelaşi suveran care i-a invitat pe teutoni i-a şi alungat din Transilvania[32]. La scurt timp, ei se vor stabili în Prusia, contribuind la politica de catolicizare, de colonizare şi de cucerire îndreptată spre est.

Bilanţul şederii teutonilor în Ţara Bârsei este totuşi important: ei au pus capăt dominaţiei cumane în teritoriile de la sud şi est de Carpaţi, au dus la destrămarea a însuşi „imperiului" cuman (lovit de ei dinspre apus şi de tătari dinspre răsărit) şi au arătat Regatului Ungar drumul spre Dunărea de Jos şi Marea Neagră, adică spre un obiectiv principal de politică externă, urmat apoi timp de două secole".

Un nou contract de colonizare este încheiat la 1247, între regele Ungariei, *Bela* IV, şi magistrul ordinului cavalerilor ioaniţi (sau ospitalieri), cu scopul de a asigura apărarea aceloraşi zone sudice (Banat şi sud-vestul Transilvaniei) în faţa marii primejdii tătaro-mongole[34]. Cavalerii ioaniţi sunt a doua forţă organizată a cruciadei adusă pe teritoriul românesc, după teutoni. Ei aveau rol defensiv (apărarea regatului de o nouă incursiune tătară) şi ofensiv (readucerea „Cumaniei" sub dependenţa ungară şi presiunea spre Peninsula Balcanică, în sprijinul Imperiului Latin de Răsărit). Cavalerilor Sf. Ioan de la Ierusalim le era destinat un vast teritoriu (Ţara Severinului), situat la sud-vest de Transilvania, între Banat şi râul Olt, teritoriu pe care, din motive nelămurite, nu l-au ocupat decât efemer. Diploma rămasă, însă, ca mărturie a contractului încheiat, pune în lumină

" M. Holban, *Din cronica,* p. 9-48; P. Philippi, *op. cit.,* p. 128-129.

Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 31-36. ' *DRH,* D, I, p. 2Î-24. Vezi Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 61-62.

existenţa unor formaţiuni statale româneşti conduse de cnezi şi voievozi, formaţiuni care, la acea dată, mai cuprindeau şi teritorii intracarpatice. Aşa era ţara voievodului Litovoi, extinsă pe ambii versanţi ai Carpaţilor, în nordul Olteniei şi în sudul Transilvaniei (mai precis, în Ţara Haţegului) şi ţara voievodului Seneslau, ce se întindea în nordul Munteniei şi, probabil, şi în Ţara Făgăraşului (acea *terra Blacoruni).* Partea transilvană a voievodatului lui Litovoi - Ţara Haţegului - cunoaşte acum, prin voinţa regalităţii ungare, un început de desprindere din legătura cu voievodatul oltean, desprindere care se va accentua ulterior. O parte din Ţara Severinului fusese transformată de regalitatea ungară prin 1232 în banat de Severin şi adusă sub controlul său. Deşi se aflau (cu excepţia ţării lui Seneslau) în raporturi de vasalitate faţă de Ungaria, aceste state incipiente româneşti erau bine organizate: aveau structuri sociale feudale bine precizate, o viaţă economică activă şi complexă, un „aparat de război", biserici, episcopii etc.[3']

In concluzie, se poate spune că, după cucerirea pe cale armată a Transilvaniei de către maghiari, derulată între secolele XI-XIII şi, parţial, concomitent cu această cucerire, s-a desfăşurat o acţiune de organizare şi consolidare a noii stăpâniri. Una din căile multiple de realizare a acestui scop a fost colonizarea şi aşezarea unor populaţii străine, cu rosturi economice, militare şi politice. Este cert astăzi că populaţia românească locală, obişnuită din cauza atacurilor barbare să trăiască mai retrasă în zonele de deal şi de munte şi în depresiuni, era mai rară în regiunile deschise şi era mai puţin înclinată spre colaborare cu noii stăpâni. Pe de altă parte, aceştia nu aveau încredere in populaţia cucerită. Această problemă a fost rezolvată parţial prin aducerea de populaţie maghiară din *Pannonia,* numai că rezervorul demografic maghiar era prea limitat în comparaţie cu vastul teritoriu cucerit. De aceea, noii veniţi urmau să aibă multiple roluri militare, economice, demografice şi politice. Prin ei, statul maghiar a urmărit nu numai o eficientă dominare şi integrare a Transilvaniei în structurile [s]ale, dar şi o extindere a stăpânirii ungare la sud şi est de Carpaţi.

?■ Papacostea, *op. cit.,* p. 57-65. Vezi şi voi. *Constituirea,* p. 25-50.

4.4. „Călăreţii diavolului" în Europa: invazia tătară din 1241-1242 şi efectele ei

Tătarii erau de neam turanic, ca şi alte populaţii ale stepei care i-au precedat ca migratori în Europa. Ţara lor de origine era Mongolia de azi, unde au trăit multă vreme într-o societate tribală arhaică, axată pe creşterea animalelor[36]. In 1206, la adunarea generală a triburilor (numită *kuriltaî),* a fost proclamat kagan, adică stăpânitor autocrat al tuturor mongolilor, Temugin, cunoscut de-atunci cu supranumele de Genghis-han. După ce a cucerit întinse teritorii din Asia (China, Chorezm, Afganistan, Corasan, Persia), Genghis-han a ocupat regiunea dintre Marea Caspică şi Marea Neagră. La 1223, în lupta de la Kalka, a fost înfrântă coaliţia cumano-rusă şi desfiinţată Cumania Albă. Moartea marelui han (1227) a amânat pentru o vreme continuarea marşului victorios al tătarilor spre Europa. După dezastrul suferit, o mare parte dintre cumani - vreo 40.000 de corturi - au găsit adăpost în Ungaria, unde regele *Bela* IV i-a primit între Tisa şi Dunăre (1238). Acest act nu s-a dovedit a fi prea inspirat, deoarece cumanii s-au integrat cu mare dificultate, pe de o parte, şi au dat prilej tătarilor - care după victoria de la Kalka se considerau stăpânii cumanilor - să invadeze Ungaria, pe de altă parte. Sub noul împărat Ogodai, prin marii comandanţi Batu-han şi Subotai, tătarii reiau luptele prin 1236 şi cuceresc Bulgaria Mare de pe Volga, devastează Armenia, nimicesc oraşele ruseşti Moscova, Susdal, Vladimir, supunând în 1240 însuşi Kievul. Din Polonia, o parte a oastei s-a îndreptat spre vest, iar cealaltă spre Ungaria şi ţinuturile româneşti. Această parte a oastei s-a împărţit în mai multe corpuri, din care cel principal, în aprilie 1241, a zdrobit complet armata ungară pe râul Sajo. Alte corpuri de oaste tătară s-au îndreptat spre Transilvania, Moldova şi Ţara Românească[37]. Doi comandanţi tătari, Cadan şi Buri, au trecut Carpaţii prin Bucovina şi pe la Oituz şi au atacat Rodna, Bistriţa, Dejul, Clujul, Zalăul, Oradea, dar şi Braşovul, Ţara Bârsei, Cetatea de Baltă, Sibiul şi Sebeşul-Distrugerile provocate de tătari au fost uriaşe, iar invazia a sporit

J. Chambers, *TheDevil's Horsemen*, passim.

V. Spinei, *Moldova,* p. 157-187; Ş. Papacostea, *op. cit.,* p. 84-101.

sentimentul de nesiguranţă în rândul populaţiei, mai ales că, asupra spaţiului românesc, atacurile se vor repeta de-a lungul secolelor, desigur fără forţa iniţială. Totuşi, ultima expediţie de jaf a tătarilor asupra Moldovei până în Maramureş a avut loc in 1717.

Românii şi ceilalţi locuitori din preajma lor au încercat să se apere şi să reziste în faţa atacatorilor. Cronicarii apuseni Jean de Ypres şi Marino Sanudo arată că românii şi secuii au întărit paza trecătorilor din Carp aţi, pentru a-i împiedica pe tătari să intre în Transilvania. Rashid-od-din, cronicar persan, spune că tătarii au intrat în Valahia Neagră *(Kara Oulag)* şi i-au bătut pe români. Şi cronica rusească *Voskresenskaja* aminteşte ciocniri ale tătarilor cu românii. In 1242, spaţiul românesc este iarăşi prădat de armatele tătare care reveneau din centrul Europei. Cronica rimată a lui Filip de Mousket semnalează cu acest prilej: „a venit veste dinspre tătari, cu mare bucurie în lumea toată, că regele din ţara vlahilor i-a învins la trecători". Este, evident, vorba despre păsurile Carpaţilor, iar „regele ţării vlahilor", adică românilor, trebuie să fie un dinast local (cnez sau voievod), conducător al uneia din formaţiunile politice existente. Călugărul *Rogerius,* luat captiv la Oradea de către tătari, în a sa lucrare *Carmen mizerabile,* dă detalii utile şi interesante despre jafurile mongolilor, despre moravurile lor, despre suferinţele localnicilor. Şi el aminteşte numele unui voievod local, situat în părţile vestice, prin Crişana[38].

Invazia tătarilor a avut importante urmări asupra evoluţiei regiunilor de la Dunărea de Jos şi, natural, şi asupra Transilvaniei. Aceasta din urmă şi-a consolidat autonomia, ajungând, spre finalul secolului XIII, să aspire chiar la statutul de *regnum,* adică de ţară separată, desprinsă complet de Ungaria. Pe de altă parte, mongolii au descurajat şi chiar zădărnicit parţial tendinţele de expansiune ale regatului arpadian la sud şi est de Carpaţi, precum şi prozelitismul catolic ce însoţea aceste tendinţe. Este adevărat că ţinuturile româneşti extracarpatice au trecut pentru o vreme sub dominaţia tătarilor şi că transilvania şi Ungaria au fost serios ameninţate şi ele de o asemenea dominaţie, numai că un astfel de imperiu al stepei exercita o stăpânire

Ş- Papacostea, *op. cit.,* p. 94-98.

adesea formală. Se poate presupune că stăpânirea tătară nu a încurajat unificarea statelor incipiente româneşti, dar, în acelaşi timp, în comparaţie cu o dominaţie directă şi apăsătoare, ea a permis existenţa şi chiar evoluţiaacestor formaţiuni politice. Din diploma ioanită, emisă la şase ani după invazie, reiese că voievozii românilor ce stăpâneau deopotrivă zone extra- şi intracarpatice erau destul de puternici, activi şi bine organizaţi, păstrând, unii din ei, doar o vasalitate formală în raport cu Ungaria. După slăbirea treptată a puterii tătare, proces la care românii, maghiarii, ruşii, polonii şi alte popoare din zonă au contribuit din plin, statele româneşti vor fi destul de puternice pentru a riposta cu succes în faţa reluării ofensivei Ungariei spre sudul şi răsăritul Carpaţilor. Sub aspect religios, invazia mongolă a descurajat pentru o vreme şi prozelitismul catolic manifestat, care mergea mână în mână cu expansiunea politico-militară a. Ungariei şi care, după Cruciada a IV-a (1204), luase forma unor asalturi continue asupra teritoriilor ortodoxe.

Ca orice invazie pustiitoare, însă, în linii mari, venirea violentă a tătarilor şi dominaţia lor vremelnică au reprezentat forţe destructive, au dus la nimicirea unor bunuri de civilizaţie şi a unor valori culturale, la pierderi de vieţi omeneşti. A fost ciocnirea dintre două lumi incompatibile, dintre care, până la urmă, cea mai vulnerabilă şi mai puţin adaptată noilor condiţii a pierit[39].

4.5. Cum reflectă documentele societatea transilvăneană

In afara cronicilor, din veacul XIII începând, un rol important pentru reconstituirea trecutului Transilvaniei îl au documentele. Dar folosirea documentelor în vederea descifrării structurilor instituţionale, etno-confesionale şi demografice presupune multă precauţie şi spirit de discernământ[40]. Cum se ştie, lumea medievală nu se

---

Ibidem, p. 98-125 (inclusiv invaziile de după 1242).

I. Moga, *Consideraţiuni,* passim.

caracteriza prin noţiunile de drepturi, democraţie sau *egalitate,* ci prin cele de privilegii, ierarhie şi supunere. Documentul în acele vremuri era instrumentul prin care vorbeau categoriile privilegiate între ele: proprietari individuali, instituţii laice şi bisericeşti, grupuri alogene, aduse şi aşezate în condiţii avantajoase în ţară. Masa ţărănească, adică majoritatea covârşitoare a populaţiei, nu vorbea prin documente (decât accidental), pentru simplul motiv că era obiect şi nu subiect istoric; cu alte cuvinte, nu era factor politic. Pe de altă *pune,* există în Transilvania şi o limitare geografică: actele de danie sau de confirmare a unor proprietăţi, până la sfârşitul secolului XIV şi începutul secolului XV, se referă la un spaţiu relativ restrâns, nedepăşind zona inferioară de creştere a fagului, adică altitudinea de 600 de metri. Aceste acte au în atenţie regiunile de şes, văile largi ale râurilor, zona colinară şi de podiş, adică ele cuprind în sfera lor de interes circa o treime până spre cel mult jumătate din totalul suprafeţei Transilvaniei. Cu alte cuvinte, documentele din acel timp sunt incapabile să dea informaţii privitoare la viaţa care se desfăşura pe o mare parte din teritoriul Transilvaniei, format din regiunea deluroasă înaltă, din unele depresiuni de margine, din zona pădurilor şi din cea a şesurilor alpine. Cum s-a ajuns la o asemenea situaţie? In primul rând, Transilvania, cu regiunile româneşti adiacente ei, a fost cucerită din punct de vedere militar, cum s-a văzut, treptat, cam între secolele XI şi XIII, urmându-se o direcţie dinspre vest şi nord-vest spre sud şi sud-est. Evident, cuceritorii şi-au fixat puncte de dominaţie în zonele deschise, accesibile, unde rezistenţa populaţiei locale a putut fi mai repede înfrântă. Cucerirea aceasta militară a fost urmată de una instituţională, de o acţiune de implantare şi de organizare a noilor instituţii, acţiune care a fost şi ea treptată. Zonele de deal şi de munte, cele împădurite etc. au rămas multă vreme departe de noile instituţii. De aceea, de pildă, apariţia documentară a multor sate, apariţie datorată cel mai adesea unui factor exterior, nu reprezintă aproape niciodată data înfiinţării acestor sate. Documentul, de obicei, introduce o ordine juridică nouă (situaţie de drept) peste o realitate ^che (situaţie de fapt).

Deci, în analiza documentelor medievale referitoare la Transilvania, până în veacul XIV cel puţin (dar, în parte, şi ulterior), trebuie

avută în vedere o dublă rezervă: una de natură social-politică (reflectarea cu precădere a chestiunilor ce priveau grupurile privilegiate, iar aceste grupuri erau, în majoritate, neromâneşti) şi alta de natură geografico-juridică (reflectarea acelor realităţi care erau accesibile noilor veniţi şi care s-au lovit de necesitatea actului scris). Prin urmare, încercarea de a deduce numărul populaţiei, ponderea unei etnii sau a unei confesiuni, gradul de extensiune a unei realităţi, aria de acţiune a unei instituţii etc. exclusiv prin analiza statistică a documentelor este nerelevantă şi poate conduce la rezultate false. Deci, creşterea treptată a numărului de aşezări şi de realităţi româneşti consemnate documentar este un lucru firesc, datorat unor factori obişnuiţi: intrarea progresivă a unor noi regiuni în sfera de interes a instituţiilor emitente de documente; intrarea unor noi categorii sociale şi etno-confesionale în această sferă de interes; ocuparea unor posesiuni româneşti de către străini; adaptarea elitei româneşti la exigenţele feudalismului de model apusean; creşterea naturală a populaţiei şi întemeierea de noi aşezări prin roire; prigonirea credinţei ortodoxe etc. Documentele au reflectat, deci, o lungă perioadă de timp, structuri parţiale, atât sub aspect social-politic şi demografic, cât şi din punct de vedere geografic. De aceea, documentele singure nu pot servi drept bază pentru descifrarea compoziţiei etnice a Transilvaniei, nici pentru ponderea confesiunilor, în condiţiile în care doar o parte infimă din societate vorbea prin acest limbaj scris[41].

încă din veacurile XI-XII, impactul dintre structurile feudale apusene, implantate de noii stăpâni ai Transilvaniei, şi vechile forme de existenţă ale societăţii locale româneşti, aflată şi ea pe cale de feudalizare după canoanele răsăritene, de sorginte bizantino-slavă, a devenit evident.

4.6. Societatea transilvăneană în secolele XIII-XIV: feudali, clerici şi ţărani

Ca şi în lumea feudală apuseană, societatea din aceste zone părea să reflecte timid cele trei ordine consacrate: *bellatores,* adică cei care

---

Idem, *Les Roumains,* passim.

luptă, *oratores,* sau cei care se roagă, şi *laboratores,* cei care lucrează. Un document emis în 1360, la Haţeg, cuprinzând structura unei adunări districtuale româneşti, reflectă de fapt alcătuirea societăţii româneşti locale: cnezii - feudalitatea pe cale de agregare, preoţii, în frunte cu protopopul local, şi oamenii de rând, numiţi „Olachi populani"[42]. E drept că unii dintre preoţii mai înstăriţi erau şi ei cnezi, calitatea aceasta arătând rangul lor social mai important.

Elita societăţii româneşti după secolul IX apare consemnată sub diferite nume: duci-voievozi, juzi-cnezi, „maiores terrae", „potentes", jupani etc. Denumirea cea mai răspândită este cea de juzi, provenită din latinescul *iudices* sau de cnezi *(kenezîi)* - vechi cuvânt german, preluat prin filieră slavă. Prin urmare, cnezimea reprezintă tipul cel mai cunoscut sau prototipul feudalităţii româneşti prestatale şi statale incipiente. Termenul de origine latină „jude" (cu varianta muntenească „judec") a fost copleşit în urma contactelor cu slavii de termenul analog mai larg utilizat, deşi identitatea şi coexistenţa jude-cnez este evidentă, mai ales în urma corespondenţei judecie-cnezat. In Transilvania, termenul de jude pare să se fi perpetuat, dobândind şi înţelesul de primar al satului, al oraşului, de membru al unui for de judecată, de fruntaş al nobilimii din comitate, însărcinat cu anumite atribuţii etc, sub influenţa latinei ca limbă de cancelarie. Voievozii, aleşi în general dintre cnezi (cum dovedeşte Diploma ioanită sau situaţia Maramureşului) şi numiţi de români şi duci (singular ducă, din latinescul *dux,-cis),* aveau în primul rând atribuţii militare. In Transilvania, o parte dintre cnezii care şi-au ctitorit lăcaşuri de cult ortodoxe s-au numit pe sine şi jupani, iar pe soţiile lor jupaniţe, în tablourile votive din secolele XIV şi XV. Dar cei mai mulţi, în situaţii similare şi în altele, s-au denumit cnezi sau juzi. Cuvântul cnez, cu înţelesul de fruntaş, principe, stăpân, arată el însuşi că, după ce s-au desprins din rândul comunităţilor care-i învestiseră iniţial cu unele funcţii (şi după ce conducătorii de origine slavă au fost asimilaţi), cnezii au devenit stăpâni ereditari ai satelor, adică ai cnezatelor lor. înţelesul teritorial al cuvântului cnezat (=judecie) nu lasă nici o

---

C, XI, p. 506-510. Vezi Ioan-A. Pop, *Instituţii,* passim.

îndoială în acest sens. Cnezii percepeau cote patrimoniale de la supuşii lor, exercitau în continuare atribuţii judecătoreşti, ctitoreau biserici ortodoxe, îşi construiau locuinţe mari, din piatră, uneori adevărate turnuri-locuinţă, înconjurate cu ziduri, purtau veşminte preţioase şi arme adecvate rangului lor, toate de inspiraţie bizantină, cu influenţe occidentale[43]. Uneori, în subsidiar, datorită creşterii demografice, secătuirii unor terenuri etc, cnezii au condus şi acţiuni de roire a satelor, la distanţe mici (câţiva kilometri de vatra veche). Aceste acţiuni de roire sau de repopulare a unor sate ori de creştere a numărului locuitorilor unor aşezări sunt aspecte fireşti în toată lumea medievală. Ele s-au petrecut, ca şi în Franţa sau Anglia ori Italia, în interiorul spaţiului locuit de români şi în imediata vecinătate a acestuia. Aceste roiri sunt uneori numite „colonizări" sau „migrări", deşi s-au desfăşurat pe distanţe mici, în acelaşi spaţiu de civilizaţie, noile aşezări primind în general denumirile „de Sus", „de Jos", „de Mijloc", „Nouă" etc. Insă nu din asemenea acţiuni decurge calitatea de stăpân a cnezului, deşi prin astfel de acte, pentru care primeau adesea acordul oficialităţii, cnezii îşi sporeau posesiunile şi obţineau anumite avantaje, pe care le aveau şi în satele lor stăpânite din vechime.

Cnezimea a fost o realitate general românească în perioada de agregare statală (sec. IX-XIV) şi în epoca timpurie a statelor feudale unificate *(sec.* XIV-XV). Ca feudalitate prestatală, categoria cnezilor a suferit însă un proces de transformare după geneza statelor Ţara Românească şi Moldova, care şi-au renovat şi adaptat structurile feudale începând cu secolul XIV. Astfel, la sud şi est de Carpaţi, o parte din cnezi şi-au oficializat calitatea de feudal prin boierire (au devenit boieri), iar altă parte au rămas o vreme mici stăpâni, feudali de rang secund, topindu-se în secolele XVI-XVII în rândul ţărănimii libere. In Transilvania, lucrurile au fost mult mai complicate, datorită cuceririi şi stăpânirii maghiare. Arpadienii au adus în Transilvania structuri feudale oficiale de model apusean, pe care noua dinastie angevină (1308-1382) le-a întărit şi mai mult în rigorile lor. Asimilarea cnezimii cu noua feudalitate a statului maghiar s-a lovit aici de ra-

---

Vezi R. Popa, *Ţara Maramureşului,* passim; idem, *Ţara Haţegului,* passim.

dicalele deosebiri confesionale, dar şi de cele etno-lingvistice, de puternica tradiţie romano-bizantină şi de influenţa bizantino-slavă care animau societatea românească. Oficial şi, adesea, formal, prin *dorninium eminens,* regele devine proprietarul întregului pământ al ţării. Toate pământurile neocupate încă de nobili sau de biserica catolică fac parte din domeniul regal. In veacul XII, proprietatea regală era mai întinsă decât cea nobiliară şi bisericească. Atât cetăţile vechi, existente înainte de cucerire, cât şi cele noi aveau în jurul lor întinse domenii care formau proprietatea regelui. Acolo unde lipseau cetăţile, se organizau „curţi" *(curiae),* în care rezidau reprezentanţii regali[44]. Conducerea acestor „curţi" revenea comiţilor ca trimişi ai puterii centrale. Sfera de autoritate a comitelui cuprindea un comitat, alcătuit nu numai din domenii regale,ci şi din proprietăţi nobiliare. In cadrul comitatului regal, mai ales pe domeniile regale, trăiau categorii de oameni liberi, cu rol militar, unii cu statut de mici nobili, alţii mai aproape de condiţia de ţăran *(castrenses, cives, servientes regis, milites).* Din întinsele sale domenii, regele dăruia unor supuşi, laici şi clerici, numeroase moşii ca răsplată pentru credincioase slujbe. Ca urmare a acestor danii, proprietatea regală se *micşorează* şi sporeşte proprietatea feudală. Creşterea puterii marii nobilimi este în defavoarea nobilimii mici şi a slujitorilor *(servientes)* care organizează o mişcare în vederea refacerii domeniilor cetăţilor şi a anulării daniilor regale mai recente. Rezultatul acestei mişcări este diploma din 1222, a lui Andrei II, cunoscută în istoriografie sub numele de „bula de aur" a nobilimii[45]. Prin acest act, nobilimea mică şi mijlocie obţine aceleaşi privilegii ca Şi „adevăraţii" nobili (nobilimea mare), fără ca luptele dintre diferitele pături ale nobilimii să înceteze; dimpotrivă, ele se înteţesc.

La antipod, se afla ţărănimea dependentă, numită, în general, în Transilvania iobăgime *(iobagiones),* formată din românii de rând, ajunşi P[e] domeniile bisericeşti şi nobiliare laice, din ţărani maghiari veniţi [c]u ocazia cuceririi şi, ulterior, din colonişti sau oaspeţi *(hospites),* [a]5ezaţi pe domenii nobiliare şi izolaţi astfel de masa coloniştilor dăruiţi,

[s] [B]- Kopeczi, *Histoire,* p. 161-168. *[DIJf,* C, veac XI, XII, XIII, voi. I, p. 189-193.

cum s-a văzut, cu privilegii regale. Ţăranii dependenţi, ca şi în Europa Apuseană, aveau diferite obligaţii în produse (natură), muncă şi bani faţă de feudal, faţă de rege şi faţă de biserica catolică. Românii ortodocşi nu ar fi trebuit să dea dijma bisericească, dar uneori, prin abuz, li se pretindea. In virtutea ocupaţiilor lor agrar-pastorale, după cucerire, românii sunt obligaţi să dea regelui *quinquagesima ovium* (datul oilor), adică o oaie cu miel şi cu mioară la fiecare cincizeci de oi. Datul oilor se percepea din fiecare zonă a TransiK'aniei, el apărând ca o prestaţie generală, semn al individualităţii Transilvaniei, adică al caracterului său cvasiromânesc[46]. La fel se întâmpla cu mardurina sau marturina (darea pieilor de jder), specifică Slavoniei.

Cum s-a văzut, existau şi categorii intermediare de oameni liberi care, cu excepţia locuitorilor din oraşe şi târguri, se apropie tot mai mult de situaţia ţăranilor. Asemenea categorii locuiau cu precădere pe pământurile dăruite saşilor şi secuilor şi pe domeniile cetăţilor. Unii dintre oamenii cetăţilor, dintre fruntaşii saşilor şi secuilor încep să deţină moşii şi să se poarte ca nobilii *{predia tenentes et more nobilium se gerentes).* Datorită unei astfel de acute polarizări a societăţii transilvane, uneori izbucnesc conflicte violente, adevărate „jacquerii", cum s-a întâmplat în 1437, când ţăranii români şi maghiari, aplicând tactica husită, s-au ridicat contra nobilimii şi conducerii bisericii catolice.

In această structură complicată a societăţii, translatată dinspre Apus, cnezimea română şi-a căutat un loc. Iniţial, sub Arpadieni, se pare că o parte a cnezilor români au fost asimilaţi tacit micii nobilimi, ca elită feudală incipientă, deşi cnezatele lor au ajuns încadrate (formal la început) în domeniul regal, mai ales pe domeniile cetăţilor, sau au fost dăruite coloniştilor. Mulţi dintre cnezi au ajuns însă pe domeniile bisericeşti şi laice. Cei de pe domeniile episcopiilor, de pildă, au fost o vreme asimilaţi nobililor prediali (micilor nobili, supuşi unor obligaţii), dar cei de pe moşiile dăruite unor nobili laici s-au văzut supuşi pe propriile pământuri, căpătând calitatea de intermediari intre oamenii lor şi noii stăpâni, adică administratori de moşie sau primar[1]

Al. Doboşi, *Datul oilor,* passim.

ai satelor *{villicî).* Majoritatea acestora au ajuns la statutul de iobag. Ceilalţi cnezi, de pe domeniile regale mai ales, datorită situaţiei lor *precare* (oricând cnezatele lor puteau fi dăruite unui nobil), s-au străduit să obţină o oficializare a statutului lor de feudali, de stăpâni. Această oficializare s-a făcut pe etape sau în trepte: întâi, cnezul care se punea în slujba regalităţii era confirmat în cnezatul său cu drept cnezial *(ius keneziale)* - varianta de tip feudal a dreptului românesc *(ins Valachicum)* - putându-şi stăpâni pe mai departe cnezatul, cu anumite condiţii; apoi, putea să fie recunoscut ca stăpân cu drept nobiliar şi se numea cnez-nobil; în fine, unii, mai puţini, ajungeau să fie „adevăraţi" nobili ai regatului, deşi au mai păstrat o vreme şi atributul etnic de *nobiles Valachi**[7]. Această diferenţiere a căpătat amploare, cum se va vedea, sub Angevini, mai ales sub Ludovic I (1342-1382), care a stabilit precis condiţiile în care, pe plan juridic, cnezul putea fi asimilat nobilului. In acest fel, situaţia cnezimii române, relativ unitară şi uniformă la început, a ajuns diferenţiată. Diferenţierea aceasta are şi un aspect teritorial datorită faptului că stăpânirea străină s-a impus treptat, în timp, între secolele XI-XIII, şi în spaţiu. Unele teritorii au fost cucerite mai de timpuriu şi direct, altele mai târziu şi formal, firav. In regiunile unde infiltraţia elementelor alogene s-a produs târziu şi cu intensitate redusă - Maramureş, Hunedoara-Haţeg, Banatul de deal şi de munte, Făgăraşul, zone din Munţii Apuseni -, cnezimea s-a perpetuat cu anumite obligaţii faţă de stat, sub forma unei categorii de stăpâni ereditari ai satelor. Dimpotrivă, în zonele de câmpie din Crişana şi Banat sau din centrul Transilvaniei, unde influenţa şi penetraţia străină au început mai de timpuriu (secolele X-XI), cei mai mulţi cnezi sunt în secolele XIV-XV (şi mai târziu) simpli *villici,* primari ai satelor, supuşi noilor stăpâni. In aceste regiuni deschise şi de podiş se constată existenţa celor mai multe domenii feudale maghiare, laice şi eclezi-astice, de origine donativă. Consultarea hărţii este relevantă în acest [se]ns: in Făgăraş sau Maramureş, unde penetraţia feudală străină a fost

[4:] A.A. Rusu, *Un formular,* p. 155-170; I. Drăgan, *Nobilimea,* passim; loan-A. Pop, *"sluţii,* passim; V. Achim, *Lafeodalite,* passim.

aproape nulă până în secolul XIV, în Haţeg *(terra Harszok),* unde a fost cu totul nesemnificativă, sau în Banat, unde a fost marginală, sunt concentraţi mai toţi cnezii stăpâni de pământuri şi de supuşi, ctitori ai bisericilor ortodoxe, deţinători ai curţilor şi cetăţilor de piatră şi recunoscuţi în cea mai mare parte în cnezatele lor ca nobili; în Câmpia Vestică şi în centrul Transilvaniei, pe pământurile dăruite nobililor unguri sau colonizate cu populaţii străine, adică acolo unde cucerirea s-a făcut timpuriu şi direct, la teritoriu, nu există, în general, cnezi liberi (regali) sau cnezi înnobilaţi, ci doar cnezi asimilaţi cu şerbii. Deci, procesul de feudalizare a societăţii româneşti are o vechime anterioară consemnării existenţei sale în izvoarele scrise şi nu a putut fi determinat de modelul feudal apusean, deoarece acest model are cele mai slabe ecouri tocmai în regiunile cu cea mai viguroasă şi mai puternică cnezime. Or, în aceste regiuni, primele mărturii scrise vorbesc despre cnezi care stăpânesc din vechime cnezatele, adică proprietăţile lor ereditare, pe care le pot înstrăina, împărţi, zălogi etc. In aceste cnezate apar supuşi numiţi *populi* sau *iobagiones* sau în alt fel, care prestează servicii pentru cnez, îi datorează cote patrimoniale din roadele muncii lor şi îi duc daruri[48]. Cu alte cuvinte, societatea locală românească din Transilvania, ca şi în zonele extracarp atice, a evoluat în a doua jumătate a mileniului I spre forme şi formule feudale incipiente, adaptate specificului sud-est european, influenţate de tradiţia romano-bizantină şi de ecourile convieţuirii şi vecinătăţii cu slavii. însăşi terminologia dovedeşte acest lucru. De pildă, cuvintele jude, judecată, judecie, ducă, domn, cetate, pământ, moşie, moştenire, ţară, curte, biserică, dare, supunere, ascultare etc. sunt de origine latină sau traco-dacă, pe când cnez, voievod, boier, stăpân, ocină, ohabă etc. sunt de origine slavă sau pătrunse în română prin filieră slavă. In majoritatea lor absolută, termenii care se referă la lumea feudală românească au fost moşteniţi în română din vechea tradiţie daco-romană şi din perioada de convieţuire cu slavii. Multe cuvinte perechi, unul de origine latină şi altul de origine sau *oe* influenţă slavă, denumesc aceeaşi noţiune şi sunt folosite în paralel

---

Ioan-A. Pop, *Instituţii,* p. 47-57.

Desigur, feudalismul de tip apusean, adus de maghiari în Transilvania, a influenţat şi a transformat profund societatea românească, adaptând-o în oarecare măsură tiparelor sale, dar era vorba de o societate deja feudalizată în forme proprii, cu elite locale, cu state incipiente denumite ţări (din latinescul *tema).*

4.7. Românii în faţa noilor stăpâni - menţinerea şi apărarea unora din instituţiile româneşti

încadrarea voievodatului Transilvaniei în regatul feudal maghiar s-a făcut în detrimentul românilor, care au pierdut stăpânirea asupra propriilor lor pământuri, bunuri, cetăţi etc. si s-au văzut încărcaţi cu obligaţii pe care anterior nu le aveau. Aceste împrejurări sunt reflectate atât în izvoarele narative, cum s-a văzut, cât şi în cele documentare. In veacurile IX-XIII, românii apar adesea în postura de atacaţi, de oprimaţi; lor li se răpeşte mereu câte ceva (pământuri în primul rând, dar şi drepturi de altă natură); li se prigoneşte credinţa, li se pretind dări, obligaţii militare etc. Câteva exemple sunt edificatoare. Potrivit unor documente *papale* din secolul XIV, cum s-a menţionat, cetatea Medieş şi ţinutul din jur *(districtus),* din nord-vestul Transilvaniei, au fost cucerite din mâinile românilor schismatici (ortodocşi) - de *manibus Vallacorum scismaticorum* - de către un rege al Ungariei, în vremuri imemoriale, înaintea unui anumit conciliu general al bisericii catolice[49]. Această dobândire a cetăţii respective de către cuceritorii maghiari de la români s-a putut face în vremea regelui Emeric (1196-1204), înaintea conciliului general din 1215[50]. înregistrarea târzie a unei tradiţii despre vechimea românilor în această regiune, precum şi raptului că românii fuseseră odinioară primii stăpâni ai cetăţii Medieş ai ţinutului din jur *(districtusMegyes)* este de primă importanţă. Cu cuvinte, un grup de cinci documente emise de papa Grigore XI nhnnă ştirile din vechile izvoare narative latino-maghiare şi ruseşti

[50] Tăutu, *Litterae Gregarii,* passim; Fr. Pali, *Roumains,* passim. 5-Papacostea, *op. cit.,* p. 73-74.

despre prezenţa românilor în părţile vestice ale Transilvaniei înainte de cucerirea maghiarilor şi despre smulgerea unor teritorii din stăpânirea acestor români abia la începutul secolului XIII. In două documente din 1204 şi 1205, cum s-a văzut, papa Inocenţiu III vorbeşte despre unele mănăstiri ortodoxe aflate în stare de decadenţă în dieceza episcopului catolic de Oradea, precum şi despre un episcopat de rit grec, aflat pe pământurile sau în „ţara" fiilor cnezului Bilea *(quidam episcopatus in terrafiliorum Beleknese),* episcopat care părea să fie sub jurisdicţia Patriarhiei constantinopolitane şi care trebuia adus sub ascultarea bisericii romane[51]. Acest episcopat se afla, probabil, în zona Crişanei şi a Sătmarului, locuită de români, deoarece numai românii puteau, pe la 1200, să fie şi ortodocşi şi să aibă şi cnezi drept stăpâni. De altfel, în aceeaşi regiune, cum s-a văzut, românii au stăpânit până târziu ţinutul Medieş. Episcopia subordonată centrului lumii răsăritene aminteşte o veche tradiţie a locurilor, de pe la anul 900 d.Hr., consemnată, cum s-a arătat, de *Anonymus,* despre ducele *Menumorut* al Crişanei, care îl invoca pe „stăpânul" său, împăratul de la Constantinopol. In alt colţ al Transilvaniei, în Ţara Făgăraşului, pe la 1202-1203, cum se amintea mai sus, mănăstirea cisterciană de la Cârţa primea în dar un pământ smuls de la români. In întreg veacul al XIII-lea, românii sunt chemaţi să lupte în ostile ridicate de regii Ungariei: la 1210, 1241, 1260 sau 1291. La 1210, la cererea regelui Andrei II, un comite de Sibiu recrutează, cum se ştie, o oaste formată din saşi, români, secui şi pecenegi, pe care o conduce spre sudul Dunării, pentru a da ajutor militar ţarului Borilă. Cu alte prilejuri, sunt consemnate „păduri ale românilor" şi „ţări ale românilor", asupra cărora primesc drepturi şi noii veniţi.

In toate izvoarele secolelor IX-XIV, românii apar ca stăpâni ai unor bunuri ameninţate sau răpite de alţii, ca oameni ai locurilor, din Crişana şi Satu Mare până în Ţara Bârsei şi din Banat până in Maramureş. In ciuda stăpânirii străine, românii au rămas mereu distincţi, s-au individualizat permanent în raport cu cele trei populaţi'

Şt. Pascu, *Contribuţitmi,* p. 7-8; Ş. Papacos:ea, *op. cit.,* p. 74-75.

care vor ajunge să domine viaţa politică a Transilvaniei. Românii şi-au conservat cu greu instituţii proprii, o elită feudală proprie, şi-au apărat autonomiile lor, rânduite după principiile dreptului românesc. Ei rămân singurii locuitori ai ţării răspândiţi relativ uniform, pe întreg teritoriul Transilvaniei, nu doar în comitate, ca maghiarii, sau în scaune, ca secuii şi saşii[52]. De sub organizarea suprapusă şi uneori formală a comitatelor din părţile vestice şi a celor şapte comitate (Solnocul Interior, Dăbâca, Cluj, Turda, Alba, Târnave şi Hunedoara), asupra *cărora* se exercita autoritatea voievodului Transilvaniei, ies la suprafaţă vechi nuclee economico-sociale şi politice româneşti: cnezatele, uniunile de cnezate, voievodatele, ţările. Cele mai multe sunt numite în documente „districte" sau „provincii" ale românilor şi nu pot fi dislocate în cadrul comitatelor, unde îşi menţin individualitatea. Există comitate care cuprind în ele câte patru-cinci sau chiar mai multe districte româneşti. Numai în Banat sunt atestate documentar până în prezent 33 de asemenea districte ale românilor: Lugoj, Sebeş, Mehadia, Almăj, Izvoarele Carasului, Bârzava, Comiat, Ilidia etc. In comitatul Hunedoara sunt pomenite districtele Haţeg, Strei, Dobra, Deva. Ţara Maramureşului, numită o vreme district, este transformată în întregime în comitat în secolul XIV. Făgăraşul, numit *Terra Blacorum,* şi-a păstrat aproape integral structurile româneşti, deoarece până pe la 1400 a fost parte integrantă a Ţării Româneşti, iar apoi a gravitat tot spre sudul Carpaţilor[53].

Românii se disting şi economic, prin resurse vitale, ocupaţii şi fel de viaţă. Elita lor este recunoscută ca feudalitate numai în anumite condiţii şi cu riscul pierderii specificului românesc. Marea masă a romanilor ajunge şerbită; de aceea, cu vremea, român începe să fie anonim cu iobag. In ciuda statutului de libertate garantat de puterea centrală, va fi aservită şi o parte a românilor de pe Fundus Regius. Dările românilor sunt şi ele un factor de individualizare; nefiind catolici, ei nu datorează decât prin abuz dijma bisericească, în schimb [s]unt singurii care trebuie să dea regelui (statului) *quinquagesimaovium*

[ş] D. Prodan, *Supplex*, p. 102-103. ?[l]-Pascu, *Voievodatul*, IV, p. 26-31.

şi *tretino*.. Voievozii şi cnezii români au şi ei sarcini şi daturi distincte, iar preoţii români sunt singurii preoţi cvasiaserviţi, cu obligaţii specifice faţă de stăpânul feudal[54].

Mai presus de orice, românii se deosebesc etnic, ca obârşie, vechime, limbă, obiceiuri, credinţe, îmbrăcăminte. Sunt de origine romanică şi sunt legaţi de totalitatea poporului român spre răsărit şi miazăzi, contrar maghiarilor care prelungesc masa poporului lor dinspre apus. Distincţia este şi religioasă, iar, în condiţiile ataşamentului neţărmurit al omului medieval faţă de biserică, acest gen de deosebire este mai marcant decât altele. Românii sunt ortodocşi, fiind legaţi şi prin aceasta, ca şi prin originea şi limba comune, de restul poporului român şi, mai larg, numai prin credinţă, de lumea ortodoxă sud-est europeană. înconjuraţi de o lume catolică şi confruntaţi apoi cu expansiunea islamică dinspre sud, ei şi-au identificat credinţa cu o caracteristică de bază a etniei, numind-o „legea românească" şi transformând-o într-o adevărată^orma *mentis.* Străinii înşişi asimilau credinţa cu etnia în cazul românilor din Transilvania, atunci când făceau deosebirea între *Christiani* (=catolici) şi *Valachi* (=ortodocşi). Românii aveau şi o cultură distinctă, comună cu a celor din afara arcului carpatic, o cultură de sorginte bizantino-slavă şi nu apuseană, ca a celorlalţi locuitori ai Transilvaniei. Conform documentelor, chiar şi principiile de drept erau româneşti. Se judeca după dreptul românesc *(ius Valachicum)* sau după dreptul ţării româneşti *(ius Volachie)* - o ţară românească generică - şi după varianta de tip feudal a acestuia, numită drept cnezial *(ius keneziale).* Oficialităţile s-au văzut obligate o vreme să permită funcţionarea acestor principii juridice.

Toate acestea oferă personalitate Transilvaniei care, cu excepţia zonelor citadine (la început săseşti, apoi preponderent maghiare, românii fiind siliţi, în linii mari, să trăiască în afara zidurilor oraşelor), apare oricărui călător străin obiectiv drept o ţară majoritar românească în evul mediu. Dacă la nivel central, structurile politico-statale româneşti care se cristalizau spre finalul secolului IX, în

---

D. Prodan, *op. cit.,* p. 102-103.

voievodatului lui *Gelou,* nu s-au putut menţine şi consolida datorită cuceririi străine, cu totul alta a fost situaţia nucleelor instituţionale locale, născute pe scheletul „romaniilor populare" şi cunoscute mai ales sub numele de „ţări". Acestea cunosc o evoluţie aparte, rezultantă a confruntării dintre ele şi structurile implantate dinspre apus (de exemplu, de tipul comitatului), fără ca vreodată în evul mediu rânduielile locale româneşti din aceste „ţări" să poată fi copleşite în întregime de noile forme de organizare. „Ţările" se vor menţine sub forma districtelor româneşti *{districtus Volachales)* - peste 60 cunoscute azi - ca autonomii în cadrul voievodatului Transilvaniei şi în părţile vestice, iar apoi în cadrul principatului, până în epoca modernă. Chiar si numai suma acestor autonomii locale româneşti conferă marca individualităţii Transilvaniei (în raport cu restul Regatului Ungar) şi a apropierii sale de Ţara Românească şi Moldova.

4.8. Adunările de „stări" ale Transilvaniei *(congregationes, universitates)* şi rolul lor în secolele XIII-XIV

încă din secolele XII-XIII, deşi încadrată sau pe cale de încadrare *m* Regatul Ungariei, Transilvania a avut instituţii distincte. Mai întâi, voievodul care, deşi numit de rege şi socotit un mare dregător al regatului, avea o autoritate teritorială precisă, cancelarie, curte proprie cu înalţi funcţionari personali (un fel de consiliu voievodal), îşi alegea propriul vicevoievod, comanda armata Transilvaniei, judeca etc.

O marcă a autonomiei Transilvaniei, la nivel instituţional, vor *ii* adunările generale ale ţării, distincte de ale Ungariei şi, câteodată, opuse lor. De altfel, chiar prima atestare documentară a „adunării generale a nobilimii ţării Transilvaniei" *(congregatio generalis nobilium regni Transilvani)* datează din 1288[55], când voievodul Roland Borşa V ^°2-1293, cu întreruperi), în anii de criză de la sfârşitul domniei

, veac XIII, voi. II, p. 300.

regelui Ladislau IV Cumanul, afirma manifest calitatea de *regnum* (ţară distinctă) a Transilvaniei[3^]. Din acest punct de vedere, adunările ţării - convocate şi prezidate, de obicei, de către voievod sau vicevoievod - exprimau tendinţa de conservare a organizării originare, cândva suverane, a voievodatului transilvănean, aşa cum se va fi conturat această organizare înainte de cucerirea maghiară şi cum se va afirma ea, neîngrădită şi netutelată, în ţările româneşti extracarp atice. Aceste adunări generale erau concomitent şi foruri de judecată şi, în prezenţa suveranului, erau şi organe legislative. Ele hotărau subsidii, decideau chemarea la oaste a populaţiei, acordau anumite prerogative nobilimii în vederea menţinerii ordinii statornicite etc. Datorită situaţiei speciale a Transilvaniei, stările nu s-au structurat aici ca în apusul Europei. Clerul înalt şi nobilimea vor forma o singură „stare", deoarece ierarhii bisericii catolice erau întâi nobili, stăpanitori de domenii. Oraşele, de formaţie recentă şi populate în mare parte cu străini colonizaţi, nu vor fi reprezentate decât destul de târziu în adunări şi indirect. Pe de altă parte, Regatul Ungariei era un mozaic etnic[37]. In regiuni ca Slovacia, Croaţia, Bosnia, Transilvania etc, populaţia majoritară nu era cea maghiară. Chiar în Ungaria propriu-zisă, grupul de cumani (colonizaţi înainte de 1241) va fi reprezentat o vreme în adunările regatului distinct de reprezentanţii nobilimii. Astfel, stările, adică grupurile privilegiate, au căpătat o componentă etnică. Dar, în timp ce în Ungaria propriu-zisă, această componentă etnică a stărilor se va atenua şi va dispare curând în urma asimilării grupurilor alogene, în Transilvania, ţară de cucerire şi de colonizare recentă, cu un fond etnic românesc preponderent, această particularitate se va accentua. De aceea, în secolele XIII şi XIV, adunările Transilvaniei vor fi alcătuite din nobilimea prioritar maghiară a comitatelor, din elita secuilor, a saşilor şi a românilor. Cu alte cuvinte, în secolele XIII-XIV, românii aveau încă un rol politic încalitate de grup distinct, erau recunoscuţi ca factor „constituţional la nivelul central al voievodatului (deşi, ca popor cucerit, sunt plasaţi

---

[56] Şt. *Pasai, Voievodatul,* I, p. 186-195.

Ioan-A. Pop, *TheStructure,* passim.

pe ultimul loc). Astfel, la 1291, la Alba Iulia, regele Andrei III (ultimul arpadian), prezidează o adunare formată din reprezentanţii tuturor nobililor, saşilor, secuilor şi românilor *(cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculiset Olachis),* adunare convocată cu scopul „îndreptării stării" locuitorilor Transilvaniei[58]. In 1355, se întrunesc la Turda „toţi prelaţii, baronii, nobilii, secuii, saşii, românii şi ceilalţi oameni, de orice stare şi treaptă, aşezaţi şi aflaţi în amintitele părţi ale Transilvaniei"[59]. După 1355, prezenţa românilor nu mai este consemnată în mod direct în adunări, dar nici nu este exclusă până în deceniul IV al secolului XIV, când există indicii clare că românii fuseseră îndepărtaţi ca entitate dintre factorii politici ai ţării[60]. Care vor fi fost motivele acestei atitudini faţă de români? Desigur, cel puţin de la sfârşitul secolului XIII, românii sunt suspectaţi de infidelitate faţă de regalitatea maghiară, iar ca populaţie cucerită şi supusă nici nu puteau să aibă o altă conduită. Pe măsură ce pământurile le erau răpite, instituţiile ameninţate, credinţa îngrădită etc, se conturează ideea unor rezistenţe armate, care mereu s-au aflat în legătură cu formaţiunile româneşti de la sud şi est de Carpaţi. Astfel, prin deceniul VIII al secolului XIII, voievodul Litovoi II din Oltenia organizează o rezistenţă contra Ungariei în sud-vestul Transilvaniei, în Ţara Haţegului, fiind ajutat de românii de acolo. In jur de 1290, nobilul *Ugrinus* pusese mâna pe moşiile Făgăraş şi Sâmbăta, situate într-o zonă rămasă compact românească. Din acest motiv şi din altele, o parte din populaţia locală, condusă de un voievod (poate Negru-Vodă sau Radu Negru), s-a răzvrătit, a rezistat cu armele o vreme în cetăţile din sudul Transilvaniei şi apoi a trecut munţii spre sud, într-o altă ţară românească, aflată pe cale de organizare, stimulând-o în procesul de agregare, de centralizare şi de obţinere a independenţei faţă de Ungaria[61]. Răzvrătirea românilor din Făgăraş a fost urmată de altele,

---

Gh. I. Brătianu, *Les assemblees,* p. 16; A. Decei, *Contribution,* p. 217; Ioan-A. Pop, *Instituţii,* p. 16-19; Ş. Papacostea, *op. cit,* p. 170-172. [M] *DRH, C,* X, p. 325; Ioan-A. Pop, *Instituţii,* p. 18-19. [U] *?■* Papacostea, *op. cit.,* p. 172.

[G]h-1. Brătianu, *Tradiţia,* p. 87-115; Ş. Papacostea, *op. cit.,p.* 172.

între care una de răsunet şi cu importante consecinţe a fost cea a unei părţi a cnezilor din Maramureş, conduşi de voievodul lor, Bogdan de Cuhea[62]. Pornită probabil prin 1342, revolta urmărea păstrarea rânduielilor tradiţionale româneşti, a stăpânirilor cneziale şi a voievodatului (pe care regalitatea încerca să-1 înlocuiască cu comitatul), a voievodului ales de către adunarea cnezilor etc. O parte a feudalităţii româneşti din Maramureş acceptase compromisul cu regalitatea, aducea „credincioase slujbe" puterii centrale, urma calea înnobilării etc, deoarece vedea în aceasta posibilitatea de a-şi păstra şi întări prerogativele şi privilegiile. „Partida" lui Bogdan, devenit „infidel notoriu", a continuat însă lupta vreo 20 de ani (cu intermitenţe, probabil) în Maramureş, iar apoi, în jur de 1360, a trecut şi ea munţii, de data aceasta spre est, tot într-o ţară românească pe cale de consolidare şi de desprindere de suzeranitatea ungară. Cu ajutor maramureşean, se năştea astfel „a doua libertate românească" (Nicolae Iorga), anume Moldova. La 2 februarie 1365, regele Ludovic I condamnă „necredinţa binecunoscută" a lui Bogdan, care desprinsese ţara de la răsărit de Carpaţi de sub tutela coroanei ungare[63]. In intervalul 1359-1366, dar şi ulterior, s-au produs acţiuni concertate la sud şi est de Carpaţi, care au modificat radical atitudinea regalităţii ungare faţă de românii din Transilvania[64]. Opoziţia românească era de-acum evidentă în ochii regalităţii, iar eşecul readucerii la supunere a Moldovei şi Ţării Româneşti se lega tot mai vizibil şi de romanii din Transilvania, care-şi mutau răzvrătirile pornite în interiorul arcului carpatic spre sud şi spre răsărit, ridicând la independenţă noi structuri politice ivite în sânul poporului lor. Exemplul răzvrătirilor nu trebuia urmat cu nici un preţ: Bogdan de Cuhea cu ai săi au fost despuiaţi de moşii, „pentru ca nebunia lor să nu fie cumva pildă altora"[65], adică altor români din Maramureş şi Transilvania. îngrijorarea regelui era reală. Existenţa celor două state româneşti independente

---

R. Popa, *Ţara Maramureşului,* p. 240-247; loan-A. Pop, *Instituţii,* p. 19. "

DRH, D, I, p. 80-83.

Ş. Papacostea, *Geneza,* p. 84-90.

[65] *DRH, C,* X, p. 89-99.

sau cvasiindependente la hotarele Transilvaniei - ţară majoritar românească din punct de vedere etnico-demografic, dar încadrată politic Regatului Ungar - era o gravă ameninţare. Românii transilvăneni aveau si o feudalitate proprie (care începea să fie asimilată ncbiliniii, deoarece stăpânea cnezate, adică pământuri si supuşi), erau de departe cei mai vechi si mai numeroşi locuitori ai provinciei, răspândiţi peste tot; ei erau şi factor politic „constituţional", participând între stări la conducerea treburilor ţării. Indiciile de solidarizare politică românească, în numele limbii şi al credinţei comune, i-au sensibilizat pe guvernanţi, mai ales pe cel de-al doilea Angevin. Legăturile românilor transilvăneni cu voievodatele „rebele" şi „infidele" din afara Carpaţilor trebuiau rupte, dar acest lucru nu era suficient. Oficialitatea a înţeles că atâta vreme cât românii aveau o feudalitate, o elită în nume propriu românesc, elită ce alcătuia o stare (=grupare privilegiată), pericolul nu era înlăturat. Această înţelegere *precisa* a situaţiei iese la iveală în cele şase luni (aprilie-octombrie) ale anului 1366, interval pe care regele Ludovic I 1-a petrecut în Transilvania, având problema românească în centrul preocupărilor sale, sub două aspecte: 1) efortul de a readuce la ascultare celelalte două ţări româneşti; 2) luarea unui complex de măsuri împotriva românilor din interiorul regatului. Primul scop nu 1-a putut îndeplini decât în parte, realizând o precară şi echivocă înţelegere (vremelnică şi aceasta) cu Vlaicu, voievodul Ţării Româneşti. In privinţa celui de-al doilea ţel urmărit, acţiunea *regală,* cel puţin *de iure,* a avut mai multă eficienţă: a) se statua că stăpânirea legală asupra pământului se putea exercita exclusiv pe baza actului scris, a diplomei emise de rege, ceea ce însemna *in spe* excluderea cnezimii româneşti (care stăpânea pământul în virtutea dreptului nescris - *ius Valachicum* şi *ius kenezicde)* din rândul feudalilor; b) se mai stabilea că nimeni nu poate să posede moşii cu titlu deplin nobiliar sau cu titlu de beneficiu, dacă nu este catolic, ceea ce marca intenţia de a exclude prin lege pe feudalii români (care erau ortodocşi) din starea nobiliară; nobilii „adevăraţi" puteau ^{U}2urp$_{a}$ de-acum „legal" pământurile cnezilor români; c) se cerea ^{ut}orităţilor din comitatele Cuvin şi Caras din Banat să-i strângă pe "^{ne}o^{l1} «schismatici" împreună cu familiile şi să-i înfăţişeze comitelui

la o dată anume, urmând să se aplice faţă de ei ceea ce avea să decidă regele. Măsura din urmă pare să se refere în special la preoţii refugiaţi din Serbia spre Banat, dar ea este o mărturie a politicii duse împotriva clerului ortodox[66]. Bănuind reacţiile adverse pe care le-ar stârni aceste măsuri restrictive, regele introducea în acelaşi timp o organizare judiciară nouă, cu caracter excepţional. Nobilimii i se permitea „să extermine sau să nimicească din această ţară pe răufăcătorii de orice naţiune, în mod distinct pe români". Ea avea în mână de-acum un instrument pentru a-i ajuta pe rege şi pe dregătorii săi în efortul de „a-i zdrobi şi a-i nimici pe infidelii răzvrătiţi şi pe rebelii noştri şi ai sfintei coroane din acele părţi", adică din Transilvania. Or, „rebelii" din Transilvania în acel moment erau românii. Prin măsurile luate, Ludovic a voit să oprească asimilarea în bloc a cnezimii româneşti cu nobilimea, fapt care se întâmplase, se pare, tacit sub Arpadieni şi în prima parte a secolului XIV. Decretul regal din 1351, care reînnoia bula de aur din 1222, anunţa o asemenea tendinţă de precizare a statutului nobiliar la nivelul întregului regat[67]. Punând două condiţii pentru accederea la statutul nobiliar (deţinerea actului regal de donaţie şi apartenenţa la catolicism), suveranul îi asimila pe cei mai mulţi cnezi români cu primarii satelor supuse *(villicî),* refuzându-le nu numai caracterul de stăpâni de pământ, dar şi calitatea de oameni liberi. Pe de altă parte, românii care încercau să-şi apere libertăţile vechi, să-şi recupereze bunurile răpite, să riposteze în vreun fel erau calificaţi drept „răufăcători", „hoţi" sau „răzvrătiţi" şi pedepsiţi după noua procedură.

Evident, cum se întâmpla adesea în lumea medievală, măsurile luate în 1366 nu şi-au atins decât parţial şi treptat scopul. Multă vreme, mai ales în zonele unde penetraţia maghiară a fost târzie şi formală, cnezii români au rămas stăpâni peste satele lor, fără să aibă act de donaţie şi fără să fie catolici. Această evoluţie a lucrurilor a fost încurajată şi de împrejurările istorice care s-au schimbat: regalitatea, mai ales după moartea lui Ludovic I (1382), a avut nevoie de un sprijin

---

Ş. Papacostea, *Geneza,* p. 84-90.

DRH, C, X, p. 89-99.

serios pentru politica de întărire a puterii centrale (în faţa anarhiei feudale şi a tendinţelor centrifuge ale marii nobilimi) şi de o forţă armată redutabilă, nu numai în vederea politicii expansioniste, dar, cu precădere, spre a face faţă primejdiei otomane. Astfel, nobilimea mică şi mijlocie, fruntaşii saşilor şi secuilor, dar mai ales cnezii români din Transilvania s-au dovedit indispensabili pentru puterea centrală. E drept că, sprijinindu-i pe regi în politica lor după tipicul feudal al credincioaselor servicii, ei evitau decăderea, deoarece ca vasali obţineau acte de donaţie pentru pământurile pe care, de altfel, le stăpâneau *ab antiquo* şi deveneau oficial nobili. In multe zone ale Transilvaniei, însă, cnezii români au devenit supuşi pe propriile lor pământuri, începând cu secolele XI-XII.

Chiar dacă măsurile preconizate de rege în 1366 (şi reluate ulterior de alţi suverani) nu şi-au atins scopurile imediat şi complet, ele au reuşit să conducă la un lucru deosebit de important pentru soarta viitoare a românilor transilvăneni: au favorizat excluderea elitei românilor ca entitate dintre stări şi scoaterea în afara ordinii stabilite a confesiunii lor ortodoxe[68]. Fruntaşii românilor nu au mai fost convocaţi în numele poporului lor (cum a continuat să se întâmple cu saşii sau secuii, de pildă) în adunările ţării (congregaţii), spre a decide în chestiunile vitale ale Transilvaniei. Indivizi izolaţi de origine română au participat în continuare la viaţa politică centrală a Transilvaniei, la congregaţii, dar nu ca români (ca reprezentanţi ai romanilor), ci ca nobili; or, nobilimea din Transilvania, cu timpul, s-a considerat reprezentanta maghiarilor şi a acţionat în consecinţă. In 1437, în timpul răscoalei ţărăneşti de la Bobâlna, se forma „uniunea frăţească" *(fraterna unio)* dintre nobilime, saşi şi secui în vederea apărării statutului lor privilegiat în faţa primejdiilor interne şi externe, in acest moment, era certă izolarea românilor în raport cu această »uniune", care va dobândi caracter exclusivist manifest şi se va numi, din secolul XVI începând, *unio trium nationum.* Ea va sta la baza sistemului politic al Transilvaniei moderne, sistem axat pe excluderea romanilor ca entitate de la conducerea ţării. Prin acest act de dis-

6!
'oan-A. Pop, *Instituţii,* p. 22-23.

criminare la adresa românilor, început la 1366, s-a îndepărtat pentru o vreme pericolul ca Transilvania să devină şi politic românească şi să urmeze exemplul de independenţă al celorlalte două ţări româneşti. Unele familii româneşti de origine cnezială şi boierească au reuşit să pătrundă în rândurile marii nobilimi, s-au catolicizat şi, cu vremea, s-au maghiarizat. Aşa au fost Cândea, Cândreş, Morsina (Muşina), Dragoş, Bizerea, Gârlişte, More (Ficior) de Ciula, Hunedoreştii, Mailat, Chak, Josika şi altele.

Dar cei mai mulţi feudali români au rămas în rândurile micii nobilimi (dacă nu au fost cumva aserviţi), s-au retras la nivel local şi au continuat să rămână români şi să reprezinte interesele românilor în cadrul autonomiilor numite ţări, provincii, dar cel mai adesea districte româneşti.

4.9. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) ale românilor din Transilvania

Prin încadrarea în acea *naţio* numită *nobilitas,* unii fruntaşi ai românilor nu au urmat o cale liniară de asimilare în elita maghiară, ci au ţinut mult timp să se detaşeze în chip etnic, prin numele de *nobiles Valachi.* Deşi oficialitatea a utilizat uneori, cu intermitenţă, în documente acest nume, nu s-a mai acceptat niciodată admiterea elitei românilor între stări (naţiuni), ca reprezentantă a neamului său. Oprită să se manifeste ca românească la nivel central, feudalitatea românilor a rămas, ca nobilime mică şi mijlocie, în cadrul vechilor ţări româneşti locale, cărora, împreună cu poporul de rând, le-a conservat autonomia. O modalitate de perpetuare a acestei autonomii au fost adunările locale controlate iniţial de cnezi, apoi şi de cnezii înnobilaţi (oficializaţi ca feudali după modelul apusean) şi de cnezu boieriţi (numai în Făgăraş, unde oficializarea calităţii de feudal s-a făcut după tipicul bizantino-slav, ca la sud de Carpaţi)[69]. Originea acestor adunări trebuie căutată în substratul prefeudal de tradiţii Şi

---

Vezi, pe larg, *ibidem,* passim.

cutume aie

p «tor ii lor

au nc-

*T

ate *de* Ludovfr T -31, regatuJu fi

ale cnezilor supuşi pe domeniile unor feudali laici sau ecleziastici. Se cunosc şi adunări care, în epoca de libertate sau de minimă influenţă a organizării de stat străine, se întruneau pentru alegerea voievodului (aşa procedau, de pildă, cnezii din Maramureş). Este evident că aceste adunări, indiferent de statutul juridic al teritoriului pe care funcţionau, rezolvau în mod curent problemele societăţii româneşti, asigurau legătura cu oficialitatea şi apărau interesele autonomiilor româneşti. Uneori, în adunări se întrunesc reprezentanţii a două sau mai multe districte, semn, poate, al unor vechi uniuni de cnezate, dislocate de noile formule administrative impuse. Atribuţiile judecătoreşti, care ajung preponderente la un moment dat în aceste adunări, sunt doar derivate şi se accentuează pe măsura evoluţiei societăţii feudale. Ca foruri de judecată, adunările aplicau adesea principiile dreptului românesc şi cnezial, foloseau formule de jurământ românesc, deşi dreptul oficial al Regatului Ungariei este impus treptat, mai ales în urma codificării lui. Activitatea acestor instituţii conduce la concluzia că, deşi românii încadraţi în Ungaria nu au obţinut niciodată privilegii globale ca alte popoare şi populaţii, ei au reuşit să impună funcţionarea unor autonomii locale, pe baza respectării (adesea tacite şi parţiale) a vechilor libertăţi.

Astfel, în Transilvania, în urma cuceririi ungare şi a colonizării de populaţii străine, stările au dobândit de timpuriu o componentă etnică, accentuată ulterior. De *aceea,* aici, stările au devenit *nationes,* adică grupuri privilegiate din punct de vedere social şi politic, dar distincte una de alta şi prin limbă, origine, arie de locuire, credinţă. Cu timpul, componenta social-politică a „naţiunilor" se va estompa în favoarea celei etnice, fapt care va conduce şi la accentuarea discriminărilor privitoare la români.

4.10. Autonomia voievodatului Transilvaniei şi orientarea lui spre statele româneşti extracarpatice în evul mediu

Transilvania era diferită de Ungaria propriu-zisă prin însăşi tradiţia sa voievodală liberă, prin vechiul său statut de ducat (voievodat) condu[5] cândva de „un anumit român" *(Gelou quidam Blacus).*

Tendinţele de autonomie se accentuează încă din a doua jumătate a secolului XIII, când izbucneşte rivalitatea dintre regele *Bela* IV (1235-1270) şi fiul său Ştefan. Acesta din urmă obţine în 1257 conducerea părţii de la răsărit de Tisa până pe culmile Carpaţilor Orientali şi Meridionali, în calitate de *dux Transilvanus,* după care exercită prerogative suverane în „ducatul" său, donează moşii şi confirmă privilegii. Intre 1257 şi 1269, vreme în care Transilvania s-a bucurat *de o largă* autonomie, au avut loc lupte armate între rege şi fiul său Ştefan, numit «rege tânăr" al Ungariei şi duce al Transilvaniei. In *această* perioadă, puterea şi prestigiul demnităţii de voievod al Transilvaniei cresc în mod deosebit[70]. La sfârşitul secolului XIII şi la începutul secolului XIV continuă tendinţele de lărgire a autonomiei voievodatului şi îşi face loc chiar ideea de constituire a sa într-un stat suveran, pe fondul scăderii autorităţii regale sub Ladislau IV Cumanul (1272-1290) şi al luptelor interne prilejuite de stingerea dinastiei arpadiene (1301). Este perioada când în fruntea Transilvaniei s-au aflat voievozii Roland Borşa şi Ladislau Kan[71]. Cel dintâi îşi arogă o parte din prerogativele *regale,* emite acte în care ţara sa este numită *regnum Transilvanum,* îşi numeşte comiţi dintre „familiarii" săi, îşi întăreşte curtea sa şi pe cea a vicevoievodului etc. Tot acum, în 1288, este convocată pentru prima oară „adunarea generală a nobililor ţării Transilvaniei", diferită de Dieta Ungariei. Noul rege, Andrei III, este obligat să admită că există „părţi sau provincii din Regatul Ungariei care se sustrag supunerii sau autorităţii regeşti şi a regatului" şi vorbeşte in actele sale de două entităţi: *regnum noster* (Regatul Ungariei) şi *regnum Transilvaniae.* In vederea restabilirii autorităţii sale, regele convoacă ia 1291, cum s-a văzut, la Alba Iulia, congregaţia Transilvaniei, formată din reprezentanţii nobilimii, ai saşilor, secuilor şi romanilor şi hotărăşte împreună cu aceştia „reaşezarea rânduielilor ţării", adică readucerea Transilvaniei la ordine şi supunere. încercarea nu poate conduce la rezultate notabile, deoarece din 1294, pentru mai bine de două decenii, se va afla în fruntea Transilvaniei voievodul

c

n St- Pascu, *Voievodatul,* I, p. 172-175. 1

L ş , *Studii, conferinţe,* p. 33-36.

Ladislau Kân, care a devenit la un moment dat cel mai puternic dinast al Ungariei, jucând rolul de arbitru al situaţiei politice din ţară, după stingerea dinastiei arpadiene. El şi-a constituit o adevărată curte la Deva, de unde a nesocotit autoritatea regală, a ocupat moşii, târguri şi cetăţi ale regelui sau ale unor nobili, a revocat şi numit episcopi, a construit fortificaţii, a uzurpat moşii bisericeşti etc. După 1301, Ladislau Kân s-a purtat ca un adevărat suveran. Este o vreme când Mathias Csâk îşi afirmă autoritatea în Slovacia şi când alte familii de oligarhi par să destrame întreg regatul. Tronul Ungariei a fost disputat de Venceslav, fiul regelui Boemiei şi Poloniei, de Otto de Bavaria şi de Carol Robert de Anjou, fiul regelui Neapolelui. După ieşirea timpurie din cursă a lui Venceslav, ceilalţi doi au căutat fiecare sprijinul puternicului voievod al Transilvaniei. Otto de Bavaria, încoronat ca rege, dar dezavuat de papă şi excomunicat, vine în Transilvania, unde speră să devină ginerele lui Ladislau Kân. Numai că puternicul voievod avea alte planuri: el confiscă coroana regească, îşi căsătoreşte fiica cu Ştefan Uroş, fiul regelui sârb Ştefan Milutin, iar pe prezumtivul ginere îl trimite în captivitate la un voievod român („duce") - vasal al său - din afara Transilvaniei (probabil din nordul Moldovei)[72]. Carol Robert, sprijinit de papă, este ales de dieta ungară ca rege, dar încoronarea era imposibilă fără coroana deţinută de „ilustrul principe" al Transilvaniei. Acesta refuză iniţial restituirea şi este excomunicat. După amânări succesive, el restituie coroana, dar pune condiţii îndrăzneţe şi are atitudinea unui vasal semeţ şi nu pe cea a unui dregător supus. Totuşi, după alţi ani de încordare, în 1315, Ladislau Kân este destituit. Acest act declanşează o revoltă, în care voievodul şi fiii săi au fost susţinuţi de puternice familii nobiliare şi de unii monarhi vecini, cum au fost cneazul Haliciului, regele Serbiei şi, probabil, Basarab, voievodul Ţării Româneşti. Răzvrătirea a fost înfrântă abia după câţiva ani.

Numai în urma acestor puternice frământări, care au demonstrat cât de labilă era autoritatea ungară asupra Transilvaniei, se desăvârşeşte organizarea politică a voievodatului, fapt petrecut pe parcursul

---

V. Spinei, *Moldova,* p. 192.

secolului XIV şi în prima parte a secolului următor. însă tradiţia de tară distinctă a Transilvaniei continuă să se manifeste, datorită mai multor împrejurări. Se constată uşor că viaţa economică a voievodatului era legată mai ales de evoluţia din Ţara Românească şi Moldova. Vechile unităţi politico-economice numite Ţara Severinului, voievodatul lui Litovoi (care cuprindea şi Ţara Haţegului), voievodatul lui Seneslau (care cuprindea, probabil, şi Ţara Făgăraşului) sau formaţiunea în care s-a întemeiat episcopia Cumaniei (sud-vestul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei) înglobau teritorii situate pe ambele versante ale Carpaţilor. Graniţa artificială stabilită de Regatul Ungariei pe culmile munţilor nu a putut rupe legăturile firești din interiorul ariei românești de civilizaţie. Păstoritul pendulatoriu a continuat de-a lungul Carpaţilor, priviţi ca o entitate, iar schimburile din oraşele şi târgurile situate spre zona montană (Braşov, Sibiu, Bistriţa, Baia, Trotuş, Câmpulung, Argeş etc.) se bazau pe produse şi negustori din Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Oraşele săseşti, mai ales Braşov, Sibiu, Bistriţa, aveau piaţa de desfacere cea mai sigură la sud şi est de Carpaţi, unde principii români le-au acordat privilegii comerciale. Autonomia Transilvaniei se manifestă pe plan politic şi în veacul XIV, când, contrar uzanţelor, se constituie adevărate dinastii de voievozi (familiile Lâckfi şi Csâki), iar congregaţiile ţării ajung să aibă un rol tot mai important, o periodicitate bine stabilită şi reguli de funcţionare precise. Pe plan extern, voievodul Ladislau de Losoncz (1376-1391) participă la o coaliţie balcanică îndreptată împotriva Ungariei. Creşte şi puterea şi prestigiul militar ale Transilvaniei, care se angajează tot mai insistent, alături de celelalte două ţări româneşti, in lupta antiotomană. Legăturile cu sudul şi răsăritul Carpaţilor se amplifică mereu, pe multiple planuri, iar cruciada târzie consolidează aceste raporturi. încă din secolul XIII, se constată un curent de trecere a unor locuitori din Transilvania spre Ţara Românească şi Moldova, P[e] măsura întăririi structurilor feudale apusene şi a uzurpării unor pământuri, bunuri şi libertăţi ale românilor. Interesant este faptul [a]> alături de români, se refugiază la sud şi est de Carpaţi (în ţările [ro]niane libere) şi maghiari, secui ori saşi, atraşi de posibilitatea unor antaje, de cuantumul scăzut al obligaţiilor feudale şi împinşi de

îngrădirile la care erau supuşi de autorităţi. Astfel, un document papal din 1234, care-i critică pe românii din episcopia Cumaniei (sud-vestul Moldovei, mai ales) pentru că au episcopi ortodocşi şi refuză autoritatea prelaţilor catolici, arată că locuitori din Transilvania trec la aceşti români şi că, „alcătuind un singur popor cu pomeniţii români", trăiesc împreună după obiceiurile lor ortodoxe"[73]. Amintita diplomă a cavalerilor ioaniţi, din 1247, cere ca ţăranii (desigur, din Transilvania şi Banat), numiţi în text *rustici, care* ar trece spre Oltenia să fie întorşi înapoi. Intre circa 1290 şi 1360, tradiţia istorică şi documentele consemnează, cum s-a arătat, trecerea unor grupuri de români mai ales, conduşi de voievozii lor, spre Ţara Românească şi Moldova, aflate pe cale de organizare şi unificare. In 1435, un grup de cnezi răzvrătiţi din Ţara Haţegului se refugiază în Moldova[74]. Asemenea exemple ar putea continua. Desigur, au loc şi *treceri* în sens invers, spre Transilvania şi Banat, dar numai individuale şi foarte puţine, legate cu precădere de trădarea de către unii vasali (boieri) a domnilor lor (ex. boierul Carpaciu şi rudele sale sau înaintaşii paterni ai lui Nicolaus Olahus). Cu alte cuvinte, când exista un curent de trecere, acesta era orientat dinspre Transilvania spre sudul şi estul Carpaţilor, unde românii aveau o organizare politică proprie.

Pe fondul acestor vechi legături şi în contextul luptei comune antiotomane, domnii (=principii) din Ţara Românească şi Moldova au ajuns să stăpânească întinse domenii în Transilvania, atestate încă din secolul XIV[73]. Din punctul de vedere al regilor Ungariei, acestea erau feude, acordate condiţionat în vederea menţinerii legăturilor de vasalitate, dar, din perspectiva domnilor munteni şi moldoveni, cel puţin unele din aceste posesiuni (cum era Ţara Făgăraşului) erau privite ca „moşia" lor dreaptă, ca parte integrantă a Ţării celei mari. Până în veacul XVI inclusiv, au fost stăpânite, pentru diferite intervale de timp, Severinul, Amlaşul, Făgăraşul, castelul Bran, cetatea Bologa (lângă Huedin), Ciceul, Cetatea de Baltă, Bistriţa, Unguraşul, Rodna, Vinţul, Vurpărul etc, adică ţinuturi întregi, cu oraşe, târguri, cetăp,

---

" DRH, D,l,p. 20-21. *[74] Ibidem,* p. 318-320. I. Toderajcu, *Unitatea,* p. 128-150; N. Edroiu, *fbsesiunile,* p. 45-62.

pământuri şi cu circa 300 de sate, în marea lor majoritate româneşti. Astfel, dincolo de caracterul acestor stăpâniri, important este faptul că vreme îndelungată s-a exercitat un patronaj politic, economico-social, cultural şi bisericesc al autorităfilor româneşti extracarpatice asupra unei mari părţi a românilor din Transilvania. Se ştie că jurisdicţia mitropoliilor sud-carpatici se exercita şi asupra românilor din Transilvania şi din părfile vestice şi că mitropolia Moldovei a patronat episcopiile româneşti din nordul Transilvaniei.

Ţara Făgăraşului are o situaţie cu totul specială, întrucât până în veacul XIV a făcut parte efectiv din Ţara Românească, iar pe parcursul veacului următor a aparţinut domnilor munteni cu intermitenţe. Făgăraşul sau Ţara Oltului a avut în evul mediu aceeaşi structură socială (boieri şi vecini) ca şi Ţara Românească, aceleaşi instituţii, fiind formată aproape exclusiv din români. Boierimea făgărăşeană, deşi nu era recunoscută ca egală cu nobilimea regatului, deoarece calitatea sa feudală rezulta din modelul răsăritean şi ortodox, şi-a stăpânit moşiile în virtutea actelor de danie (hrisoavelor) emise de domnii munteni. Ţara Făgăraşului a rămas mereu compactă, nedivizată, „un fel de ducat, căci făgărăşenii sunt supuşi boierilor români, care ascultă de domnul cetăţii ca de un principe", după caracterizarea lui Nicolaus Olahus. Din secolul al XVI-lea, întregul district a devenit domeniu princiar, rezervat de obicei principeselor Transilvaniei[76].

In fapt, cum s-a văzut, întreaga Transilvanie a avut o organizare specială, datorată caracterului său majoritar românesc şi tradiţiei sale de ţară separată. Autonomia Transilvaniei este indisolubil legată de orientarea sa spre celelalte două ţări române, de tendinţa de slăbire a dependenţei politice de Ungaria, compensată de apropierea faţă de Ţara Românească şi Moldova.

[621] D. Prodan, *Boieri şi vecini,* passim.

Consideraţii finale

Chestiunea formării statului medieval în cadrul civilizaţiei românești are în atenţie, de fapt, studierea celei mai importante instituţii politice a poporului român.

Se vorbeşte adesea în istoriografie şi nu numai acolo despre geneza târzie a statului român modern şi despre structurarea statului medieval la români abia în secolul XIV. Cum s-a văzut, acestea sunt doar clişee, stereotipuri, pe care cercetarea obiectivă a trecutului le-a infirmat. Pe de o parte, statul român modern este relativ „tânăr" numai în privinţa caracterului său unitar (ca/şi în cazul statelor italian, german etc), căci altminteri acest stat reprezintă corolarul unei îndelungi tradiţii medievale şi chiar romano-bizantine. Pe de altă parte, statul român medieval, în pluralitatea sa formală, nu s-a întemeiat în secolul XIV, ci cu câteva veacuri înainte, după ce s-a desăvârşit etnogeneza românilor.

Cum era firesc, această etnogeneza s-a desfăşurat pe un teritoriu vast din romanitatea orientală, adică acolo unde provinciile romane s-au suprapus regiunilor locuite de traco-daco-geţi şi în vecinătatea imediată a acestor provincii. Natural, pe acest spaţiu întins, cu timpul, au trăit alături de daco-romani, străromâni şi români şi alte populaţii. Unele au făcut-o doar temporar, altele au fost asimilate, iar altele trăiesc alături de români până astăzi. La fel de adevărat este şi faptul că schimbările politice, atacurile alogenilor, formarea de noi entităţi statale şi, în general, diferite împrejurări istorice i-au determinat uneori pe români şi pe strămoşii lor să-şi restrângă aria de răspândire, să se concentreze în mase compacte acolo unde ei erau mai numeroşi sau să se retragă spre alte regiuni în faţa unor forţe etno-demografice şi militare mai tenace sau mai puternice. Insă, în ciuda acestor variaţiuni reale şi explicabile, spaţiul nord-dunărean (mai ales nucleul Daciei vechi) nu a fost părăsit niciodată integral de daco-romani spre a fi regăsit după câteva secole de români.

Mărturii indubitabile concordă în a demonstra că regiunea de la nordul Dunării de Jos până spre Maramureş (cu centrul în Transilvania) a stat la baza puterii politico-militare a statului dac *{arhe)* Ş[1]

a fost centrul provinciei romane *Dacia,* unde procesul de romanizare a fost masiv şi ireversibil.

Tot izvoarele dovedesc că, după retragerea autorităţilor romane şi a unei părţi din populaţie la sud de Dunăre, pe o suprafaţă de peste 100.000 kmp au continuat să trăiască latinofonii şi în vecinătatea acestora - pe încă circa 150.000 kmp - daco-geţii puternic influenţaţi *de* latinofoni. Din aceste elemente etnice fundamentale, preroman şi roman, ca şi în *cazul* popoarelor romanice din Apus, s-a născut poporul român. Se apreciază caprin secolele VII-VIII, după revărsarea slavilor în spaţiul carpatic şi, mai ales, balcanic şi o dată cu debutul deplasării protoromanilor sud-dunăreni spre Macedonia şi zonele adiacente, poporul român era, în linii mari, format. Ca şi grecii - alt popor băştinaş în sud-estul Europei -, românii, moştenitori ai romanilor, s-au născut creştini, în urma creştinării timpurii a strămoşilor lor din vechea Dacie şi a efortului misionar din veacurile IV-VI.

Perioada migraţiilor a reprezentat, de fapt, pentru daco-romani şi români, circa un mileniu, de la 300-350 până după 1300. In acest interval de timp, teritoriul Daciei (dar şi al Moesiei sau Pannoniei) a fost ţinta unor neîncetate şi dure atacuri de jaf, a intrat în sfera de dominaţie a unor vremelnice „imperii" sau „regate" barbare şi a servit drept bază teritorială pentru aşezarea unor grupuri etnice alogene (goţi, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, khazari, unguri, pecenegi, uzi, cumani, tătari etc).

Prin urmare, în jurul anului 900, tabloul etnic al regiunilor din preajma Dunării Mijlocii şi Inferioare şi din zona Carpaţilor era destul de variat. In tot acest spaţiu, din cadrilaterul Boemiei până la Balcani, izvoarele menţionează, încă din secolele VII-VIII, o serie de state mcipiente sau formaţiuni statale, cu nume date, de obicei, de tribul sau uniunea de triburi ce domina sub aspect politic, dar compuse din Populaţii şi popoare diverse. Este mai presus de orice îndoială că sub nume ca *Gothia, Hunnia, Gepidia, Avaria, Bulgaria* etc. s-au ascuns niuJtă vreme şi traco-daco-romanii (latinofonii) şi românii. Insă, după °rmarea lor deplină ca popor şi după ce statele din jur au luat act de existenţa românilor, ei încep să intre în atenţia surselor scrise şi să fie

semnalaţi pe scena politico-militară a *zânei.* Asemenea semnalări erau adesea rodul hazardului, al împrejurărilor aleatorii, pur fortuite.

O astfel de întâmplare, anume stabilirea triburilor ungare în *Pannonia* la 896 şi expediţiile lor de jaf în împrejurimi, a făcut ca să fie menţionate în scris pentru prima oară unele state incipiente pe teritoriul de azi al României. Menţiunea se face într-o veche cronică latino-maghiară, preluată, poate prin veacul XII, de către un notar al regelui *Bela* III şi păstratăpână azi. In multe din aserţiunile sale, cronica aceasta a Notarului Anonim este confirmată de un şir de alte cronici ceva mai târzii şi de alte tipuri de izvoare.

Aceste surse menţionează clar, atât în *Pannonia,* cât şi la est de Tisa şi în Transilvania, existenţa aici a românilor înainte de 896, alături de alte populaţii. Este important faptul că, în mai multe cronici, aceşti români sunt prezentaţi drept urmaşi ai romanilor *(coloni et pastores Romanorum),* rămaşi de bunăvoie pe teritoriile fostelor provincii romane *{sponte remanentei).* Cu alte cuvinte, prezenţa românilor în *Pannonia* şi *Dacia,* înainte de 896, romanitatea şi continuitatea lor de locuire aici sunt susţinute chiar de cronicile latino-maghiare, dar şi de alte izvoare contemporane acestora.

Acest lucru nu poate să-i surprindă decât pe cei neinformaţi sau răuvoitori. Menţionarea românilor în zonele pomenite înainte de 896 vine în dreaptă consecinţă a întregii evoluţii dintre secolele I-II şi VII-VIII. In acelaşi spirit, era firesc ca românii, odată formaţi ca popor, să participe şi la organizarea unor structuri statale. Ei au făcut acest lucru, cel puţin din secolul IX începând, alături de slavi, avari, pecenegi, greci (bizantini), germani (franci), bulgari, khazari etc. Intre formaţiunile politice aflate pe teritoriul României în perioada 900-1000, *Anonymus* menţionează „ducatul" crişan sau bihorean, „ducatul" bănăţean şi cel ultrasilvan. In toate aceste state incipiente românii au avut un anumit rol alături de alte etnii, dar în Ţara Ultrasilvanâ (Transilvania de mai târziu), ei au avut rolul principal, prin număr şi prin conducătorul ivit din sânul lor *(Gelou).*

Desigur, cronica lui *Anonymus* şi celelalte geste în limba latina din secolele XIII-XV nu sunt izvoare infailibile. Ca produs uman Ş' ca rezultat al lumii medievale, ele conţin o serie de inadvertenţa

actualizări, nesincronizări, discursuri imaginare, clişee etc, care jjjjpietează asupra adevărului istoric. Dar de aici şi până la a susţine că Magistrul P. „nu are nici cea mai mică idee despre evenimentele şi protagoniştii reali ai cuceririi [ţării], nici asupra surselor contemporane"[77], adică a-1 face farsor şi mincinos, este o distanţă uriaşă. Cum s-a văzut, Magistru! P. a greşit uneori fără voie, iar alteori mânat de ideologia politică pe care o împărtăşea, în scopul apărării drepturilor vechii aristocraţii gentilice şi al preamăririi neamului său, dar el nu poate fi *acuzat* de mai mult. Că nu-i pomeneşte nominal pe Svatopluk, Mojmir, Simeon sau Arnulf nu este o vină, deoarece el nu şi-a propus să fie exhaustiv, ca un istoric din epoca modernă. Nu se poate să-i cerem Anonimului imposibilul. Până la urmă, cele mai multe „greşeli" ce i se atribuie s-au dovedit a nu fi, de fapt, decât adevăruri mai greu de recunoscut sau de descoperit.

Prin urmare, nu există nici un motiv serios pentru a respinge relatările Notarului şi ale celorlalte cronici despre venirea ungurilor la 896 prin păsurile Carpaţilor Păduroşi, despre populaţiile şi popoarele premaghiare din *Pannonia* şi vecinătate, inclusiv despre români, şi nici pentru a nega existenţa lui *Glod, Menumorut* sau *Gelou* etc. E drept că ei sunt menţionaţi nominal numai de *Anonymus,* dar acesta a creat singurul izvor intern narativ cunoscut şi păstrat din jur de 1200 (cel mai apropiat de evenimentele descrise), iar sursele externe, cum se ştie, nu dau detalii despre structura etno-demografică şi politică a unui teritoriu, ci se mărginesc la aspecte mult mai generale.

Cu alte cuvinte, *Anonymus* era cel mai în măsură să prezinte realităţile trecute ale Ungariei în maniera în care a făcut-o, cu grija totuşi pentru documentare, cu preocuparea pentru adevăr şi conform concepţiei despre faptul istoric pe care o aveau contemporanii săi.

Evoluţia statelor incipiente ale lui *Menumorut, Glod* şi *Gelou,* pe la 900, a fost puternic stânjenită de atacurile ungurilor. Aceştia însă nu au putut cuceri decât în mică măsură regiunile atacate.

După circa 100 de ani de şedere în *Pannonia,* după depăşirea stadiului gentilico-tribal şi trecerea la sedentarizare şi după crearea

[77] B- Kopeczi, *Histoire,* p. 115.

unui stat cu misiune apostolică, ungurii reiau incursiunile spre Banat şi Transilvania, învingându-i pe ducii locali, inamici ai Ungariei, *Ahtum* şi, respectiv, *Gyla.*

Acţiunile din preajma anilor 900 şi 1000, deşi grave pentru statutul ducatelor din Crişana, Banat şi Transilvania, nu au putut conduce la supunerea definitivă a acestora şi nici la încadrarea lor totală în Ungaria. După 1050-1060, urmează, pentru circa un secol şi jumătate, o perioadă când, dinspre vest şi nord-vest înspre est şi sud-est, s-a produs cu adevărat cucerirea Transilvaniei de către Regatul Ungariei. In paralel cu această cucerire armată şi după ce aceasta s-a încheiat, s-a petrecut şi o" cucerire instituţională la teritoriu, prin eliminarea sau subordonarea instituţiilor româneşti faţă de cele implantate dinspre vest. Astfel, realităţilor locale, ca ducate-voievodate, cnezate, ţări, cnezi-juzi, voievozi, biserica de rit bizantin etc, li s-au suprapus altele, cum ar fi comitate, nobilime, cetăţi regale, biserica Romei etc. In vederea consolidării stăpânirii sale pe un vast teritoriu, Regatul Ungariei, privit cu ostilitate de cuceriţi, a încurajat aşezarea şi colonizarea unor populaţii străine, ca saşi şi secui, mai ales că populaţia maghiară era relativ puţină chiar şi în *Pannonia.*

Pe la începutul secolului XIII, se poate aprecia că Transilvania, în sens larg, era sub aspect militar cucerită. Cu toate acestea, vechile ducate-voievodate (cele mai multe consemnate de *Anonymus)* - Banatul, Bihorul, Maramureşul, Transilvania - nu şi-au pierdut niciodată complet individualitatea, în ciuda cuprinderii lor în regat. Maramureşul a fost transformat târziu (secolul XIV) din ţară-voievodat în comitat, cu păstrarea vechilor hotare şi cu menţinerea elitei româneşti, deşi s-au făcut implantări de *hospites.* Cea mai pronunţată individualitate în raport cu restul Regatului Ungar a avut-o Transilvania propriu-zisă sau voievodatul Transilvaniei. Aici, populaţia maghiară venită din *Pannonia* nu a reuşit să domine numeric masa românească, fortificată după asimilarea ultimilor slavi. Aducerea secuilor şi colonizarea saşilor nu au făcut decât să confere o p^{er}~ sonalitate şi mai distinctă voievodatului.

Prin privilegiile acordate noilor veniţi, prin măsurile ferme luate de cuceritori pe plan politic, social-economic şi confesional, prin baza

teritorială conferită stărilor („naţiunilor"), românii ajung în curând supuşi pe propriile pământuri. Primele menţiuni documentare ale românilor din Transilvania, la sfârşitul secolului XII şi începutul secolului XIII, corespund exclusiv unor deposedări de bunuri imobiliare (pământuri, păduri, cetăţi etc), unor atacuri la adresa bisericii de rit răsăritean, unor chemări la oaste, unor vexaţiuni etc. Cum ar fi putut românii să se infiltreze „pe nesimţite" din sud în Transilvania, în jurul anului 1200, şi tot atunci să fie *ab antiquo* posesori de pământuri, păduri, cetăţi şi districte, tot în Transilvania? Şi, mai ales, cum s-ar fi putut ca sub ochii lui *Anonymus* să se producă acest „exod" de români, cum se susţine, şi notarul regesc să nu vadă nimic şi să-i considere pe români băştinaşi? Este evident că Magistrul R şi ceilalţi cronicari i-au considerat pe români drept urmaşi ai romanilor rămaşi din vechime în *Pannonia* şi Transilvania deoarece ei aşa erau. Altă explicaţie nu există.

Prin urmare, cel mai numeros popor din sud-estul Europei - poporul român - a avut o existenţă firească la începuturile evului mediu: el n-a căzut nici din cer şi n-a venit nici din fundul iadului, ca să-1 parafrazăm pe Ferdinand Lot.

Românii s-au format ca un popor romanic din romanitatea estică, în mileniul I al erei creştine. Tot atunci, au participat la alcătuirea unor formaţiuni statale care, în parte, au ajuns sub stăpânire maghiară. Formaţiunile emancipate de sub această tutelă şi care rezistaseră dominaţiilor pecenegă, cumană şi tătară, mai cu seamă în afara arcului carpatic, s-au unit şi, cu ajutorul unor voievozi din Transilvania, şi-au afirmat independenţa. Astfel, după o îndelungată evoluţie a formaţiunilor statale mai mici, în secolele XIII-XIV, se formează cele două state româneşti de sine stătătoare, anume Ţara Românească şi Moldova. Primul asemenea stat, cel dintre Carpaţi şi Dunăre, îşi asumase simbolic misiunea de reconstituire a unităţii politice a poporului al cărui nume îl purta (Ş. Papacostea).

Concepţia potrivit căreia, pe teritoriul României, cu excepţia ■"ansilvaniei încadrate ca voievodat în Regatul Ungariei, nu au existat s atе până în secolul XIV, ci doar „formaţiuni prestatale", este greşită t1 anistorică. Noţiunea de „formaţiune prestatală" nu are decât un

sens cronologic şi nu acoperă corect realitatea. Pe teritoriul României, ca peste tot în jur, au existat state incipiente, modeste ca întindere şi organizare, dar totuşi state, menţionate în izvoare scrise şi confirmate arheologic, încă din secolul IX, iar viaţa politico-statală a continuat să existe, în forme particulare, şi înainte de această dată. Cu timpul, ca şi în occidentul Europei, moştenitorii romanităţii orientale au ieşit din starea de latenţă politică în care s-au aflat, dând acestor state caracter românesc.

Transilvania, cucerită de Regatul Ungar, în ciuda promiţătoarei vieţi statale pe care a găzduit-o la cumpăna mileniilor I şi II, nu a mai putut deveni un stat în nume românesc. Pârghiile sale politico-administrative, economice şi sociale au fost acaparate de nobilime şi de reprezentanţii secuilor şi saşilor, iar cele ecleziastice de biserica romană.

După o perioadă de tranziţie, reprezentanţii românilor din Transilvania, ca entitate, au fost excluşi din instituţiile politice şi, când nu îndeplineau anumite condiţii, deposedaţi de pământurile lor. In acest fel, Transilvania, ţară în majoritate românească din punct de vedere etno-demografic, a încetat pentru o vreme să mai fie românească din punct de vedere politic.

Dar amintirea unei vieţi statale româneşti, fie ea şi incipientă, nu a încetat niciodată în Transilvania, datorită instituţiilor locale întemeiate pe *ius Valachicum,* care s-au perpetuat, şi vecinătăţii cu cele două state româneşti libere, la formarea cărora contribuiseră şi românii intracarpatici.

Ca şi alte popoare din jur, românii au o tradiţie statală mai mult decât milenară şi, prin romaniile populare, prin termeni ca domn, împărat, ţară, putere, adunare etc. această tradiţie coboară până in epoca romană. Practic, nu a existat nici o perioadă distinctă în care românii să fie complet lipsiţi de un cadru politic-statal, fie el şi modest. De aici s-a născut noţiunea de „ţară românească", cu sensuri atât de profunde, relevate de Nicolae Iorga: „In timpurile cele mai vechi, românii nu făceau nici o deosebire în ceea ce priveşte ţinuturile p[e] care le locuiau; pentru dânşii, tot pământul locuit de români se chema Ţsiîrâ Românească. Ţara Românească era şi Muntenia şi Moldova Şi

Ardealul şi toate părţile care se întindeau până la Tisa chiar, toate locurile unde se găseau români. N-aveau câte un nume deosebit pentru deosebitele ţinuturi pe care le locuiau şi toate se pierdeau pentru dânşii în acest cuvânt mare, covârşitor şi foarte frumos de Ţară Românească"[78].

Este o ţară românească generică, despre care vorbeşte şi M. Kogălniceanu la 1843, când defineşte noţiunea de patrie. Din acest punct de vedere, Transilvania a fost mereu o ţară prioritar românească, un nucleu al existenţei româneşti, ilustrat, între alţii, de *Gelou* Românul, de Mihai Viteazul şi de generaţia Marii Uniri.

Peisajul istoric al Transilvaniei nu ar fi însă autentic şi deplin fără toate etniile care l-au ilustrat, alături de românii majoritari. E drept că în ultimii aproape 80 de ani, în România s-a insistat asupra rolului românilor în acest tablou, dar insistenţa este de înţeles după ce timp de 700 de ani existenţa românilor a fost pusă între paranteze, dacă nu chiar primejduită, de cei ce guvernau Transilvania.

Se vorbeşte adesea despre Transilvania ca despre o regiune a interferenţelor, influenţelor, contactelor sau conflictelor etnice. Până la un punct, privind lucrurile istoriceşte, aşa a fost. Ţara, ca şi zonele extracarpatice, a fost locuită de români şi slavi (cei din urmă asimilaţi sau pe cale de asimilare de către români în secolele X-XI). Peste ei, au venit maghiarii, după secolul X, la care s-au adăugat, în secolele XII-XIII, secuii şi saşii. Perioada medievală s-a derulat, în general, pe fondul acestei componenţe etnice a Transilvaniei, anume români, maghiari, secui şi saşi. Măruntele grupuri de avari, protobulgari, khazari (dacă ei sunt altceva decât secuii), pecenegi, cumani etc. au fost relativ repede asimilate.

In cadrul interferenţelor şi confluenţelor trebuie însă mereu precizat că, atât în Transilvania propriu-zisă, cât şi în părţile vestice ?i Banat, românii cuceriţi şi majoritari au fost subordonaţi cuceritorilor Şi noilor veniţi. De aici decurge aspiraţia multiseculară a românilor la tratament egal cu cei ce aveau puterea şi, de la un timp, dorinţa de unire a Transilvaniei cu celelalte două ţări, care erau şi sub aspect

[N]- lorga, *Studii,* p. 406.

politic româneşti. Se uită adesea că între grupurile etnice ale Transilvaniei, românii, deşi cei mai numeroşi - după cum o confirmă toate izvoarele statistice păstrate[79] - au fost sute de ani periferizaţi, ignoraţi şi dispreţuiţi, adică transformaţi într-un neam de supuşi.

Se trece, de asemenea, uşor cu vederea, când se vorbeşte de interferenţe şi confluenţe, că astăzi Transilvania nu este un mozaic etnic, cum par să creadă unii, că Unirea de la 1918 a fost un act legitim şi că românii reprezintă actualmente cam 75% din populaţia provinciei, ceea ce înseamnă numeric aproape 6 milioane de oameni de naţionalitate română[80]. Fără o asemenea precizare, se întreţine voit o stare de confuzie, spre a se putea lansa din când în când întrebarea tendenţioasă: de ce Transilvania aparţine României? Răspunsul este firesc: Transilvania aparţine României deoarece românii, care reprezintă majoritatea absolută a populaţiei, şi-au exprimat această voinţă, în mod cvasiplebiscitar, încă din 1918, când ei reprezentau tot majoritatea absolută a populaţiei. Atunci, în anii 1919-1920, saşii, şvabii, evreii etc. au aderat la această voinţă a majorităţii, iar marile puteri au confirmat-o, la Paris, pe plan internaţional. Unirea de la 1918 a stins marele conflict etnic care opunea majorităţii asuprite o minoritate stăpânitoare. Tensiunile etnice ulterioare au izvorât, în primul rând, din refuzul liderilor minorităţii maghiare - rămaşi cu nostalgia puterii şi dominaţiei de altădată - de adecvare la voinţa internă şi internaţională prin care Transilvania a devenit parte componentă a României. Din acest refuz decurge şi lipsa de loialitate a unora din aceşti lideri faţă de statul român, ai cărui cetăţeni de drept sunt. Un asemenea extremism ii întreţine pe celălalt şi astfel, prin extensiune, se alimentează tensiunile etnice care, altminteri, s-ar stinge treptat.

Dar lucrarea de faţă nu şi-a propus să explice situaţia etno-politică actuală a Transilvaniei - provincie firească a României. Lucrarea tratează o secvenţă istorică, anume cea cuprinsă cu precădere între secolele IX şi XIII, când statele incipiente de pe teritoriul României

---

A. Răduţiu, L. Gyemânt, *Repertoriul,* passim. Ioan

t\ Sorina Bolovan, *Contribuţii, p.* 166-167.

au fost atacate şi cucerite treptat de maghiari, până pe culmile Carpaţilor.

Suntem absolut convinşi că fără cunoaşterea corectă a realităţilor şi faptelor din acea vreme, înţelegerea adecvată a situaţiei contemporane a regiunii e pusă sub semnul întrebării. Dacă această carte va spori cât de puţin gradul de cunoaştere a acelei fascinante lumi, atunci avem mulţumirea că scrierea ei nu a fost în van.

Indice

Aba Samuel, rege al Ungariei, 147.
Achim, V., istoric, 131, 171.
Acra, oraş în Orient, 159.
Acsady, Gy., istoric, 68.
Adrianopol, oraş, 67.
Adriatica, 23, 46.
Afganistan, 57, 162.
Africa, 13, 16, 67.
Ahaia, provincie în Grecia, 81.
Ahton (Ajton, jud. Caraş-Severin), toponim, 130.
Ahtum (Ajton, jud. Cluj), toponim, 130.
Ahtum (Ohtum), duce, 6, 7, 112, 115, 117, 120, 121, 122, 123, **124,** 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 137, 140, 145, 196. Ajton (zona Arad), toponim, 130. Ajtonmonostora (zona Arad), toponim, 130. Akus, conducător cuman, 149. Alaric, conducător vizigot, 15.
Al-Bacri, geograf, 57. Alba Iulia (Bălgrad, Alba, Fehervar, Weisssenburg, Cetatea Albă, Alba Transilvana, Apulum), 143, 144, 146, 147, 150, 157, 160, 175, 179, 187.
Alba Regală (Szekesfehervâr), oraş în Ungaria, 144.
Alfold, toponim (câmpie) în Ungaria, 68, 69, 107.
Alfred cel Mare, rege anglo-saxon, 92. Almas (Almaş), râu, 132, 133, 136. Almăj, district în Banat, 175.
Almos, duce, 62, 65, 88, 96. Almus, antroponim, 104.
[AJ]pi, Munţii, 17, 26, 29, 36, 46.

Amlaş, ţinut în sudul Transilvaniei, **190.**
Andreas, antroponim, 104.
Andrei, conducător maghiar, 145.
Andrei II, rege al Ungariei, 155, 157, 159, **169, 174.**
Andrei III, rege al Ungariei, 179, 187.
Angevinii, dinastie, 171, 181, 185.
Anglia, 73, 168.
Anonymus (Notarul Anonim, Magistrul P.), cronicar, 6, 7, 8, 63, 64, 65, 70, 71, 72, 73, 74, *77,* 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, *87,* 88, 89, 90, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 125, 131, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 153, 174, 194, 195, 196, 197.
Aquitania, provincie în Franţa, 93.
Araci, toponim în Iugoslavia, 119.
Arad, 104, 126, 130.
Arad-Vladimirescu, fortificaţie, 116, 120, 126.
Aranca (Seztureg), râu, 116.
Argeş, cetate, târg, 189.
Arieş (Aranyos), râu, 134, 154.
Armbruster, A., istoric, 32, 33, 34, 46, 78, 82, 95.
Armenia, 162.
Arnulf, împărat german, 55, 61, 195.
Arpadienii, dinastie, 69, 156, 168, 179, 182.
Artania, formaţiune politică slavă, 44.
Arvinte, V., filolog, 30, 31.
Asan, ţar al Imperiului Româno-Bulgar, 19.
Asăneştii, dinastie, 42, 159.
Asia, 22, 162.
Asia Centrală, 51, 56.
Asia Mică, 25, 97, 128.
Asparuch, conducător protobulgar, 41.
Aşchileu (Esculeu), toponim, 133.
Atelkuzu (Etelkuzu, Etelkoz), ţinut la nordul Mării Negre, 53, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 64, 98.

Attila (Athila), conducător hun, 22, 75, 76, **79,** 80, 85, 87, 88, 90, 96, 97, 98, 100.
Aurelianus, împărat roman, 19, 20. Avaria, stat barbar, 36, 193.
Arpad, duce al ungurilor, 58, 61, 62, 64, 65, 73, 79, 80, 85, 86, 90, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 114, 115, 116, 131, 132, 138, 139, 141, 142, 143.

B

Baia, localitate în Moldova, 189.
Balad (Galad), toponim, **119.**
Balak', ţară, 94.
Balaton, lac, 102.
Balcanii, munţi, 46, 193.
Balearele, insule în Mediterana, 16.
Banat, 9, 10, 20, 22, 45, 49, 68, 87, 88, 112, 113, 114, **115, 117,** 118, 119, 120, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 141, 145, **148, 160,** 171, 172, 174, 175, 181, 182, 185, 190, 196, **199.'**
Banatul de Severin, ţinut, 130.
Baraolt, toponim, 157.
Barbu, M., istoric, 113, 116, 126. Barcău, râu, 100, 104. Bari, toponim, 32. Bartha, A., istoric, 55, 58, 65, 67. Basarab, voievod al Ţării Româneşti, 107, 188. Başchiria (Hungaria Magna), ţinut, 7, 58. Bătu, han tătar, 162. Bavaria, provincie în Germania, 59, 156. B^ea, cnez, 109, 174. &ârzava, district în Banat, 119, 175. Bega (Beguey), râu, 113, 116. Be|uf (ţara-), toponim, 9, 112, 185. Beian, A., istoric, 6, 113, 119, 120, 127, **130, 131.**

Bel, M., istoric, 70.
Belgia, 123.
Belgrad (Serbia), 149.
Beliud, antroponim, 143.
Bellus, cetate, 145.
Benea, D., istoric, 112.
Benedict, voievod al Transilvaniei, 158.
Benedictus, episcop, 145.
Bereg, comitat în Ungaria medievală, 89, 185.
Beuldu (Bold), toponim, 100.
Bela, rege al Ungariei, 9, 70, 73, *77,* 79, **84,** 86, **88, 89, 105, 112, 117,** 138.
Bela I, rege al Ungariei, 145. Bela II, rege al Ungariei, 71. Bela III, rege al Ungariei, 71, 194. Bela IV, rege al Ungariei, 160, 162, **187.**
Biertan, toponim, 49. Biharea (Byhor), cetate, 96, 98, 99, 101, 102, 103,**104, 105,** 107,110, 111, 126.
Bihor, ţinut, comitat, 100, 105, 111, 112, 196. Bistriţa, district, oraş, 157, 162, 189, 190. Bizanţ, 19, 32, 39, 40, 41, 42, 45, 54, 73, 97, 98, **127,128,** 143. Bizerea, familie, 184. Blasius, antroponim, 104. Blasquez, J. M., istoric, 16. Bobâlna (răscoala de la ~), 183. Boemia, 87, 188, 193. Bogat, toponim, 139.
Bogdan de Cuhea, voievod român, 119, **180.** Boleslav I, cneaz ceh, 44. Boleslav II, cneaz ceh, 44. Boleslav cel Viteaz, cneaz polonez, **44.** Bologa, cetate, 190. Bolovan, I. şi S., istorici, 200.
Borcea, L., istoric, 97, 100, 101, 102, **103, 104, 105, 110, 111.**

Borilă, ţar al Bulgariei, 174.
Boris (Mihail), ţarprotobulgar, 18,42.
Borsod, cetate, 96.
Borsu, conducător ungur, 96.
Borşa, Roland, voievod al Transilvaniei, 177, 187.
Bosnia, provincie în Ungaria medievală, 178.
Boyta, conducător ungur, 113, 114.
Bran, cetate, 190.
Branicevo, episcopie, 127.
Branimir, cneaz croat, 43.
Braşov, district, oraş, 157, 162, 189.
Brătianu, Gh. I., istoric, 20, 28, 29, 139, 179.
Bretagne, provincie, peninsulă în Franţa, 15, 16.
Brezeanu, St., istoric, 6, 32, 35, 37, 42, 70, 71, 72, 73, 74, 78, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 97, 98, 118, 134.
Britania, provincie romană, 13. Bua, antroponim, 142, 145, 146. Bucna, antroponim, 142, 145, 146. Bucovina, toponim, 46, 162. Bucureşti, 6. Bug, râu, 53, 54, 64. Bugat, conducător ungur, 139. Bulei, toponim, 120. Bulcsu, conducător ungur, 110. Buldus, episcop, 145. Bulgaria, 18, 28, 41, 42, 55, 60, 67, 76, 87, 90, 92, 193. Bulgaria Mare, ţinut, 41, 162. Buri, conducător tătar, 162.

Caesarea, toponim, 24.
Calabria, provincie în Italia, 97. , , y
Cantacuzino, Constantin, istoric, 30. ,
Capadochia, provincie în Asia Mică, 97. ,
Caras, comitat, 130, 181.
Caraş-Severin, judeţ:, 130.
Carintia (Carinthia), provincie în Austria, 43, 92, 100, 116.
Carol cel Mare, împărat franc, 14, 23, 43.
Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei, 188.
Caroldu, antroponim, 142.
Carpaciu, boier român, 190.
Carpaţi (Munţii), 9, 22, 33, 46, 50, 60, 87, 94, 95, 112, 134, 135, 141, 151, 154, 155, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 168, 175, 179, 180, 181, 184, 189, 190, 193, 196, 197, 200.
Carpaţii Apuseni (Occidentali), 17, 87, 96, 105, 106, 135, 152, 171. Carpaţii de Curbură, 154. Carpaţii Meridionali, 60, 75, 187. Carpaţii Orientali, 60, 63, 75, 187. Carpaţii Păduroşi (Nordici, Munţii Rutenilor, Muncţii Ruteneşti, Ungureşti), 22, 54, 55, 60, 63, 64, 65, 77, 195. Casola, Niccolo de, autor, 76. Călata de Mijloc, district, 112. Căpâlna, district, 185. Căpuş (Copus), râu, 133, 136, 140. Câmpia Dunării, 62, 106. Câmpia Pannoniei (Pannonică), 17, 22, 23, 60, 63, 65, 68, 70, 105, 131, 152,153. Câmpia Tisei, 106. Câmpia Transilvaniei, 151. Câmpia Vestică, 172.
Câmpulung, localitate în Ţara Românească, 189.
Cândea, familie, 184. Cândreş, familie, 184. Cârţa, localitate în Făgăraş, 158, 174. Cehia, 44.

Cenad (Morisena, cetatea]ui Chanadin), cetate, comitat, 120, 121,123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 145. Cetatea de Baltă, 162, 190. Chak, familie, 184. Chambers, J., istoric, 161. Chanadin (Chanadinus, Csanad, Sunad), antroponim, 115, **121,** 122, 123, 124, 125, 126. China, 162.
Chinari, cetate, 136. Chirales, toponim, 136, 148. Chorenaţ'i, Moise, geograf armean, 94, 95. Chorezm, finut, 162. Ciceu, cetate, 190.
Cilicia, provincie în Asia Mică, 97. Cincu, scaun săsesc, 157.
Ciocâltan, V., istoric, 6, 58, 81, 82, 135, 138, 139, **140.** Ciuc, scaun secuiesc, 154. Ciula, familie, toponim, 184. Claudius, antroponim, 119. Clonimirovici, Ceaslav, cneaz al Rasciei, 43. Clovis, conducător franc, 17. Cluj, 104, 130, 136, 150, 162, 175. Cluj-Mănăstur, 136. Coleşerul Mic, district, 112. Comiat, district în Banat, 175. Constantin cel Mare, împărat roman, 20, 38.
Constantin VII Porfirogenetul (Porphyrogenitus), **împărat bizantin,** 51, 52, 54, 58, 65, 143. Constantin VIII, împărat bizantin, 128.
Constantinescu, R., istoric, 122, 124, 126, 127. Constantinopol, 18, 39, 97, 98, 108, 109, 128, 142, 144, **147,** 159, 174.
Copulei, conducător cuman, 149.
^, ţinut, 162. a, insulă, 16.

Costin, Miron, istoric, 30.
Coteanu, I., filolog, 40.
Coulton, G.G., istoric, 84.
Couroug (Korogy), toponim, 100.
Cris (Crisuri), râuri, 99, 100, 104, 122, 123, 185.
Crişana, ţinut, 8, 9, 22, 23, 68, 87, 88, 102, 105, 107, **108, 109, 110,** 111, 127, 133, 141, 148, 153, 163, 171, 174.
Croaţia, 43, 68, 178.
Csâk, Mathias, conducător în Slovacia, 188.
Csaki, familie, 189. Cuhea, cetate, 180.
Cumania, toponim, 160, 189, 190. Cumania
Albă, toponim, 162.
Cursan (Cusan, Kusan, Kursan), conducător ungur, 61, 65.
Cuvin (Keve, Kuvin), cetate, comitat, 114, 116, 120, 130, 181.
Cuzdrioara, cetate, 136. Cyrill, antroponim, 104.

D

Dacia, 5, 7, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 37, 38, 41, 45, 46, 47, 48, 50, 60, 64, 76, *77,* 91, 92, 93, 112, 135, 137, 192, 193, 194.
Dacia Mediterranea, 19.
Dacia Ripensis, 19.
Dacia Romană, 19, 29, 38, 91, 106.
Dacia Traiană, 19, 38, 91, 95.
Daicoviciu, C, istoric, 19, 20.
Daicoviciu, H., istoric, 19, 20, 24.
Dăbâca (Dobuka), cetate, 103, 126.
Decei, A., istoric, 6, 57, 94, 95, 179.
Dedrad, cetate, 136.
Dej, toponim, 162.
Deletant, D., istoric, 6, 7, 81, 88, 117.

Densusianu, O., *istoric, 40.*
Deuil, Odo de, autor, 71, 80.
Deva, toponim, 175, 188.
Diaconescu, A., istoric, 21, 48.
Dibiscos (Tibiscos), toponim, 127.
Doboşi, Al., istoric, 170.
Dobra, district, 175, 185.
Dobrogea, 20, 49.
Dobuka (Doboka), antroponim, 115.
Domitianus, împărat roman, 17.
Don (Etul, Etel, Thanais), râu, 52, 53, 54, 55, **108.**
Doneţ, râu, 53, 54.
Dragoş, voievod, familie voievodală, 119, 184.
Drava, râu, 17, 18.
Drăgan, I., istoric, 171.
Drăganu, N., filolog, 88, 104,106, 119, 124, 129, 130, 139.
Drimba, O., istoric, 59.
Drugma (Dorogma), toponim, 100.
Duklja, formaţiune politică, 42.
Dumitrascu, S., istoric, 6, 103.
Dunărea, 5, 7, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, *37,* 38, *41, 42,* 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 66, 75, 76, 78, 80, 82, 87, 93, 95, 98, 107, 112, 113, 114, 115, 121, 122, 124, 128, 135, 160, 162, 163, 174, 192, 193,197.
Dvornic, Fr., istoric, 45.
Dzaihani, cronicar, 67, 68, 101.

Eculsu (Ekolcs), conducător ungur, 99.
Edroiu, N., istoric, 191.
Eleud, antroponim, 98.
Elveţia, 25.
Emeric, rege al Ungariei, 109, 173.

Epir, provincie in Grecia, 82.
Er (Umusoer), râu, 99, 100, 102, **104.**
Ery, istoric, 68.
Eufrat, râu, 13, 97.
Eurasia, 56, 58, 59.
Europa, 7, 8, 13, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 34, 39, 41, 45, 51, 52, 56, 68, 69, 84, 91, 93, 103, 159, 162, 163, 178, 193, 197, 198.
Europa Centrală, 23.
Europa Central-Orientală (Răsăriteană), 91, 95.
Europa Occidentală (Apuseană), 72, 170.
Europa Răsăriteană (de Est, Orientală), 34, 57, 81, 82, **117, 155.**
Eutropius, istoric, 20, 21.

Fajsz, toponim, 139.
Fasoli, G., istoric, 116.
Făgăraş (Ţara Făgăraşului, Ţara Oltului, Terra **Blacorum), 134, 158,** 161, 171, 174, 175, 179, 184, 189, **190,** 191.
Feldioara, toponim, 126. Filip de Mousket, cronicar, 163. Fischer, I., filolog, 24. Flandra, provincie în Ţările de Jos, 156. Francia, stat al francilor în Gallia, 26, 36. Francia de Est (Răsăriteană, Germania), **43,** 54. Franconia, provincie în Germania, 156. Craniova, toponim în Iugoslavia, 119. Franţa, 15, 16, 26, 59, 73, 157, 168. Frigia, provincie în Asia Mică, 81.
Frumuşeni, cetate, 126. Fulda, toponim, 61.
Fiigedi, E., istoric, 67, 68.

G

Galad, cetate, mănăstire, 119. GaJlia,
15, 16, 26, 29, 31, 36, 46, 93.
GaJJienus, împărat roman, 22.
Gardizi, cronicar, 57, 67, 95.
Gârlifte, famiJie, 184. GeJed,
toponim, 119.
GeJou (Gelu, Gelu RomânuJ), duce, 6, 7, 8, 9, 88, 91, 94, 95, 100, 101, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 147, 150, 177, 186, 194, 195, 199.
Genghis-han (Temugin), conducător tătaro-mongoJ, 67, 162.
Gepidia, stat aJ gepizilor, 36, 92, 193.
Gerard (Gerardus, Gerardo), călugăr, episcop, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 145. Germania, 23, 59, 156. GeuJa (G7Ja,
Gyula, Gylas, Iula, IuJus, GyJa-Iula), duce, 6, *7,* 142, 143, 144, 145, 146, 150, 196, 150. GeuJa (GyJa, GyuJa etc.) cel
Bătrân (Maior), duce, 142, 143, 144, 146, 147. GeuJa (GyJa, GyJas etc.) ceJ Tânăr (Minor, ceJ Mic),
duce, 142, 144, 145, 146, 147, 196.
Geycheyd, toponim, 139.
Geza, principe ungur, 148, 149.
Geza (Geisa), duce, 136, 139, 143.
Geza II, rege aJ Ungariei, 156, 157.
Giieorghe, Sfântul, 122, 123.
GJiiJad, toponim, 119.
Gniurco, I., istoric, 37.
GiJău (GeJău), localitate, 136, 139, 140.
Giurescu, CC, istoric, 25. GJaber,
RaouJ, cronicar, 73. Glad, antroponim,
127.
Glad (CJad), duce, 6, 7, 87, 91, 95, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, "9, 120, 121, 123, 125, 127, 129, 130, 133, 134, 137, 140, 195.

Glad (Galacka) pârâu, 119.
Gladna, toponim, 119.
Gladova (Cladova), toponim, 119.
Gliick, E., istoric, 6, 115, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129.
Gothia, stat al goţilor, 36, 91, 92, 193. Grecia (Elada), 23, 35, 42, 46, 82, 92, 100, 114, 115, 116. Grigore XI, papă, 173. Gudea, N., istoric, 37. Guenee, B., istoric, 84. Giindisch, K.G., istoric, 156. Gyemant, L., istoric, 200. Gyoni, M., istoric, *77.* Gyorffy, Gy., istoric, 68, 72, 106, 129, 138. Gyula, comandant militar în Banat, 123. Gyula (Iula), presupus căpitan al lui Arpâd, 143.

H

Habsburgii, dinastie, 70.
Hadrianus, împărat roman, 20.
Haga, 121.
Halici (Galicia), cnezat, 63, 64, *77,* 188.
Halici-Volânia, cnezat, 64.
Hanatul Bulgar, 35.
Hartvic, episcop, 146.
Hatt, J.J., istoric, 15.
Haţeg (Ţara Haţegului, terra Harszog), 134, 161, 167, 168, 171, 172, 175, 179, 185, 189, 190. Henric de Miigeln, cronicar, 146.
Hierotheus, episcop, 142, 144, 147.
Hispania, 16, 93. Hispanus, Vincentinus, autor, 73. Holban, M., istoric, 160.

Honoriu III, papă, 126.
Horea, conducător ungur, 98, 99, 133, 142.
Horedt, K., istoric, 6.
Horom (Palanca), cetate în Banat, 112, 120, **121.**
Hovos (Howos), pădure, 63.
Homan B., istoric, 71, 74.
Huedin, toponim, 190.
Hunedoara, comitat, ţinut, domeniu, **150,171, 175,** 185.
Hunedoreştii, familie, 184.
Hunnia, stat al hunilor, 36, 193.
Hunor, antroponim, 62.

I

Iambor, P., istoric, 6.
Ibn Rusta, geograf, 57, 67.
Ierusalim, 160.
Igfon, pădure, 101, 106, 133, 148.
Igor, cneaz rus, 45.
Ilidia, district în Banat, 120, 175.
Illyricum, provincie romană, 19.
Imperiul Austro-Ungar (Austro-Ungaria), 70.
Imperiul Bizantin, 13, 16, 18, 24, 32, 40, 41, 42, 43, 61, 66, 92,**100,** 124, 128, 149. Imperiul Carolingian, 93. Imperiul Franc, 54, 97. Imperiul Franc de Est, 84. Imperiul Habsburgic, 70. Imperiul Latin de Răsărit, 159, 160.
Imperiul Roman, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 31, 37, 38, 95, 97.
Imperiul Roman de Apus, 39, 93. Imperiul Roman de Răsărit, 13, 16, 31, 39. Imperiul Româno-Bulgar, 159. Wenpiu III, papă, 109, 174.

Ioachim de Sibiu, comite, 154, 158.
Ioan Botezătorul, Sfântul, 122, 126, 127.
Iordanes, istoric, 23, 92.
Iorga, N., istoric, 10, 13, 46, 47, 180, 198, 199.
Iouzas (Crişul Mic), râu, 101.
Iran, 51.
Isidor din Sevilla, autor, 92.
Italia, 16, 26, 59, 76, 81, 90, 93, 115, 168.
Iugoslavia, 119, 120.
Iustinian, împărat bizantin, 20.
Izvoarele Carasului, district în Banat, 175.

J

Jako, S., istoric, 154.
Josika,familie, 184.
Jutas, toponim, antroponim, **139.**

K

Kalka, toponim, 162.
Kalocsa, toponim în Ungaria, 109.
Kama, râu, 51.
Kantorowicz, E.H., istoric, 84.
Karlomann, principe franc, 54.
Kan, Ladislau, voievod al Transilvaniei, 187, 188.
Kean, duce, 87, 90.
Kedrenos, istoric, 142.
Kekaumenos, istoric, 82.
Kenesna (Kanizsa), toponim, 113.
Kezd, scaun secuiesc, 154.
Khaganatul Avar (avarilor), 42, 43, 54, 61, **106.**
Khaganatul Khazar (Khazaria), 51, 52.

Kiev, 44, 63, 64, *77,* 78, 94, 162.
Kiril (Constantin), călugăr, 43, 44, 54, 108.
Kogălniceanu, M., istoric, 199.
Koppány, antroponim, toponim, 139.
Kopeczi, B., istoric, 52, 58, 60, 62, 78, 123, 153, 169, 195.
Kralovanszki, istoric, 68.
Krimhilda, antroponim, 75.
Krum, han protobulgar, 41, 53, 90, 93.
Kubrat, han protobulgar, 41.
Kuiavia, formaţiune politică slavă, 44.
Kulan, antroponim, 143.
Kurtze, Fr., editor, 54.
Kutesk, prinţ cuman, 149.
Kynnamos, Ioan, istoric, 78, 79.

Ladeo (Tiszaladany), toponim, 98.
Ladislau, duce, principe, viitorul rege Ladislau I, 136, 148.
Ladislau de Losoncz, voievod al Transilvaniei, 189.
Ladislau I (cel Sfânt), rege al Ungariei, 71, 72, 111, 147, 149.
Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei, 71, 75, 178, 187.
Lackfi, familie, 189.
Lebedia (Levedia), ţinut, 52, 55, 59.
Lebunion, toponim, 149.
Lechfeld, toponim, 44, 110.
Lelu, conducător ungur, 98.
Leon VI Filosoful (înţeleptul), împărat bizantin, 51, 61, 97.
Leustachius Voyvoda, voievod al Transilvaniei, 150.
Levedi, conducător al ungurilor, 58.
Levente, conducător al ungurilor, 60, 145.
Litovoi, voievod român, 106, 161, 189.
Litovoi II, voievod român, 179.
Liutprand, diacon, 115.

Loborcy, conducător **premaghiar,** 88.
Locurile Sfinte, 159.
Loire, râu, 16.
Lombardia (Longobardia), provincie **în Italia, 15, 59,** 97, 113, 11
Lona, râu, 136.
Lot, E, istoric, 14, 28, 29, 197.
Lucy (Tiszalok), toponim, 96.
Ludovic Germanicul, împărat **franc, 54.**
Ludovic I de Anjou, rege al **Ungariei, 171,** 180, 181, 182, 185.
Lugoj, 175.
Lupaş, I., istoric, 6, 142, 187.
Lupsa, Şt., istoric, 40.

M

Macedonia~~, 28, 35, 42, 46, 81,~~ 114, 115, 127, 193.
Madgearu, AL, istoric, 38, 128.
Magor, antroponim, 62.
Mailat, familie, 184.
Manuel, antroponim, 127.
Manuel Comnenul, împărat bizantin, 78.
Maramureş (Tara Maramureşului), 9, 46, 68, 141, 163, 167, 168, 171, 174, 175, 180, 186, 192, 196. Marauth, magistru, 104.
Marcus Aurelius, împărat roman, 17. Marcus de Katl, cronicar, 64, 143. Marea Britanie, 15. Marea Caspică, 52, 162. Marea Neagră (Pontul Euxin), 18, 51, 52, 53, 54, 57, 59, **114,** 160, 162.
Maroch, toponim, 104. Maroth (Moroda), toponim, 104. Marothlaka (Morlaca), toponim, 104. Marvazi, autor, 57.

Matei, Şt., istoric, 6.
Matia Corvinul, 158.
Maurikios, împărat bizantin, 46.
Mediaş, scaun săsesc, 157.
Medies (Megyes, Medieşu Aurit), localitate, 109, 173, 174.
Mediolanum (Milano), 37, 76.
Mehadia, toponim, 175.
Menius, Frideric, autor, 76.
Menumorut (Morot, Morout, Marot), duce, 5, 6, 7, 87, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 118, 119, 123, 131, 133, 134, 137, 140, 153, 174, 195.
Mercurius, conducător al Transilvaniei, 150.
Meses, toponim, 99.
Metodiu, călugăr, 43, 44, 54, 108.
Miercurea, scaun săsesc, 157.
Mieszko I, cneaz polonez, 44.
Mihai Viteazul, 10, 199.
Mikulcice, toponim, 90.
Milutin, Ştefan, rege sârb, 188.
Moesia, provincie romană, 5, 7, 17, 18, 19, 29, 76, *77,* 93, 193.
Moesia Inferior, provincie romană, 17, 18, 27.
Moga, I., istoric, 6, 164, 166.
Moglout, neam, 98.
Moigrad, toponim în Sălaj, 126, 136.
Moisescu, Gh. I, istoric, 40.
Mojmir I, cneaz al Moraviei Mari, 43, 44, 195.
Moldova, 22, 23, 106, 119, 151, 162, 163, 168, 177, 180, 188, 189, 190, 191, 197, 198.
Moldoveneşti, cetate, 126, 136.
Monachos, Georgios, cronicar, 65.
Mongolia, 67, 162.
Mons Cervinus (Muntele Cerbului, Szarvashalom), 100.
Moravia, cnezat, provincie în Europa Centrală, 43, 92, 93, 100.
Moravia Mare, cnezat, 43, 44, 54, 75, 90, 108.
More (Ficior) de Ciula, familie, 184.

Moreşti, toponim, cetate, 103, 136.
Morsina (Muşina), familie, 184.
Morut (Moruth, Maroth, Marouth), **antroponim,** 97, **104.**
Mosaburg (Mosburg), cetate, 61.
Moscova, 162.
Muncas (Muncaci, Munkacs, Mukacevo), **cetate, 63, 64.**
Muntenia, 20, 22, 23, 45, 161, 198.
Munţii Altai, 51.
Munţii Caucaz, 41.
Munţii *Meseş,* 102.
Munţii Rifei, 94.
Munţii Transilvaniei, 135.
Munţii Unii, 51, 52, 55, 58, 59.
Mureş, râu, 23, 87, *88,* 96, 106, 112, 113, 115, **116, 119, 120, 121,** 122, 123, 124, 126, 130, 134, 140, 154.
Musset, L., istoric, 14, 36, 67, 69, 107.

N

Napoleon Bonaparte, 14.
Năgler, Th., istoric, 155, 156.
Năsăud (ţara ~), toponim, 9.
Neapole, regat, 188.
Nedao, toponim, 22.
Negru-Vodă, voievod român, 179.
Nemeskeri, J., istoric, 68.
Niceea, toponim, 108.
Nicolaus Olahus, umanist, 190, 191.
Nipru, râu, 52,53,55,64.
Nir, toponim, 96, 99, 104, 111.
Nistor, 1.1., istoric, 127.
Nistru, râu, 53, 54, 55, 64.
Nitra, regiune, 87, 90.
Nocrich, scaun săsesc, 157.

Noricum, provincie romană, 29.
Nouzille, J., istoric, 118.
Novgorod, cnezat rusesc, 44.
Novum Castrum (Abaujvar), toponim, 145.

O

Occident (Apus), 8, 14, 22, **31,** 36, **37, 40,** 47, **50, 97, 110, 130, 150,** 170, **193.**
Oceanul Atlantic, 13.
Ocmand, antroponim, 132.
Ogodai, han tătar, 162.
Ohrida, toponim, 127.
Oituz, toponim, 162.
Olanda, 123.
Oleg, cneaz al Novgorodului, 44.
Olga, cneaghină a Novgorodului, 45.
Olpar (Alpar), toponim, 107.
Olt, râu, 134, 157, 158, 160.
Oltenia, 20, 22, 45, 49, 161, 179, 190.
Omurtag, han protobulgar, 41, 93.
Opaforcus, antroponim, 132.
Opreanu, C, istoric, 21, 48.
Oradea, 96, 103, 104, 109, 111, 162, 163, **174.**
Orăştie, scaun săsesc, 157.
Orbai, scaun secuiesc, 154.
Orient, 47.
Orosius, Paulus, istoric, 91, 92. Osul, conducător al pecenegilor, 136. Oswaldus de Laska, călugăr, 121. Otto I, împărat german, 34. Otto de Bavaria, conducător german, **188.**

Pali, Fr., istoric, 6, 109.
Pallottino, M., istoric, 15.
Pamfilia, provincie în Asia Mică, 81.
Panaitescu, P. P., istoric, 39, 40, 46.
Pannonia, provincie romană, toponim, 5, 6, 7, 17, 18, 23, 41, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 68, 69,71, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 87, 88, 90, 91, 93, 94, 100,105, 106, 110,113,117, 119, 121, 136, 138, 143, 144, 152, 153, 161, 193, 194, 195, 196.
Papacostea, Ş., istoric, 30, 47, 50, 81, 109, 144, 154, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 173, 174, 179, 180,182, 197.
Paris, 71, 200.
Pavan, M., 17.
Pascu, Şt., istoric, 6, 68, 112, 127, 136, 137, 147, 150, 153, 155, 156, 174, 175, 178, 187.
Pâclişanu, Z., istoric, 40.
Pârvan, V., istoric, 19.
Peninsula Balcanică, 16, 23, 39, 41, 42, 46, 62, 160.
Peninsula Iberică, 16, 17, 26, 29.
Peninsula Italică, 15, 23, 36.
Perenyi, J., istoric, 73, 86.
Persia, 53, 162.
Pescari, toponim, 120.
Pesty, F., istoric, 139.
Petru, antroponim, 104.
Petru, fratele lui Asan, ţar al Imperiului Româno-Bulgar, 19.
Petru, general bizantin, 46.
Petru, rege al Ungariei, 145, 146, 147.
Petru I, ţar bulgar, 42.
Philippi, P., istoric, 156, 157, 160.
Philippide, A., filolog, 40.
Piaştii, dinastie poloneză, 44.
Pind, ţinut, munţi în Grecia, 28, 46.
Pirinei, munţi, 16.

Plano Carpini, Giovanni de, călugăr, autor, 58.
Pliska, capitală a Bulgariei medievale, 41.
Poarta de Fier a Transilvaniei, toponim, 129.
Podişul Transilvaniei, 20.
Polonia, 34, 44, 162, 188.
Polonia Mare, regiune, 44.
Polonia Mică, regiune, 44.
Ponoucea (Panyoca), râu, braţ al Dunării, 114.
Pop, Ioan-A., istoric, 66, 73, 75, 83, 109, 112, **129,152,156,158,** 167, 171,172,178, 179,180, 183, 184. Popa, R., istoric, 6, 168, 180. Popescu, Em., istoric, 49. Portugalia, 26. Porţile de Fier, toponim, 63. Porţile (Poarta) Meseşului, toponim, 87, 88, **96, 99, 105, 131, 132,** 133, 137, 148.
Premerstein, A., istoric, 18. Preslav, capitală a Bulgariei medievale, 61. Procopius din Caesarea (Procopius), istoric, 24, 66. Prodan, D., istoric, 175, 176, 191. Protase, D., istoric, 19,20,22,112.
Prusia, 160. Prut, râu, 53.

R

Radu Negru, voievod român, 179.
Raetia, provincie romană, 26, 30, 93.
Rashid-od-din, cronicar, 163. Raşka, formaţiune politică sârbă, 42. Ratzel, F., autor, 66. Ravena, localitate în Italia, 92.
Rădulescu, Al., istoric, 113. Răduţiu, A., istoric, 200.

Râmunc (Râmunge), **duce, 75.**
Regatul Vandal, 16.
Regatul Vizigot, 17.
Reinhard, M.R., autor, 66, 67.
Ricardus, călugăr, 71, 80.
Rodna, toponim, 162, 190.
Roesler, R., autor, 70.
Rogerius, călugăr, 163.
Roma, 13, 14, 16, 30, 31, 32, 34, 39, 40, **41, 46,** 50, 79, 80, 82, 90, 196.
Romagna, provincie italiană, 46. România de Răsărit (orientală), 32, 34. România, 23, 24, 26, 27, 35, 98, 103, 104, 107, **117,** 123, 128, 130, 193, 197, 198, 199, 200. Rosetti, AL, filolog, 40. Rostislav, cneaz al Moraviei, 43, 44. Roşu, T. I., istoric, 104. Rubruck, Wilhelm de, autor, 57, 58. Rupea, toponim, 157. Rusia, 45, 145. Russu, LI., istoric, 19, 20. Rusu, A.A., istoric, 171. Rusu, M., istoric, 6, 43, 93, 94, 108, 113, **118,135, 136,137,143,** 144, 145, 146, 148, 149, 150.
Rutenia, regiune, 65,115,153.

Salanus, duce, 87, 88, 90, 91, 95, 96, 98, 107.
Salisbury, John de, autor, 73.
Salonic (Tesalonic), oraş în Grecia, 46, 81.
Samo, antroponim, 43.
Samosata, cetate în Asia, 97.
Sanudo, Marino, cronicar, 163.

Sardinia, insulă, 16, 46.
Sarkel, cetate, 52.
Sarolta (Sarolt[uJ, antroponim, toponim, 139, 142, 143.
Saruar (Sârvâr, Saruvar), toponim, 99.
Satu Mare (Zotmar, Sătmar), toponim, 98, 99, 102, 107, 109, **111,** 174.
Saul de Bihor, comite, 111. Sava, râu, 18, 82. Saxonia, provincie, 156.
Săcuieni, toponim, 104, 105.
Sâmbăta, toponim, 179. Sceculzaz, centurionat, 105. Schwandtner, J.G., istoric, 70. Scithia (Ţara Scitică), 85, 96, 107.
Sebeş, toponim în Transilvania şi **Banat,** 157, 158, 162, 175.
Seneslau, voievod român, 106, 161, 189. Sepel (Csepel), insulă, 58, 113. Sepsi, scaun secuiesc, 154. Serbia (Rascia), 28, 43, 182, 188. Severin, toponim, 122, 129, 161, 190. Seztureg (Csesztreg), toponim, 113. Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană, 184. Sfântul Ioan, 160.
Sibiu, toponim, 154, 156, 157, 158, 162, 174, 189.
Sic, toponim, 137. Sicilia, insulă, 26, 32.
Sighişoara, toponim, 157.
Simeon, ţar bulgar, 42, 60, 61, 65, 97, 98, 119, 195. Simion, episcop, 147, 150. Simon de Keza, cronicar, 64, 65, 71, 72, 73, 75, *77,* 80, 81, 83, 86, 89, 91, 105, 143, 153.
Şiret, râu, 53. Sititelec, toponim, 105. Skleros, Niketas, autor, 61. Skylitzes, autor, 66, 142.

Slavia, formaţiune politică slavă, 44.
Slavonia, provincie, 170.
Slovacia, 44, 90, 156, 178, 188.
Soissons, toponim, 16.
Solnoc (Interior, Mijlociu, Exterior), comitate, 111, 150, 175.
Solomon, rege al Ungariei, 136, 148, 149.
Someş (Zamus, Someşul Mic, Someşuri), râu, 87, 96, 98, 99, 100, 102, 106, 133, 134, 136, 140. Souyou (Sajo), râu, 96, 162. Sovar, toponim, 96. Spalato, Thomas de, autor, 71, 80. Spania, 15, 16, 17, 25, 26, 67, 73. Spinei,V., istoric, 6, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, **59, 61,** 64, **65, 66,** 75, 76, *77,* 78, 106, 117, 138, 139, 146, 149, 154, **162, 188.**
Stare Mesto-Mikulcice, cetăţi de tipul ~, 103. Stănescu, E., istoric, 42. Stoicescu, N., istoric, 78. Strasbourg, 67.
Strei, râu, 175.
Subotai, conducător tătar, 162. Suciu, I. D., istoric, 122, 124, 126,**127.** Suger, cronicar, 73. Suplac, district, 112.
Susdal, cnezat, 162.
Svatopluk, cneaz al Moraviei, 44, 54, **55,** 60, **75,** 90, **195.**
Sviatoslav, cneaz rus, 45. Syxtus, episcop, 111. Szabolcs (Zobolsu), 64, 98, 139. Szabo, I., istoric, 68. Sziics, J., istoric, 68, 86, 152, 156.

Şeica Mare şi Şeica Mică, toponime, scaune săseşti, 157.
Sirio ara, cetate, 126, 136.
Ştefan de Bihor, comite, 111.
Ştefan cel Sfânt (Ştefan I, Vajk, Ştefan, Ştefan al Ungariei), 111, 115, 117, 121,122, 123, 125, 127,128,129,130,142, 143, 144, 145, 146, 147, 152. Ştefan, fiul lui Bela IV, 187.

Tabari, cronicar arab, 61.
Taksony, duce, 139.
Tarhacsia, toponim, 139.
Tarhos, antroponim, 139.
Tas, antroponim, 139.
Tăutu, Al., istoric, 173.
Târnava, comitat, 150.
Târnave, râuri, 134, 153, 157, 175.
Tekereu (Tekero), râu, 100.
Telegd (Odorhei), scaun secuiesc, 154.
Terdziiman, Mahmud, autor, 121, 124, 125, 126, 128.
Terra Blacorum, toponim, 158, 161, 175.
Tevel, antroponim, 139.
Theodoric, rege ostrogot, 15.
Theodosiu, Sfântul, 127.
Theophylactos, autor, 142.
Thosu (Saruvar), toponim, 99.
Ticino, toponim, 115.
Tigru, râu, 13.
Tileagd, toponim, 105.
Timiş, râu, 113, 116, 127, 130.
Timoc, ţinut, vale, 118.

Tisa, râu, 17, 18, 22, 60, 64, 75, 87, 93, 96, 98,99,**100, 104,**106, 112,113, 116,122,162,187,194,199.
Tocsun, duce, 86.
Toderaşcu, I., istoric, 191.
Tolosa (Toulouse), 17.
Tomislav, cneaz, rege croat, 43.
Tormas, antroponim, 139.
Tosani (Rosani), mănăstire, 127.
Tosu (Tasu, Thosu), conducător ungur, 98, 99,100,131.
Traianfus], împărat roman, 19, 20, 29, 30,112.
Transilvania (Ultrasilvana, Ţara Ultrasilvană, Septem Castra, Siebenbiirgen, Erdely, Erde-elw, Erdelw, Ardeal), 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 33, 49, 60, 63, 65, 68,74, 76, *77,* 78, 83, 88, 106, 122, 123, 127,131,132,134,135,136,137,138,139, 141,142,143,145,146,147,148,149,150,151,152,153,154, 155,156,157,158,159,160,161, 162,163,164,165,166,167, 168,169,170,171, 172,173,174, 175,176,177,178,179,180, 181,182,183,184,185,186,187,188,189,190,191,192,194, 196,197, 199, 200.
Trotuş, râu, 189.
Trpimir, cneaz croat, 43.
Tudor, D., istoric, 14,19.
Tuhutum (Tuhtum), conducător maghiar, 98,99,100,131,132, 133,138,139,142,143.
Turda, cetate, comitat, 148, 175, 179.
Turda, episcop, 96.
Turingia, provincie în Germania, 156.

ŢaraBârsei, 9,157, 159,160,162,174.
Ţara Românească, 10, 48, 76, 151,162, 168,175,177,180,181,188, 189,190,191,197, 198,199.
Ţara Românilor, 75.

Ţara Severinului, 160, 161, 189.
Taratul Bulgar, 18, 42, 50, 54, 61, **116,** 119, **120, 123,128.**
Taratul Româno-Bulgar, 19, 42.
Ţările Române, 139.
Ţeicu, D., istoric, 113.
Ţepelea, I., istoric, 97, 100, 101,**102,103,104,105,110,111.**

U

Ucraina, 63.
Ugocsa, comitat, 89.
Ugrinus, antroponim, 179.
Ulfila (Wulfila), episcop, 38.
Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala Daciei Romane, 21, 137.
Ung, ţinut, cetate, comitat, 63, 88, 89, 96.
Ung (Hung), râu, 64, 65.
Ungaria (Magyarorszâg, Hungaria, Hungaria Magna, Regatul Ungariei, Regatul Ungar), 7, 8, 34, 43, 57, 58, 64, 68, 69, 70, 72, 73, 76, *77,* 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 89, 96, 104, 108, 109, 117, 122, 123,124,128, 130, 133,138, 139, 141, 142, 145,146,147, 148, 149, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 173, 174, 177, 178, 179, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 197, 198.
Unguraş, cetate, 190.
Ureche, Grigore, cronicar, 30.
Uroş, Ştefan, conducător sârb, 188.
Urscia (Orşova), cetate, 114, 115, 116, 120, 121.
Usubuu, conducător ungur, 96, 98, 100, 101, 102.
Ullo, antroponim, 139.

V

Vaclav (Venceslas), cneaz ceh, 44.
Vadul Nisipurilor (Vadum Arenarum), toponim, **113, 120.**

Valahia Neagră (Kara Oulag), **toponim, 163.**
Valea Dunării, 20, 27.
Valea lui Glad, toponim, 119.
Valea Rodnei, toponim, 185.
Vardan vardapetul, autor, 95.
Vasile I, împărat bizantin, 97.
Vasile II Bulgaroctonul, împărat bizantin, 45, 127, 128.
Vatha, antroponim, 145.
Vărădia de Mureş, toponim, 119.
Vârşeţ, toponim, 114.
Veluc (Velec), conducător ungur, 96, 98, 100, 101, 102.
Venceslav, principe al Boemiei, 188.
Veneţia, 76.
Verantius, umanist, 76.
Verecke, pas, 60, 63, 64.
Verona, 76.
Vidin (Bundyn), cetate în Bulgaria, **115, 118, 119, 122, 128.**
Viena, 54, 64, 111, 143, 146.
Vinţ, toponim, 190.
Vistula, râu, 92.
Vişegrad, cetate în Ungaria, 149.
Vladimir, cneaz rus, 45.
Vladimir (Lodomer), cnezat, 63, 64, 77, 162.
Vlaicu, voievod al Ţării Româneşti, 181.
Vlastimir, jupan sârb, 42.
Voivodina, provincie, 68.
Volachia, toponim, 10, 176.
Volga, 7, 51, 52, 55, 57, 59, 162.
Vulpe R., istoric, 19.
Vurpăr, toponim, 190.

W

Wales (în **Marea Britanie), 15.**

Ypres, Jean de, cronicar, 163.

Zahumlje, formaţiune politică sârbă, 42.
Zalău (Zyloc), toponim, 98,99, 102, 107, 162.
Zapetra, cetate în Asia, 97.
Zarand, cetate, comitat, ţinut, 102, 111, 126, 130.
Zdroba, M., istoric, 113, 116, 126.
Zeguholmu (Szeghalom), toponim, 100, 102, 103.
Zemplin (Zemlun, Zemplen), toponim, 64, 88.
Zenovius, antroponim, 49.
Zerenche (Szerencs), toponim, 96.
Zimmermann, H., istoric, 147.
Zobolsu, antroponim, toponim, 98, 99, 100.
Zoloucu, antroponim, 96.
Zoltân, conducător peceneg, 149.
Zoltân, toponim, 139.
Zoltân Ardeleanul (Erdeelui), conducător în **Transilvania, 144, 146.**
Zonaras, autor, 142.
Zsombor, toponim, 139.
Zuardu (Salardo), conducător ungur, 113, 114, 115.
Zubur (Zobur), duce, 87, 90, 91.
Zulta (Zoltân), antroponim, 100, 102, 108, 110.
Zumbor, conducător ungur, 98.

Bibliografie selectivă

(Lista cuprinde lucrările citate, cu indicarea, între paranteze, a prescurtărilor utilizate.)

A. Izvoare

Anonymus, Faptele ungurilor {Gesta Hungarorum), în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* I, Bucureşti, 1934 *{Anonymus).*

Anonymus, Gesta Hungarorum, în *Scriptores Rerum Hungaricarum,* I, Budapest, 1937 *{Anonymus).*

Constantin Porphyrogenitus, *De administrando imperio,* ed. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, Washington, 1967 *{De administrando imperio).*

Cronica pictată de la Viena {Chronicon pictum Vindobonense), în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* XI, Bucureşti, 1937 *{Cronica pictată).*

Descriptio Europae Orientalis, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor,* II, Bucureşti, 1934 *{Descriptio).*

Documenta Romaniae Historica, seriile C şi D, Bucureşti *{DRH).*

Documente privind istoria României, C, veacurile XI, XII şi XIII, voi. I, Bucureşti, 1951 *{DIR).*

Eutropius, *Breviarus ab urbe condita {Eutropius).*

FontesHistoriaeDacoromanae, II-III, Bucureşti, 1970-1975 *{Fontes).*

Historia augusta (Vita Aureliani).

Iordanes, *Getica,* XII *{Getica).*

Isidor din Sevilla, *Etymologiae,* IV *{Etymologiae).*

Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, ed. G. H. Pertz, Hannoverae *{MGH).*

Nestor, *Cronica,* în *Izvoarele istoriei românilor,* VII, Bucureşti, 1935 *{Nestor).*

Paulus Orosius, *Historia adversus paganos,* I. *{Historia).*

Popescu, Em., *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV-XIII descoperite în România,* Bucureşti, 1976 *{Inscripţiile).*

Răduţiu, A., Gyemant, L., *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania (1690-1847),* [Bucureşti, 1995] *(Repertoriul).*

Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarium exMonumentis Germaniae Historicis recusi, Hannoverae, 1890, 1891 *(Scriptores).*

Scriptores rerum Hungaricarum, I-II, Budapesta, 1937 *(SRH).*

Scriptores rerum Hungaricarum vetares, ac genuini, ed. J.G. Schwandtner, I, Viena, 1746 *(SRH,* 1746).

Simon de Keza, *Cronica (Gesta Hungarorum),* în *Scriptores rerum Hungaricarum,* I, Budapesta, 1937 *(Simon de Keza).*

Suciu, I. D., Constantinescu, R., *Documente privitoare la istoria Banatului,* I, Timişoara, 1980 *(Documente).*

Tăutu, Al. I., *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megesalla (Medieş in Tra?isilvania septentrionali)destinatae,* Romae, 1966 *(Litterae Gregorii).*

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, ed. Fr. Zimmermann, C. Werner, Sibiu, 1892 *(Uk).*

B. Istoriografie

Achim, V., *Districtele medievale româneşti de pe valea superioară a Begheiului,* în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj,* XXX, 1990-1991 *(Districtele).*

Achim, V., *La feodalite roumaine du royaume de Hongrie entre ortodoxie et catholicisme,* în *Colloquia. Journal of Central European History,* I, 1994, nr. 2 *(La feodalite).*

Armbruster, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* ed. a Ii-a, Bucureşti, 1993 *(Romanitatea).*

Arvinte, V., *Român, românesc, România. Studiu filologic,* Bucureşti, 1983 *(Român).*

Barbu, M., Zdroba, M., *Noi cercetări privind cetatea de pământ de la Vladimirescu,* în *Ziridava,* VIII, 1977 *(Noi cercetări).*

Bartha, A., *Hungarian Society in the 9th and lOth centuries,* Budapest, 1975 *(Hungarian).*

Bejan, A., *Banatul în secolele IV-XII,* Timişoara, 1995 *(Banatul).*

Benea, D., *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea a Vll-a Claudia şi legiunea a IH-a Flavia,* Cluj-Napoca, 1983 *(Din istoria).*

Blasquez, J. M., *Ciclos y temas de la Historia de Espana; la Romanizacion,* I-II, Madrid, 1974-1975 *(La Romanizacion).*

Bolovan, I. şi S., *Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec. XX,* în voi. *Sabin Manuilă. Istorie şi demografie,* coord. Sorina şi I. Bolovan, Cluj-Napoca, 1995 *(Contribuţii).*

Borcea, L., Ţepelea, *l.,Menumorut,* Bucureşti, 1988 *(Menumorut).*

Brătianu, Gh. I., *Les assemblees d'etats et Ies Roumains de Transylvanie,* I-II, în *Revue des Etudes Roumaines,* XIII-XIV, 1974; XV, 1975 *(Les assemblees).*

Brătianu, Gh. I., *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti,* ed. de V. Râpeanu, Bucureşti, 1980 *(Tradiţia).*

Brătianu, Gh. I., *Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain,* ed. de St. Brezeanu, Bucarest, 1989 *(Une enigme).*

Brezeanu, St., *Les Roumains et „le silence des sources", dans le „millenaire obscur",* în *RevueRoumaine d'Histoire,* XXI, 1982, nr. 3-4 *(Les Roumains).*

Brezeanu, St., *O istorie a Imperiului bizantin,* Bucureşti, 1981 (O *istorie).*

Brezeanu, St., *„Romani"şi „Blachi"la Anonymus. Istorie şi ideologie politică,* în *Revista de istorie,* 34, 1981, nr. 7 *(^Romani" şi „Blachi").*

Chambers,J., *The Devii's Hor semen. The Mongol Invasion of Europe,* New York, 1985 *(The Devil's Horsemen).*

Ciocâltan, V, *Informaţiile lui GuillaumedeRubruck despre români şi başchiri în lumina izvoarelor orientale,* în *Românii în istoria universală,* III/l, Iaşi, 1987. Vezi şi versiunea germană a acestui studiu în *Siidost-Forschungen* (Miinchen), XLII, 1983 *(Rubruck).*

Ciocâltan, V, *Observaţii referitoare la românii din Cronica notarului anonim al regelui Bela,* în *Revista de istorie,* 40,1987, nr. 5 *(Observaţii).*

Constituirea statelor feudale româneşti, coord. N. Stoicescu, Bucureşti, 1980 *(Constituirea).*

Coulton, G. G., *Naţionalism in theMiddleAges,* în *The Cambridge HistoricalJournal,* V, 1935, nr. 1 *(Naţionalism).*

Daicoviciu, H., *TheEthnogenesisofRomanians,* 1994, Cluj-Napoca *(The Ethnogenesis).*

Decei, A., *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi(a. 1050),* în *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 de ani,* Bucureşti, 1936 *(Gardizî).*

Decei, A., *Contribution a l'etude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIIl-e et au XIV-e siecle,* în *Revue de Transylvanie,* VI, 1940, nr. 2 *(Contribution).*

Decei, A., *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii,* Bucureşti, 1978 *(Relaţii).*

Deletant, D., *Studies in Romanian History,* Bucureşti, 1991 *(Studies).*

Diaconescu, A., Opreanu, C, *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluţia societăţii autohtone în epoca daco-romană târzie şi în perioada migraţiilor,* în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj,* XXIX, 1989 *(Câteva puncte de vedere).*

Doboşi, Al., *Datul oilor (Quinquagesima ovium). Un capitol din istoria economică a românilor din Transilvania,* Bucureşti, 1937 *{Datul oilor).*

Drăgan, I., *Nobilimea românească din Transilvania. Incursiune istoriografică,* în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj,* XXX, 1990-1991 *(Nobilimea).*

Drăganu, N., *Românii în veacurile IX-XIVpe baza toponimiei şi onomasticei,* Bucureşti, 1933 *(Românii).*

Drimba, O., *Istoria culturii şi civilizaţiei,* II, Bucureşti, 1987 *(Istoria).*

Dumitraşcu, S., *Ceramica românească descoperită în Crişana (sec. VI1I-XI),* în *Crisia,* VIII, 1978 *(Ceramica).*

Dumitraşcu, S., *Descoperiri arheologice din anul 1979 de la Biharea, datând din secolele VI-X,* în *Sargetia,* XV, 1981 *(Descoperiri 1979).*

Dumitraşcu, S., *Descoperiri arheologice din secolele V-VIe.n. de la Biharea,* în *Ziridava,* X, 1978 *(Descoperiri).*

Dvornic, Fr., *Les Slaves. Histoire et civilisation. De l'Antiquite aux debuts de l'epoque contemporaine,* Paris, 1970 *(Les Slaves).*

L'Europe au IX-e siecle. Aux originesdes Etats nationaux, Varşovia, 1969 *(L'Eumpe).*

Â

Edroiu, N., *Posesiunile domnilor Ţârii Româneşti şi Moldovei în Transilvania (secolele XIV-XVI). Semnificaţii politico-sociale şi cultural-istorice,* în voi. *Istoria României. Pagini transilvane,* coord. D. Berindei, Cluj-Napoca, 1994 *(Posesiunile).*

Fasoli, G., *Points de vue sur Ies incursions hongroises en Europe au X-e siecle,* în *Cahiers de civilisation medievale,* II, 1959 *(Points de vue).*

Fischer, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române,* Bucureşti, 1985 *(Latina dunăreană).*

Fiigedi, E., *Pour une analyse demographiquede laHongrie medievale, înAnnales,* 24, 1969, nr. 6 *(Pour une analyse).*

Giurcscu, CC, *Urmarea poporului român,* Craiova, 1973 *(Formarea).*

Gluck, E., *Contribuţii cu privire la istoria părţilor arădene în epoca ducatului lui Ahtum,* în *Ziridava,* VI, 1976 *(Contribuţii I).*

Gluck, E., *Contribuţii privind istoria părţilor arădene în secolele IX-X,* în voi. *Studii privind istoria Aradului,* Bucureşti, 1980 *(Contribuţii II).*

Gluck, E., *Cu privire la istoricul părţilor arădene în epoca voievodatului lui Ahtum,* în *Studii privind istoria Aradului,* Bucureşti, 1980 *(Ahtum).*

Gliick, E., *Unele informaţii provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (sec. VIII-X),* în *Ziridava,* VI, 1976 *(Unele informaţii).*

Gudea, N., Ghiurco, I., *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice,* Oradea, 1988 *(Din istoria creştinismului).*

Guenee, B., *Politique et histoire au Moyen Age. Recueil d'articles sur l'histoire politique et l'historiographie medievale (1956-1981),* Paris, 1981 *(Politique et histoire).*

Giindisch, K. G., *Das Patriziat Siebenbiirgischer Städte im Mittelalter,* Koln, 1993 *(Das Patriziat).*

Gyoni, M., *Les Volochs des Annalesprimitives de Kiev,* în *Etudes slaves et roumaines,* II, 1949 *(Les Volochs).*

Gyortty, Gy., La Christianisation de la Hongrie, în *Harvard Ukrainian Studies,* XII-XIII, 1988-1989 *(La Christianisation).*

Gyorffy, Gy., *Formation d'Etats au IX-e siecle suivant les Gesta Hungarorum du Notaire Anonyme,* în *Nouvelles etudes historiques,* I, Budapesta, 1965 *(Formation).*

Hatt, *].]., Histoire de la Gaule romaine,* Paris, 1959 *(Histoire).*

Holban, M., *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV,* Bucureşti, 1981 *(Din cronica).*

Homari B., *La premiere periode de l'historiographie hongroise,* în *Revue des etudes hongroises,* III, 1925 *(La premiere).*

Iorga, N., *Histoire des Roumains et de la Românite Orientale,* 1/2. Le sceau de Rome, Bucarest, 1937 *(Histoire des Roumains).*

Iorga, N., *Studii asupra evuluimediu românesc,* ed. de Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984 *(Studii).*

Istoria oraşului Oradea, coord. L. Borcea, Gh. Gorun, Oradea, 1995 *(Istoria).*

Jako S., *Evoluţia societăţii la secui în secolele XIV-XVl,* în voi. *Răscoala secuilor din 1595-1596. Antecedente, desfăşurare şi urmări,* red. Benko S. ş.a., Bucureşti, 1978 *(Evoluţia).*

Kantorowitz, E.K., *Patriotic Propaganda,* în *Naţionalism in the Middle Ages,* ed. C.L. Tipton, New York etc, 1972 *(Patriotic Propaganda).*

Kopeczi, B., (coord.), *Erdely torte'nete,* voi. I-III, Budapesta, 1986 *(Erdely).*

Kopeczi, B., (coord.), *Histoire de la Transylvanie,* Budapest, 1992 *(Histoire).*

Lot, E, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Age,* Paris, 1927 *(La fin du monde antique).*

Lot, R, *Les destinees de l'Empire en Occident de 395 a 888,* Paris, 1928 *(Les destinees de l'Empire).*

Lupaş, L, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice,* II, Cluj, 1940 *(Studii, conferinţe).*

Lupaş, L, *Studii istorice,* V, Sibiu-Cluj, 1945-1946 *(Studii).*

Madgearu, Al., *Contribuţii privind datarea conflictului dintre ducele bănăţean Ahtum şi regele Ştefan Ial Ungariei,* în *Banatica,* XII, 1993, nr. 1 *(Contribuţii).*

Madgearu, Al., *Romanizare şi creştinare la nordul Dunării în secolele IV VII,* în *Anuarul Institutului de Istorie j\.D. Xenopol",* XXXI, 1994 *(Romanizare).*

Moga, I., *Câteva consideraţiuni privitoare la cercetarea istoriei Transilvaniei,* Cluj, 1946 *(Consideraţiuni).*

Moga, I., *LesRoumainsde TransylvanieauMoyen Age,* Sibiu, 1944 *(Les Roumains).*

Musset, L., *Les invasions: le secondassaut contre l'Europe chretienne (VH-e - XI-e siecles),* Paris, 1965 *(Le second assaut).*

Musset, L., *Les invasions: les vagues germaniques,* Paris, 1965 *(Les invasions).*

Năgler, Th., *Aşezarea saşilor în Transilvania,* Bucureşti, 1992 *(Aşezarea).*

Nistor, I.I., *Legăturile cu Ohrida şi exarhatul Plaiurilor,* în *Analele Academiei Românei,* M. S. I., s. III, tom. 27, mem. 6, 1945 *(Ohrida).*

Nouzille J., *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflicts,* Strasbourg, 1993 *(La Transylvanie).*

Pali, Fr., *Romanians of Transylvania in the Middle Ages,* Cluj-Napoca, 1993 *(Romanians).*

Pallottino, M., *Le origini storiche deipopoli Italici,* în *Relatione X Congresso di Scienze Storiche,* Roma, 1955 *(Le origini).*

Panaitescu, P. P., *Contribuţii la istoria culturii româneşti,* Bucureşti, 1971 *(Contribuţii).*

Panaitescu, P.P., *Introducere la istoria culturii româneşti,* 1969 *(Introducere).*

Panaitescu, P.P., *începuturile şi biruinţa scrisului în limba română,* Bucureşti, 1965 *(începuturile).*

Papacostea, Ş., *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1988 *(Geneza).*

Papacostea, Ş., *Les Roumains et la conscience de leur romănite au Moyen Age, în RevueRoumained'Histoire, IV,* 1965, nr.l *(Laromanite des Roumains).*

Papacostea, *Ş., Românii în secolul XIII. Intre cruciată şi Imperiul Mongol,* Bucureşti, 1993 *(Românii).*

Pascu, Şt., Rusu, M. ş.a., *Cetatea Dăbâca,* în *ActaMusei Napocensis,* V, 1968 *(Cetatea).*

Pascu, Şt., *Contribuţiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII-XIV,Sibiu,* 1944 *(Contribuţiuni).*

Pascu, Şt., *Voievodatul Transilvaniei,* I-IV, Cluj-Napoca, 1971-1989 *(Voievodatul).*

Pavan, M., *La provincia romana della Pannonia Superior,* în *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei,* Memorie. Classe de Scienze morali, storiche e filologiche, seria VIII, voi. VI, fasc. 5, Roma, 1955 *(La provincia Pannonia).*

Pârvan, V., *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene,* ed. V, îngrijită de R. Vulpe, Bucureşti, 1972 *(Dacia).*

Perenyi, J., *La conscience naţionale dans le chroniques hongroises du XlII-e siecle,* în *Le developpement de la conscience naţionale en Europe Orientale,* Paris, 1969 *(La conscience).*

Pesty, Fr., *Magyamszag helynevei,* I, Budapesta, 1888 *(Magyamrszdg).*

Philippi, P., *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum,* în *Altera,* I, 1995, nr. 1 *(Ecclesia).*

Pop, Ioan.-A., *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti)din Transilvania în secolele XI V-X VI,* Cluj-Napoca, 1991 *(Instituţii).*

Pop, Ioan.-A., *Privileges obtenuspar Ies Roumains a l'epoque de Matia Corvin,* în *Colloquia. Journal of Central European History,* 1,1994, nr. 1 *(Privileges).*

Pop, Ioan.-A., *The Ethno-Confessional Structure of Medieval Transylvania and Hungary,* Cluj-Napoca, 1994 *(The Structure).*

Popa, R., *La începuturile evului mediu românesc. Tara Haţegului,* Bucureşti, 1988 *(Ţara Haţegului).*

Popa, R., *Ţara Maramureşului în veacul al XlV-lea,* Bucureşti, 1970 *(Ţara Maramureşului).*

Premerstein, A., *Die Anfânge der Provinz Moesien,* Viena, 1908 *(Moesien).*

Prodan, D., *Boieri şi vecini în Ţara Făgăraşului în sec. XVI-XVII,* în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj,* VI, 1963 *(Boierişi vecini).*

J!

Prodan, D., *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române,* Bucureşti, 1984 *(Supplex).*

Protase, D., *Autohtonii în Dacia,* I. Dacia Romană, Bucureşti, 1980 *(Autohtonii).*

Ratzel, E, *Politische Geographie,* ed. a 3-a, Miinchen-Berlin, 1923 *(Geographie).*

Reinhard, M. R., Armenaud, A., Dupaquier, *]., Histoiregenerale de lapopulation mondiale,* Paris, 1968 *(Histoire).*

Relations between the Autochtonious Population and the Migratory Populations on the Territory of România, Bucharest, 1975 *(Relations).*

Roesler, R., *Rumânische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumâniens,* Viena, 1871 *(Rumänische Studien).*

Roşu, T. L., *Oradea-Cetatea Bihor, străveche vatră voievodală - din epoca de piatră la sfârşitul secolului al XlV-lea,* Oradea, 1992 *(Oradea).*

Rusu, A. A., *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania,* în *Acta Musei Napocensis,* XX, 1983 *(Un formular).*

Rusu, M., *Consideraţii cu privire la situaţia social-economică şi politică a primelor formaţiuni statale româneşti,* în *ActaMusei Napocensis,* XXI, 1984 *(Consideraţii).*

Rusu, M., *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie,* în *Revue Roumaine d Histoire,* XXI, 1982, nr. 3-4 *(Les formations).*

Spinei, V., *Migraţia ungurilor în spaţiul carpato-dunărean şi contactele lor cu românii în secolele IX-X,* în *Arheologia Moldovei,* XIII, 1990 *(Migraţia).*

Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV,* Bucureşti, 1982 *(Moldova).*

Spinei, V., *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici,* Iaşi, 1985 *(Românişi turanici).*

Stoicescu, N., *Continuitatea românilor. Privire istoriografică, istoricul problemei, dovezile continuităţii,* Bucureşti, 1980 *(Continuitatea).*

Stănescu, E., (coord), *Răscoala şi statul Asăneştilor. Culegere de studii,* Bucureşti, 1989 *(Răscoala Asăneştilor).*

Sziics,J., *The Peoplesof MedievalHungary,* în *EthnicityandSociety in Hungary,* ed. F. Glatz, Budapest, 1990 *(The Peoples).*

Szucs, J., *Theoretical Elements in Maşter Simon of Keza's Gestu Hungarorum: 1282-1285 A. D.,* în *Etudes historiques bongroises,* 1975 *(Theoretical Elements).*

Toderaşcu, I., *Unitatea mmâneascâ medievală,* I, Bucureşti, 1988 *(Unitatea).*

Tudor, D., (coord.), *Enciclopedia civilizaţiei romane,* Bucureşti, 1982 *(Enciclopedia).*

Zimmermann, H., *Veacul întunecat,* Bucureşti, 1983 *(Veacul).*

Cuprins

Cuvânt înainte 5

1. De la daco-romani la români: identitatea etnică, religioasă şi politică a românilor în Europa spre sfârşitul mileniului I

1.1. Europa postromană şi lumea barbară. Moştenirea Romei 13

1.2. Dacia Traiană după retragerea stăpânirii romane 19

1.3. Etnogeneza românilor - dincolo de aspectul enigmatic şi miraculos 24

1.4. Istoria cuvintelor: cum apar pomeniţi românii în evul mediu 30

1.5. Istoria cuvintelor: când apar menţionaţi românii în izvoarele scrise externe 34

1.6. Creştini şi păgâni la Dunărea de Jos în secolele III-X. Cazul românilor 37

1.7. Intre Roma şi Bizanţ: state incipiente (formaţiuni statale) în centrul şi sud-estul Europei spre finalul mileniului I al erei creştine 41

1.8. Structuri teritorial-politice ale protoromânilor şi românilor între secolele IV-IX d.Hr. 45

2. Societatea ungară timpurie. De la Munţii Urali spre centrul Europei

2.1. Ungurii înainte de secolul X: deplasarea de la Munţii Urali la nordul Mării Negre 51

2.2. Realităţi social-politice şi economice
în cadrul triburilor ungureşti înainte de secolul X 55

2.3. Invazia şi aşezarea ungurilor în Câmpia Pannonică:
momentul producerii lor 60

2.4. Drumul urmat de unguri
din Atelkuzu spre Câmpia Pannonică 63

2.5. Numărul ungurilor în jurul anului 900 66

2.6. Cronicile latino-maghiare din secolele XII-XV
şi valoarea lor istorică 69

2.7. Tradiţia cronistică despre structura etnică
a Pannoniei şi Transilvaniei în perioada premaghiară 74

2.8. „Blachii acpastores Romanorum..." 78

3. **State incipiente (formaţiuni politice) atestate de unele izvoare scrise pe teritoriul României (secolele IX-XI)**

3.1. Generalităţi. Concepţia istorică şi viziunea politică
a Notarului lui Bela 84

3.2. State incipiente
menţionate de Anonymus în cronica sa 86

3.3. Mărturii despre existenţa şi organizarea politică
a românilor în fosta Dacie Traiană 91

3.4. Ducatul lui Menumorut 95

3.5. Ducatul lui Glad 112

3.6. Ducatul lui Ahtum (Ohtum) 120

3.7. Ducatul lui Gelu 131

3.8. Ducatul lui Geula (Iulus, Iula sau Gyla) 142

4. Transilvania în secolele XI-XIV. Schiţă istorică

4.1. Cucerirea Transilvaniei de către maghiari
(secolele XI-XIII) 148

4.2. Noi „oaspeţi" veniţi în Transilvania: secui, saşi..... 152

4.3. încercări de colonizare eşuate:
cavalerii teutoni şi cavalerii ioaniţi 159

4.4. „Călăreţii diavolului" în Europa:
invazia tătară din 1241-1242 şi efectele ei..... 162

4.5. Cum reflectă documentele societatea transilvăneană 164

4.6. Societatea transilvăneană în secolele XIII-XIV:
feudali, clerici şi ţărani 166

4.7. Românii în faţa noilor stăpâni - menţinerea
şi apărarea unora din instituţiile româneşti 173

4.8. Adunările de „stări" ale Transilvaniei *(congregationes, tmiversitates)* şi rolul lor în secolele XIII-XIV 177

4.9. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti)
ale românilor din Transilvania 184

4.10. Autonomia voievodatului Transilvanie şi orientarea lui
spre statele româneşti extracarpatice în evul mediu..... 186

Consideraţii finale..... 192

Indice 203

Bibliografie selectivă 233